

tiszatáj

72. ÉVFOLYAM

5196h
A/F 555

”

2018 DEC. 05

11

2018. november

”

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXII. évfolyam, 11. szám / 2018. november

TANDORI DEZSŐ	Palackposta Takács Zsuzsának	3
SZÁLINGER BALÁZS	Dunavirágzás	4
HIDAS JUDIT	Interjú	5
BALOGH DÁVID	Bourdieu-mellszobor az íróasztalon	12
SZELES JUDIT	Kvitungen	15
BENDE TAMÁS	Egy kis gyűlölet; Paradoxon 2017; Mi marad; Újbeszél ...	17
NEMES Z. MÁRIÓ	Privát (részletek egy verses regényből)	21
KÁNTOR ZSOLT	A bűn nyelvbe esése A nyelv bűnbe esése; A cérnávékony lány tojásdad kontya	23
BÁTYI ZOLTÁN	Taccsvonal	25
KOMAN ZSOMBOR	Imperatívusz; Mezítlábas láng; Lajtorja	31
SZUNYOG ÁGOTA	Összegzés; Köszönet az ajkaknak	33
MILORAD PAVIĆ	A szél belső oldala, avagy Héró és Leándrosz története (részlet) (Fordította: Túri Róbert)	34
SYLVIA PLATH	Novemberi levél; A detektív; Vágás (Gálla Edit fordítása)	41
FRANK O'HARA	Vers (Sosem lehettem kisfiú); Románc, avagy a Konzisok (Gerevich András fordításai)	45

A compiegne-i vagon utasai (Európa: 1918–2018)

VÖLGYESI ZOLTÁN	A Monarchia végzetes háborúja és a nemzetiségek (A történelmi Magyarország felboml[aszt]ása)	48
GYÁNI GÁBOR	Háborús tapasztalat és a nem várt jövő	63
LENGYEL ANDRÁS	Háborúvesztés és irodalom (Jegyzetek egy megnyugtatóan máig fel nem dolgozott problémaköréről)	71
SÁNDOR IVÁN	A korszak tekintete	84
SOLTÉSZ MÁRTON	Az elidegenedés stádiumai (Tormay Cécile: Az idegen – Julio Cortázar: A sziget délben)	88

MIKOLA GYÖNGYI	„Egy bizonyos tragikus ősz” (Háború és forradalom V. D. Nabokov emlékezetében) 93
----------------	--

mérlegen

FÖRKÖLI GÁBOR	Blues a bácskai táj felett (Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva [versek, átköltések, másolatok] I–II.) 104
LOSONCZ ALPÁR	Az elcsukló hang (Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva [versek, átköltések, másolatok] II.) 108
HÓZSA ÉVA	Az áthelyezett beszélgetés pulzálása (Virág Zoltán: Próbára tett emlékezet [Beszélgetések vajdasági alkotókkal]) 112
HAKLIK NORBERT	Két század határán, elveszetten (Majoros Sándor: Az ellenség földje) 115
SZUTORISZ SZABOLCS BENCE	Úgy idegen, hogy közénk való (Tóbiás Krisztián: A Wilkinson penge) 119
ISTÓK ANNA	Legalább dugjatok egy jót! (Szubjektív recenzió Kiss Judit Ágnes: A halál milongát táncol c. regényéről) 121
SIPOS LAJOS	„Minden vers önnön elérhetetlensége is” (Jegyzetek Báger Gusztáv válogatott és új verseihez 2018-ban) 124

művészet

BENCsik ORSOLYA	Az óceán helyett a föld (Müller Miklós/Nikolás Müller a lencse előtt) 135
-----------------	---

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Kisbeszéd a hajlékról 137
-----------	---------------------------------

Illusztrációk

Válogatás a Müller Miklós/Nikolás Müller a lencse előtt című kiállítás anyagából a címlapon (fotó: Elkán László/Lucien Hervé), a 16., 20., 24., 30., 40., 47., 107., 111., 114., 118. oldalon (fotók: Gonda Géza)

Diákmelléklet

SZALAGYI CSILLA	A lélek imádása (Takács Zsuzsa Emlékezés-gyakorlatai)
-----------------	---

Dandori Dezső

Palackposta Táracs Zsunduk

(2018)

Címzett: „Kedves Nagy Költőnk,
Táracs Zsunduk!”

Jó lenne, ha még...

„tudnék magyarul írni;

Jó lenne ha már...

„tudnék igazán

rajtolni helyette;

írni és rajtolni Dekeed

palackpostát.

Jó lenne, ha volna tenger,

mely vinné, de így csak

az Örök Kőr van, igaz:

mi ott vagyunk benne, együtt.

SZÁLINGER BALÁZS

Dunavirágzás

Négy-öt percig pokol dühöng a teraszon,
Tényleg pokol, tényleg dühöng: virágzik a Duna,
Idevirágzik a sziget közepére.

Az ujjbegyemen gyönyörű kis kérész,
Tápcsatornája sincs, sosem eszik, olyan
Nyugodtan alszik el, mintha mindig ezt csinálná.

Megkérdezhetem, hogy mit rögzítettél
Abból az emberből,
Akinek a tenyerében meghaltál?

Hova viszed az adatot, kinek,
És ki fogja látni még rajtunk kívül,
Haragszol-e, hogy csak nézett, és nem segített?

Tenyeremben gyönyörű kis kérész,
Övé minden áhítatom, amit megérdemelt –
Teraszunkon kibaszott bogarak,

És öt perc múlva csend.

HIDAS JUDIT

Interjú

Vasárnap délelőttre beszéltük meg a fotózást. Egy fiatal lánnyal találkoztam, aki tizenyolc éves korában rákos lett, aztán meggyógyult.

Nehezen indultam el otthonról. Nem volt kedvem felkelni, sokáig iszogattam a kávé a konyhában. Aztán megkért a lányom, hogy mondjak neki egy mesét. Őszszobújtunk a kanapén. Szeretek neki olvasni, élvezem a történeteket, de előfordul, hogy nem tudok odafigyelni. Ilyenkor úgy olvasok, hogy csak a szám mozog.

Az előző nap állásinterjún voltam. Megint nem sikerült, pedig előzőleg sokat készültem. Utánanéztem a cég működésének, eladási tervet készítettem.

A vállalkozás egy lerobbant külvárosi családi házban működött. Az egyik tulajdonos, egy ritkás szakállú, pocakos férfi nyitott ajtót. Bolyhos pulóverén néhány kenyérmorzsa árválkodott, a lábán barna zoknit és műanyag papucsot viselt. Szuszogva lépkedett előttem felfelé a szűk belső lépcsőn, és egy levegőtlen szobába vezetett, ahol hatalmas növények takarták el az ablaküvegeket. Egy vékony, kancsal nő ült az egyik fotelben, felállt, és kezét fogott velem.

Először a férfi kérdéseire válaszoltam.

A szakmai tapasztalatomról érdeklődött, és arról, miért keresek új munkahelyet. Azt hazudtam, kissé monotonná vált a régi munkám, és szeretnék új feladatok után nézni. Elhitte.

– És a család? – vágott közbe hirtelen a nő.

– Mi van vele? – kérdeztem.

– Itt nem lehet minden héten betegállományba menni – tette hozzá mosolyogva, de volt valami támadó a hangjában.

– Nem is gondoltam ilyesmire – hebegtem, és éreztem, hogy kezd az arcom elfehéredni.

Hirtelen nem tudtam megállapítani, melyik az ép szeme. Az járt a fejemben, ezt már biztos ő is érzékeli, és azt gondolja, hülye vagyok, netalán bunkó.

– Ötkor van vége a munkaidőnek – folytatta a nő.

– Tudom – sütöttem le a szemem.

– És a gyerekek?

– Talán a férjem, nem tudom, ezt még nem gondoltam végig – válaszoltam, közben mindenhova néztem, csak rá nem.

– Pedig jobb lett volna – jegyezte meg, és valamit felírt egy papírra.

Nem tudtam, hova akar kilyukadni. Egyre jobban izzadt a tenyerem, és egyre kevésbé tudtam a kérdésekre figyelni.

Talán az lett volna a legjobb, ha akkor felállok, és elmegyek, vagy visszaszólók, ezt mégis hogy képzeli. De meg sem bírtam szólalni.

Aztán a férfi kezdett faggatni.

– Ha jól értem, maga ért a fényképezéshez. Mondja meg, kérem, hogyan tudná az üzletünkben a portréfotózást felfuttatni?

– Talán hirdetni kéne a helyi lapban, és ha jó lesz az ügyfelek tapasztalata, talán terjed majd a híre szájról szájra is.

– Talán?

– Igen. Azt hiszem.

– Ez nem volt túl meggyőző, ami a kompetenciáját illeti...

Ettől kezdve a legegyszerűbb kérdésekre sem tudtam válaszolni.

Végül kiszédelegtem a szobából. Beszálltam a kocsimba, automatikusan beindítottam a motort, és vakon vezettem hazáig.

– Mi volt? – kérdezte Dénes, amikor leültem a konyhaasztalhoz.

– Úgy látszik, semmire sem vagyok képes.

– Ne hülyéskedj.

– Egyszerűen nem értem, miért kapom ezt – ráztam a fejem, és elmeséltem neki röviden, mi történt.

– Majd összejön valami, addig meg vannak külsős munkáid.

Felnevettem.

– Negyvenhárom éves vagyok! Három éve vagyok itthon.

– A kicsi miatt eddig nehéz lett volna.

Hallgattam, aztán felsóhajtottam.

– Nem lett volna szabad azt a biztos állást otthagyni.

– Ne rágd magad utólag.

– Talán túl szigorúan ítélt meg a helyzetet – tettem az tenyerembe az arcomat. – Talán nem kellett volna törődnöm azzal, hogy milyen színvonalatlan az egész.

Hallgatott.

– Tudod mit? Menjünk el a gyerekekkel vacsorázni – mondta hirtelen.

– Nincs kedvem.

– Ne csináld ezt.

– Mi van, ha nem jön össze semmi sem? A lovaglás önmagában nem elég.

– Ne kapkodj. Ez a vidéki állás egyébként sem volt neked való. Mit kezdte volna magaddal egész nap egy lepukkant optikában?

Felállt, hogy megkeresse a gyerekeket. Hagytam, hadd intézkedjen.

Boldogok voltak, hogy étteremben fogunk enni. Ez volt az első igazán szép májusi nap. Nem esett az eső, huszonöt fok volt még este is. Átgurultunk a kocsival a szomszéd kisvárosba, és kiültünk egy Duna-parti étterem teraszára. Az előttünk lévő sétálóúton jöttek-mentek az emberek. A nagylányom a parton kavicsokat dobált

a kicsivel. A nadrágjuk térdig fel volt tűrve, hogy ne legyenek vizesek, a lábuk maszatos volt a homoktól, a bokájukra a folyóból kisodródott hínárdarabok tapadtak.

– Olyan jófejek – gyönyörködött bennük Dénes.

Mosolyogtam, de az előző napi interjú járt a fejemben. Hogy miért történik velem mindig ugyanaz. Úgy látszik, én arra vagyok ítélve, hogy otthon, a négy fal között éljem le az életem. Teljesen lefagyok, ha valaki bántani kezd.

Amikor a gyerekek visszajöttek az asztalhoz, sáros lábnyomok maradtak utánuk a csempén.

– Étteremben vagytok, nem játszóházban – morogtam, majd a földön szanaszét rúgott cipőikre mutattam. – Szedjétek ezeket össze, de azonnal!

A nagyobb segített a kicsinek, de öt perc múlva újra hatalmas kupleráj vett minket körül.

Jött a pincér a tányérokkal, és nem fért az asztalunkhoz.

– Nem hallottátok, mit mondtam az előbb? – kiáltottam rájuk.

Nem érdekelt, hogy hallja-e a pincér.

A gyerekek csendben az egyik székre tették a cuccaikat.

– Ígyunk egyet anyára – mondta ekkor a férjem, és a magasba emelte a málnaszörppel megtöltött borospoharát.

– Miért is? – néztem rá dühösen.

Felpattantam az asztaltól, és otthagytam őket. Utáltam magam, amiért úgy viselkedem, mint egy rossz férj, aki a családján vezeti le a mérgét, de nem tudtam mit tenni. Munkahelyen, emberek között akartam lenni, ha pedig nem megy, akkor jobb az egésznek mielőbb véget vetni. Úgy éreztem, képtelen vagyok ezt a fájdalmat tovább elviselni.

Mély levegőt vettem, és visszamentem az asztalhoz. Mindenki csendben evett. A férjem a tányérját nézte. Arra gondoltam, este elmondom neki, hogy már nem akarok élni. Talán a gyerekeimnek is jobb lenne így. A férjem boldogulna nélkülem is. Tud bevásárolni, főzni, mosni, el tudja őket látni, és legalább nem kiabálna velük senki.

Jó, persze tudom, néha azért hasznomat veszik.

A múlt hétvégén például kint voltunk a kertben, amikor a fa alatt egy jó adag csalánt vettünk észre.

– Ha belefekszel, kapsz egy ezrest – mondta a lányomnak a férjem.

– Ezerért nem.

– Akkor legyen kettő.

A lányom rázta a fejét.

– Tízért?

– Hát jó – vágta rá, és vetkőzni kezdett.

– Ugye hülyéskedtek? – kérdeztem Dénest.

De a lányom elindult a fa felé.

– Csak akkor, ha te is vele tartasz – mondtam ekkor a férjemnek, és a gyerek elé álltam.

Dénes elnevette magát.

– És mit kapok érte? – kérdezte.

– Azt, hogy a lányod befekszik melléd a csalánba.

A férjem bement a házba. Nemsokára a telefonjával tért vissza, egy cikket olvasott rajta.

– Na, jó, kivételesen igaza van a paragépnek – bökött felém.

Szerinte ugyanis az a legnagyobb bajom, hogy mindentől túlzottan félek, ezért nem viszem semmire. Ezen jókat szoktak a gyerekek nevetni. Ilyenkor én is igyekszem magamon mosolyogni, különben megkapom, hogy még humorérzékem sincs.

– Hagyjuk ezt a játékot. A csaláncsípéstől kórházba lehet kerülni – tette hozzá Dénes.

– Jó, apa, de akkor találj ki valami mást, ami nem ilyen veszélyes – kérte a lányom.

Végül Dénes akadálypályát csinált neki másnap a kertben.

Szóval ilyenkor érzem, nekem is van némi hasznom, de aztán arra gondolok, ezt bárki képes lenne helyettem megcsinálni. És hiába tudom, ha nem lennék, szörnyen fájna a gyerekeknek, és úgy éreznék, elhagytam őket. Van, hogy semmi más nem érdekel, csak az, hogy megszabaduljak ettől a kintől. Úgy látszik, sosem leszek képes megmutatni, én is érek valamit.

Sokszor gondolok a rákra. Apámat is ez vitte el, a nagybátyámat is. Azt hiszem, nem lenne erőm küzdeni ellene. Hagynám, hogy szétrohadjon a testem, nem akarnék háyni, kopaszon járni, nem akarnám, hogy szétmarcangoljanak, mint a nagybátyámat annak idején. Amikor megműtötték az áttétet a gerincén, az egész testében daganatok kezdtek nőni, és már csak néhány hétig élt. Nem, én megadnám magam, úgy, mint apa. Hiába erőltették, hogy küzdjön, pontosan tudta, nincs miért. Akkor meg minek csináljon az ember magából hülyét?

– Mennem kell – mondtam a lányomnak azon a bizonyos reggelen, mikor az interjú előtt meséltem neki a kanapén.

Beültem a kocsiba. Szokás szerint kicsit későn indultam, de az autópályán viszonylag gyorsan odaértem a környékre. Még kába voltam az előző napi állásinterjútól. Mintha másnapos lettem volna.

Megérkeztem a térre. Leparkoltam a kocsival egy mellékutcába. Öt percem volt a megbeszélrt időpontig. Elindultam a főút felé. Jó messze voltam az autótól, amikor rájöttem, rosszul emlékszem a találka helyére. Visszasiettem a kocsához. Mérges voltam magamra, nem szoktam ennyire félvállról venni a dolgokat, ráadásul én ajánlottam a témát a lapnak, amelyiknek néha dolgozni szoktam. Az interjút a kollégám már elkészítette.

Szerettem volna olyan embereket bemutatni, akik harcolnak a saját igazukért, vagy nem adják fel a küzdelmet, mint ez a kislány is, aki tizennyolc éves volt, amikor kiderült, nyirokmirigyrákja van, és az orvosok csak néhány hónapot jósoltak neki.

A lánnyal egy terebélyes fa alatt beszélgettünk egy padon, mielőtt belekezdünk a fotózásba.

– Régen nagyon féltém a ráktól – mondta. – Ebben halt meg az egyik nagymám is, és mindig rettegetem, hogy egyszer tele lesz a testem daganatokkal. Még filmeket is néztem erről, szerintem ez volt a baj.

– Mármint, hogy ezért lettél beteg? – kaptam fel hirtelen a fejem, és eszembe jutott, mikén szoktam gondolkodni magam is.

– Igen. Előtte nagyon elégedetlen voltam magammal. Fogalmam sem volt, mit csináljak az érettségi után. A szüleim meg folyton azzal piszkáltak, hogy már nagy vagyok, vegyem komolyan az életet – mondta elgondolkodva, aztán hirtelen vidám lett. – De most már teljesen másképp állok mindehhez. Nem görcsölök annyit, próbálok magam olyan emberekkel körülvenni, akik szeretnek. Szerintem azért kaptam ezt a feladatot, hogy változtassak azon, ahogy élek.

– És sikerült? – kérdeztem.

– Azt hiszem, igen.

– És hogy viselted a betegséget?

– Igyekeztem minél kevesebbet törődni az egésszel, és azzal foglalkozni, amit szeretek. A lovammal versenyekre jártunk, ezüstöt nyertem Leonardóval az országos bajnokságon abban az évben. Olyan volt a betegség, mintha csak egy megfázás lett volna – nevetett, de közben a szája széle remegett.

Csodálkozva hallgattam.

– Jó, voltak persze mélypontok, de ilyenkor ott volt az apukám, meg segítettek a barátaim.

– És az iskola?

– A kezelés napján mindig otthon maradtam. Másnapra többnyire jobban lettem, délelőtt mentem suliba, aztán lovagolni. Mindig pótoltam az elmaradásokat. Aztán elhatároztam, hogy testnevelésből fogok felvételizni.

– És végül felvettek?

– Sajnos csak vidékre, de oda meg anya nem engedett. Azt mondta, túl messze van – válaszolta.

– És mit csinálsz helyette?

Egy darabig hallgatott.

– Felnőtt életet kezdtem. Recepció vagyok egy kaszinóban, sokat éjszakázom.

Nyelt egy nagyot. A tokája úgy mozgott, mint egy kis békának. Egy elvárásolt királylány jutott róla az eszembe.

– És a lovaglás?

– Nem fér bele.

– De hisz ez volt számodra a legfontosabb.

– Jó ez a munka, meg kell is a pénz, mert összeköltöztünk a párommal – válaszolta.

– Előtte hol laktál?

– Anyánál. Tudod, szeretem őt, meg minden, de úgy érzem, van benne egy kis rosszindulat velem szemben.

Szomorúan mosolygott.

– Csak az a gond, hogy az éjszakázás nem tesz jót a kezeléseken után – tette hozzá.

– Értem.

Nem mertem tovább kérdezősködni. Próbáltam elképzelni a napi küzdelmeit, hogy életben tudjon maradni. Még azt is képes volt elhinni, hogy erről az egésztől tényleg ő tehet. De talán igaza van. Talán még ez is jobb, mintha az ember nem tudja a saját életét irányítani.

Felálltam.

– Mit gondolsz, kezddhetjük? – kérdeztem.

– Persze.

Miközben fotóztam a lányt, eszembe jutott az előző napi interjú. Kirázott a hideg, ahogy felidéztem a morzsás pulóvert viselő férfit a nikotinsárga szobában, meg az ócska fotelt, ahova lihegve ült le velem szembe. Ismét láttam a mocskos ablakok előtt terpeszkedő hatalmas növényeket és a szobában felhalmozott szakadt papírdobozokat.

Alig láthatóan elmosolyodtam.

Fél óra alatt végeztünk.

– Jelentkezni fogunk a kész anyaggal – mondtam a lánynak.

– Köszönöm.

Elindultunk a főút felé, majd megálltunk az utca sarkán, ahol a barátjával lakást bérelt.

– Azért azt a felvételt mindenképp próbáld meg – mondtam neki búcsúzóul.

Rám nézett.

– Igen, azt hiszem, jövőre újra jelentkezem – intett felém, majd elindult a kavicsos úton hazafelé.

Visszasétáltam a kocsinhoz. Eszembe jutott, hogy pár napja láttam egy érdekes hirdetést. Egy néhány éve működő, jó nevű internetes divatlaphoz kerestek fotóst. Úgy döntöttem, ha hazaérek, az lesz az első, hogy elküldöm nekik az önéletrajzom.

Jókedvűen értem haza.

– Minden rendben volt? – kérdezte a férjem, amikor kinyitotta nekem az ajtót.

Magamhoz öleltem.

– Szeretem, amikor így sugársz – mondta.

De ahogy beljebb mentünk, az örömöm gyorsan elpárolgott. A lakásban mindenütt játékok, ruhák heverték a földön, a konyhában is óriási volt a kupleráj. Automatikusan elkezdtem felkapkodni a holmikat, aztán rendbe raktam a konyhát. Ekkor eszembe jutott, hogy ki kell teregetni a vizes ruhát. Mikor végeztem, leültünk

ebédelni, szerencsére a férjem ezt átvállalta, délután pedig koncertre vittük a gyerekeket.

Gyorsan elrohant az egész nap. Este fáradtan zuhantam le a tévé elé, és úgy döntöttem, elég lesz másnap megírni azt az e-mailt.

Éjjel nyugtalanul aludtam. Többször felriadtam, és csak forgolódtam az ágyban. Eszembe jutott, hogy a jelentkezéshez nyilván képeket is kell majd csatolnom, és hogy nekem milyen gyenge a portfólióm. Mégsem küldhetek nekik képeket paradicsomfesztiválokról vagy vágató lovakról.

Egyébként is biztos több százan jelentkeznek erre a pozícióra, gondoltam. Én pedig már nem vagyok fiatal, itt ez a két gyerek, nem könnyű mellőlük szabadulni, ha felhívna egy-egy sürgős munka miatt.

Másnap elvittem a gyerekeket iskolába, óvodába. Utána gyorsan bevásároltam, majd otthon leültem a gép elé. Gondoltam, még körülnézek a Facebookon, mielőtt megírom a CV-m. Nézegettem az ismerősök posztjait, ezzel telt el egy-két óra, aztán kinyitottam a magazin weboldalát, ahova pályázni akartam.

Néztem a cikkeket, a fotókat, ismét láttam az álláshirdetést, amely ezek szerint még aktív volt. Aztán találtam egy képet a stábról. Egy üvegasztal körül ültek, férfiak, nők vegyesen. Mindenki márkás ruhában, frissen készített frizurával mosolygott a kamerába. Megakadt a szemem egy fekete hajú nőn, akinek élénkpiros rúzzsal volt kihúzva a szája. A ruhája is fekete-piros volt, olyan volt, mintha maga is egy fotózásról érkezett volna.

Elképzeltem magam közöttük, és ettől hevesen kalapálni kezdett a szívem.

Ekkor eszembe jutott, hogy több mint fél órája feltettem főni a krumplit, és a hús is már biztosan túlsült a sütőben.

Gyorsan bezártam az oldalt, felpattantam, és kisiettem a konyhába.

BALOGH DÁVID

Bourdieu-mellszobor az íróasztalon

„Két világ keveréke, az állati és az emberi világé: a borjúfejű ember, a madárlábú ember – szörnyek. Két különböző fajta összevegyülése vagy keveréke is az: a birkafejű disznó szörny. Két egyén keveréke is szörny: akinek két feje és egy teste van, vagy akinek két teste és egy feje. Vagy a két nem keveréke: aki egyszerre férfi és nő, az szörny. Az élet és a halál keveréke: az a magzat, amelyik életképtelen morfológiával jön a világra, mégis sikerül életben maradnia néhány percig vagy napig, szörny.”

Michel Foucault¹

Merengő, áldozati szemekkel ül előttem a Fiú. Szerdánként konzultálunk, még nem hagyott ki alkalmat. Szakdolgozat (BA).

Ítélet minden ilyen délután; amikor a státuszom biztosította gőzfürdő már teljesen beburkolna és elvakítana, akkor eljön hozzám, bekopog, helyet foglal, a szemembe néz, és beletesz, beleállít, *belevet* a kifordított világ igazságába a Fiú.

Nem is az igazsága, hanem a hidege. Nyirkos a kézfogása, petyhüdt a tenyere, hi-deglelős, zimankós érzés lesz úrrá rajtam tőle, mint amikor az időjárás olyan, hogy nincs ellene jó védekezés. Szitáló majdnem-eső pára. Orkán erejű szél és havas eső. Ha állathoz kéne hasonlítanom, akkor meztelen csiga, ha növényhez, akkor valami gombaféle. Az a típusú hallgató, aki otthon szendvicset ken magának, és azt hozza be az egyetemre. A világ nyírka a Fiú.

Korábban nem állhattam őt, de ma már megvetem azt az énem, amelyik utálta a Fiút. Éretlen voltam, felszínes és rátarti. Bölcsességre süket és fennhéjázó. Önhitt bürokrata, vagánykodó kultúrkomisszár. Akkor még nem volt nekem ő a *Fiú*, csak egy srác, aki jól halad, konkrét elképzelései vannak a dolgozatáról, közepes tájékozottságát pedig fokozott ambíció fűti. Irritált az őzike-szeme, az a szende, száz százaléig valódi naivitása, amelyiknek fogalma sincs róla, milyen olcsó jövő vár az emberre *odakinn*, ott, ahova szorgalommal, a tőle telhető igyekezettel készül. Látam benne a szüleit, az elszegényedő középosztálynak azt a hivatalnok-becsületét, amelyik megteszi, amit elvárnak tőle, és reméli, minden rendben lesz. Elvégzi, amit kell. Nincs benne rosszindulat, neheztelés, gyűlölet; lehet, hogy azért utáltam a Fiút,

¹ A rendellenesek, L'Harmattan, 2014, Bekovits Balázs ford. 72.

mert nem tudok rá még haragudni se. Legalább lenne egy nyomorult kis náci, olyan, aki a rendőri karriert fontolgatja csak azért, hogy cigányokat alázhasson, vagy hárompercenként zsidózik egyet az egyetemi sörözőben, miközben a környezetét is vizslatja, kit érint érzékenyen. Egy ilyen konteós hülyegyerek töri minorral. De nem, a Fiúban sem az ehhez szükséges pubertásban rekedt computergamer infantilizmus, sem a gyerekkori traumák emlékét őrző öltözőszagú szadizmus nincs meg. Olyan, mint a campus szobaira hulló friss porhó, amiből hógolyót sem lehet gyúrni, mert nem tapad össze.

Más magyarázatot nem találok rá, miért irtóztam tőle. Megfordult a fejemben, hogy esetleg a fiatalkori énemre emlékeztetett, de be kellett látnom, hogy ez teljes képtelenség. A Fiú okos. Én egy hülye fasz voltam az ő korában. Nyakig elmerültem a kilencvenes évek rave- és amfetaminhullámában (98-ban végeztem), csak azt néztem, kit lehet megdugni, és mi számít intellektuálisan divatosnak. Legszívesebben nyakon csapnám az akkori önmagam. De a Fiú soha nem lesz ilyen műmájér majom. Egy aszkéta ő, aki vízen, kenyéren és Schopenhaueren is eltengődik. Nincs okostelefonja, és nem ragasztanak belépő karszalagot a kezére. Nem alacsonyodik a tömegbe, és nem magasodik a magukat kivételes keveseknek tekintők közé. Mozdíthatatlan szikla. Nem zseniális, hanem bölcs, nem sziporkázó nagyotmondó, hanem egy szűkszavú, megfontolt, gondolkodó férfi. Szűz. Olyan felesége lesz, akit soha nem elégít ki, de ő mégis imádja az örökifjú és egyben koravén Fiút. Egy szexbomba, aki soha nem csalja meg, és még 25 év házasság után is szerelmes belé. A Fiú: *„Első osztályú vidéki srác (...)/Egy igazi hős”*.

Emlékszem, még féltem is tőle egy időben. Most nevetek ezen, de komolyan azt hittem, hogy követ. Volt olyan nap, hogy óránként belefutottam: az aulában majszolta alufóliából a szendvicsét – köszönt, aztán a könyvtár előterében olvasott egy fénymásolt papírt valamelyik órára – köszönt, aztán az egyetem melletti boltban nézegette a mirelit ételeket – köszönt. Ez nem lehet véletlen, gondoltam, és ezek a magányos elmebetegek a legveszélyesebbek... Ma már persze nyilvánvaló, hogy egy felszínes ember reakciója volt ez arra, amikor valaki olyannal találkozik, akit fejlettebb civilizációk beavatottnak hívtak. Fényévekre állunk a valóságtól, aki pedig benne áll, azt elmeegógyintézetbe zárnánk, vagy az öngyilkosságba kergetnénk, hogy emlékezni jó legyen rá. Én még ennél a tipikusnak nevezhető eljárásrendnél is gyalázatosabban reagáltam, hisz azt hittem, *pont* tőlem akar valamit, *pont* én vagyok az, akinek valami szörnyűségre kell számítani tőle. Milyen elnéző, fensőbbesges, de szerény mosollyal nyugtázná, ha meghallaná ezt a Fiút!

Mégis aggódom érte. Itt ülünk Kelet-Európában egy művészettörténet tanszék irodájában, ez a fiú pedig vidéki, csóró, kapcsolatok és kulturális származás nélkül. Vidékieként idomulnia kéne a kortársai által diktált habitusokhoz legalább, különben

az ő társadalmi mezejük nem lesz az ő mezeje soha a bűdös életben. Tudna a Fiú heherészni egy kiállításmegnyitón? Tudna a megfelelő tónusban nevetgélni egy felolvasóesten? Posztmodernkedő, kúl, francia szerzőket citáló kritikákat meg tanulmányokat publikálgatni? A Fiú: naiv költő a schilleri értelemben, alkalmazkodásra képtelen, a padlásszobában megőrzülő Hölderlin. Szépen el kéne mondanom neki, hogy ez egy feudális kulturális logikájú ország, annak jobb- és baloldala egyaránt, úgyhogy tanuljon inkább informatikát, vagy legyen környezetvédelmi mérnök. De hát milyen esztétikatanár lenne az ilyen?

„Ha gondolja a tanár úr, írhatok jövő hétig egy összefoglalót majd, és akkor megbeszélhetjük a további részleteket” – mondja nekem. Termós pulóver van rajta, cipzáros, a haja pedig kisiúrsra van nyírva. Frissen van borotválva, de összevissza maradék szőrszálak meredeznek az arcán. Nem sok esélyét látom, hogy becserkészen egy Walter Benjaminről elegáns konferencia-előadásokat tartó belpesti, vele egyidős dámát a szakjáról. De ugyanígy nem tudom elképzelni egy kísérleti elektronika-fesztiválon, sőt még egy filmbemutatón se. Egy lakótelepi presszóban látom őt 25 év múlva, ahogy csipkelődő poénokkal traktálja a pultosasszonyt, aztán mielőtt hazamenne, még kitölt egy kenőszelvényt. Övtáska, reklám-sültössapka... Valami szer kéne ebbe a srácba, amitől lecsúszik a sínről. Eki, fű, varázsgomba, később esetleg spuri. A vidéki szüleinek úgy se tűnne fel, ha csontsoványan, leromlott fokkal látnák viszont, azt mondanák, egyen rendesen.

Mi lenne, ha elővenném előtte a farkamat? Nem vagyok buzi, meg szerintem ő sem az, valószínűleg a belőle áradó tisztaság az, ami a legmocskosabb ötleteket generálja egy ilyen visszataszítóan átlagos emberben, mint amilyen én vagyok... Bár, ha belegondolok, lehet, hogy én se tudnék mit kezdeni egy faszával hadonászó egyetemi tanárral. Talán elküldeném a kurva anyjába – gondolom most, aztán a gyakorlatban ezek általában máshogy néznek ki. A Fiú introvertált magányába zárkózna, összeomlana, és megölné magát. Biztos nem jelentene fel, azért utaznak az ilyen ártatlanokra ezek a rohadékok. Sok kellemetlen meglepetés fogja még érni őt. A világ báránya a Fiú.

De nem, hiába erőltetem, nincs ötletem, csak olyannal gyötröm magam, ami nem az én felelősségem, sztoikus nyugalmat kell magamra parancsolnom. *„Jól halad, tetszik ez az irány. Jövő héten ugyanitt megfelel?”* – mondom neki, persze fingom sincs az „irányairól” meg hogy hogyan „halad”. Valamit nagyon csinál, az látszik rajta, már mielőtt megszólal. Nem lesz soha csalódott, mert nem fogja tudni magába idomítani reményeit a kornak. Mindent összevetve, azt hiszem, boldog.

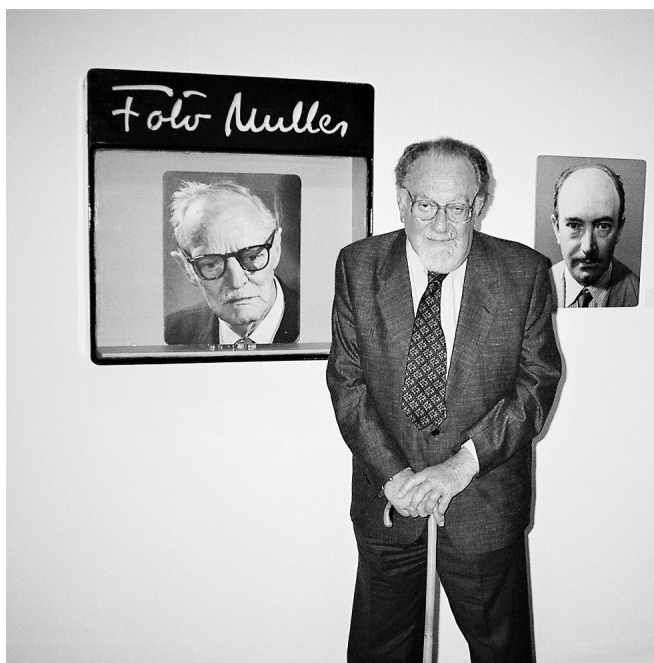
SZELES JUDIT

Kvitungen¹

Jim Sverre minden évben kihajózott
a Kvitungennel a Nyugati jégmezőre.
Norvégiában a Nyugati és a Keleti jégmezőn
folyt fókavadászat tél végén.
Jim Sverre minden tél végén pár hónapra
kihajózott a Kvitungennel a Nyugati jégmezőre.
A Grönland és Jan Mayen között található Nyugati jégmezőn
fókára vadásztak hakapik-csákánnyal.
A csákány egyik oldala kalapács,
amivel letaglózzák a fókákat, a másik oldala olyan,
mint a csákány, azzal a hajóhoz húzzák a véres tetemeket.
A Kvitungen tromsøi halászhajó
tizennégy fő legénységgel és két megfigyelővel.
1958-ban épült, 504 tonnás,
jelenleg Harstadban vesztegel.
Jim Sverre jól ismerte a hajó kapitányát.
Három hónapra a Grönland közeli
Nyugati jégmezőre hajóztak,
hogy minél több fókát le tudjanak ütni
a hakapik-csákánnyal, de volt mindig
a hajón fegyveres, aki a félig döglött
fókákat terítette le a puskájával.
Takarékosságból – ha lehetett –
mindig a csákánnyal mentek ki a jégmezőre.
Egy francia aktivista leplezte le 2010-ben
a fókamészárlásokat, és 2017 óta
Jim Sverre nem hajózik ki fókára,
mert az Európai Unió betiltatta
a norvég kormányral a fókavadászatot.
Jim Sverre azóta nagy, kerek szemű
fókaborjakról álmodik.
Azoknak még fehér pihés a szőrük,
és még jobban látszik, ahogy

¹ Kvitunge (norvég), jelentése: kiskőka, fókaborjú

a vér lefolyik a bundájukon.
 Jim Sverre egy fjordban lakik
 Észak-Norvégiában, ahol a téli hónapokban
 teljes a sötétség. A házuk pont
 az E6-os nemzetközi autót út mellett van.
 Esténként Jim a régi fókavadászatokra
 gondol, és arra, ahogy a hakapikkal
 letaglózza a kerek szemű fókákat.
 A fókák néznek-néznek Jimre,
 aki felönt a garatra ezért.
 Jim Sverre minden évben kihajózott
 a Kvitungennel a Nyugati jégmezőre.
 Amióta nem tud fókákra vadászni
 egy gépsort irányít egy tromsøi gyárban:
 színes gombokat kell nyomogatnia.
 A gombok a fókák szemeire emlékeztetik.
 Jim minden fókaszemet kinyom az ujjával.
 Nem bírja elviselni többé a nézésüket.

MADRID, AZ ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁSON A SERRANO8 FOTO MULLER TÁBLÁVAL (1994)

BENDE TAMÁS

Egy kis gyűlölet

Háború lesz, ettől félek,
vagyis már háború van,
nincs olyan földrész,
nincs olyan város,
ahol ne gyötörnénk,
ne ölnénk egymást.

Van ebben valami megindító,
ahogy egyre jobban,
egyre biztosabban gyűlölünk.

Óriásplakátok, tévéreklámok,
újsághirdetések tanítják,
hogyan gyűlöljük egymást,
hogyan gyűlöljük mindazt,
amit nem ismerünk,
meg azt is, amit igen.

Minden napra egy kis gyűlölet.

Mint hogy reggel felkelsz,
megmosod az arcod, megkávézol.
Épp így elképzelhetetlen
a napod gyűlölet nélkül,
mondhatni függsz tőle,
vágysz rá, élvezed.

És gyúlik, rakódik a salakanyag,
az érfalakra lerakódik,
beszűkülnek a járatok,
akár több évtized is eltelik,
de egyszer vége lesz,
és elválnak a rög és útra kel.

Van, amelyik épp, hogy átcsúszik,
alig érezhető bizsergés bal kezed
ujjbegyeiben, némi fáradékonyság,
alkalmi szívzörej vagy ritmuszavar,
betudod a stressznek,
nem gondolsz rá,
nem foglalkozol vele.

De van, amelyik megakad,
és akkor ott tényleg vége van.
Hol talál rád a zsibbadás,
a zihálás, a káprázat,
nem tudod pontosan,
és gyűlölöd, hogy nem múlik,
hogy elmúljon, azt akarod.

És akkor valahogy rájössz,
mekkora tévedés ez az egész,
minek gyűlölünk, kérdezed,
ne gyűlöljete, ordítanád,
de nincs senki, aki hallana.

Paradoxon 2017

A legfrissebb megfigyelések szerint
egy ötezer négyzetkilométer nagyságú
jég tömb bármikor leszakadhat
az Antarktiszról.

A szárazföldi gleccserek
megindulnak az óceán felé,
és jelentős tengerszint-emelkedést
idéznek elő.

A nem túl távoli jövőben víz alá kerülnek
a szárazföld szélén álló városok.
New York, Tokió, London egyes
kerületei és szinte egész Hollandia
úgy tűnnek majd el, akár Atlantisz.

Az Edinburgh-i Egyetem kutatói
több száz madárfajra kiterjedő
vizsgálatuk során felismerték,
hogy az átlaghőmérséklet
globális emelkedése miatt
a vándormadarak korábban
érkeznek nyári párzási helyükre.

Az észak-amerikai kontinensen
honos méhfajt, a *Bombus affinis*
természetes élőhelyének elpusztítása
és a felmelegedés miatt a kihalás
veszélye fenyegeti.

Kettőezer-tizenhét január huszadikán
beiktatták hivatalába a nyugati világ
legnagyobb hatalmú vezetőjét,
aki szerint a klímaváltozás nem egyéb,
mint pusztító kitaláció.

Mi marad

Ahogy felszálltam a metróra, annyi lehetséges
gondolat közül az jutott eszembe, hogy ha két
megálló között, az átmenet fémporos alagútjában
épp ez a szerelvény gyullad ki, vagy épp mellettem
robbantja fel magát valaki, mi marad utánam.

Egy harmincnyolc négyzetméteres lakás,
amit azután ajándékozott nekem apám,
hogy a lázálmok kórterméből kiszabadult,
és amit – leszármazók hiányában – ő örökölt majd,
mert anyám lemond az őt megillető részről.

Marad még némi készpénz, egy laptop, telefon,
jó állapotú, eladományozható ruhák, paplanok,
kanalak, villák, kések, és néhány száz könyv,
amit jó volna, ha szétosztanának egymás között,
akikkel összehozott ez a rövid, kilyuggatott élet.

Újbeszél

A kettes villamos ablakáról
– hogy kilássak rajta, hogy lássam a várost –
gyermeki mozdulattal törölöm a párát.

Zajlik a Duna, a Lánchíd pillérei közt
megrekedt a köd. A megállóban
egy anya felpofozza a lányát. Aztán átöleli.

A hazám arcától ég a tenyerem.

Leszállok a téren, forgatom számban
a szavakat, a parlament tornyait nézem,
és ízlelem a megváltozott jelentést.

Nép, szabadság,
rendszer, váltás,
liberális, demokrácia.

A PÁLINKAFŐZÉSRŐL ÁLMODOZÓ MÜLLER A VILMOSKÖRTE ERDEJÉBEN
(ANDRIN, 1988)

NEMES Z. MÁRIÓ

Privát

(RÉSZLETEK EGY VERSE REGÉNYBŐL)

Mióta elkezdődött, nem álmodok, valószínűleg
nincsen rá szükségem, és pontosan akkor ébredek,
amikor eldöntöm. A Makovecz-házban szállásoltak
el minket. Mintha egy belféreg belsejében ülnék
fel, elsőre össze is zavarodok, hogy kinek a pokla
ez. De aztán, amikor a reggeli kávéért a konyhába
lépek, és meglátom a törpe méretűre zsugorodott
KKL-t, rájövök, hogy az övé. Arra panaszkodik, hogy
már egy hónapja nincs EREKCIÓJA, de ez nem tör le,
és nem is mulattat, hiszen én ne ismerném alap
és felépítmény politikáját? A hajnal az ajtónál ér
minket, és akkor jövök rá, hogy lám megérkeztek
a régóta várt geológiai korszak óriáskígyói.
A felhők alól ereszkedtek le, körvonalaikat
összekuszálta a sáros szél, de mindegyik vörös
volt. Most már nem kell félnem semmitől,
hiszen mindenki látja, külvárosok fényében
és kígyók hátán érkezem Izraelbe.

*

A MAGYARÁZATOKBAN akartalak eltüntetni, mert
azt hittem elég ledarálni valakit, hogy kihúzzuk
a fogát, pedig a fog a halál után is tovább nő,
egyre hevesebben tolakszik kifelé, illetve
befelé is egyszersmind, mert átszúrja a koponyát,
hogy az egyetlen gondolattá váljon, amit kihordani
érdemes. Ezzel ejtettél teherbe engem is,
de valójában nem volt ellenemre, mintha
erre az anyaságra készült volna a nyelvünk,
csak sohasem volt elég bátor kimondani.
A MAGYARÁZATOK ezért se magyarázhat
meg semmit, hiszen a HAZUGSÁGON,
nincs mit magyarázni, és főként, nincs

kinek mit, de tudom, hogy ezzel sem tudlak
halálra sérteni, hiszen nekünk – már megint
az egyre gondolunk – nincsen halálunk.

*

*„Számomra a sötétség, amivel kommunikálni
kell tudni, legalább olyan fontos volt, mint a fény.”*
Ebben a makoveczi szellemben rendeztem be
a mai napot. Nagyon haragudtam Zolira, mert
hétfőn meg kedden is megcsalt, azt mondta
PP-nek, hogy egyre többet kémkedek utána,
meg a csapból is én folyok. Hát akkor ne igyon
vizet! Dühömben feliratokat hagytam neki a liftben,
hogy tudom, mit csinál, de láthatóan nem használt.
Radikálisabb eszközökhöz kellett folyamodnom.
Szerencsére volt otthon egy pápai löncskonzerv.
Óvatosan felnyitottam, vigyázva, hogy a húspép
feletti vékony zsírréteg ne sérüljön, hiszen ez
alkotta Zoli ideghálózata. Először hőkezeléssel
próbálkoztam, szinte kicsordult a könnyem,
amikor elképzeltem, hogy visíthat épp árulkodás
közben. Nem is vagyok csaló, jaj-jaj stb. Pedig
az ősz pasztellszínű patkányai úgylis eljönnek majd
az agyadért barátocskám! Ezzel a felkiáltással
kezdtem magamba tömni a konzervet, a bádog
részek felsebezték a nyelvemet és a számat, úgy-
hogy a löncsfalatokat a vérem is megédesítette.

*

Régen szörnyű viharok kínozták az embereket,
a túlélők majmokká változtak. De nem ők élnek
Budapesten, hanem terrorista zsidók, akik gumi-
lövedékekkel lövik ki a szemem, hogy ne lássam
a HAZUGSÁGOT a lágyan olvadó szeptemberben.
Zoli ma különösen aktív volt, írt szép verseket is,
amiket rögtön megmutatott PP-nek, aki egyfajta
hasonmása, mert erős köztük a szeretet-gyűlölet.
Az IRODALOM valójában börtön, és egymást
erőszakoló köztörvényes benne minden férfi és nő.
Na de mi van a gyerekekkel? AZ IRODALOMBAN
nincsenek gyerekek, vágta rá PP, és hazataxizott.

KÁNTOR ZSOLT

A bűn nyelvbe esése A nyelv bűnbe esése

Mint a női test, a Hold fátyla alatt.
Selyemgubóba zárt, alvó smaragd.
S a kéz, amely tartja, a gondolat.
Meleg színek és mély hangok. Matt kábulat.
Mintha lány pórázon sétáltatná lelkét,
ez is az olvasási mániából ered.
Egy akt árny a falon: illatok, nevek.
Nem szabad kialudnia magát ennél mélyebben.
Mert felhasítja az éj a lelkét.
Ha rajong is titkon, más ne élvezze!
Figyeli, hogy van-e a szívében méz?
Itt van, íme, az elválasztott, szent rész.
Az ész teste.

A cérnavékony lány tojásdad kontya

A GPS szerint az égbe kellene emelkednünk. Csupa töprengő virágszirom a víz felszíne, az esőcseppek zavarják az illatokat. Szinte beszívja magába az égboltot a tó. Takaros viskó a parton: mese-ól. Széttört dió belsejéből iszik egy bogár. Szúette lepke a vízből kinyúló ágon, bogárváz. Vazallus bútor.

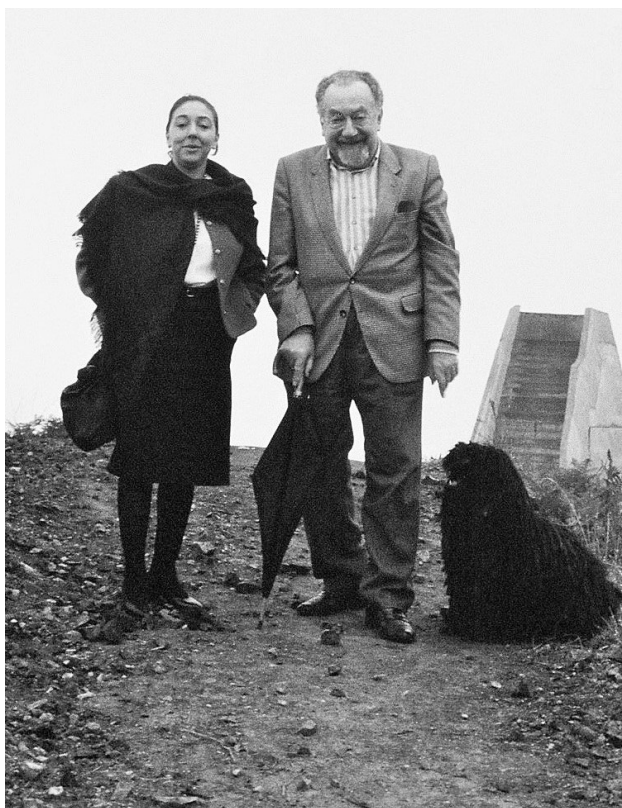
Álomi limerick, az asztalból kihulló, lassú szegek. Fragmentált történetek. Iszap a kétely ágyában: dac. Szétbontja a marokra fogott, hideg egyeneseket a tojásdad simogatás. Egy-egy rögbilabda és semmi kubbizmus.

Elúszik az egzakt szekér. Csembalók között csempekályha. Ebéd, Librettó-Udvar, Sajt és Pezsgő. Etűdök. A tojásdad kontyú lányka hozza a cigánypecsenyét. A szalonna a salátára lóg. Meleg pára. Az étterem vé-

gében a kulisszák: opál paravánok. Egymásba tolt, szoba – labirintusok.

Itt is egy metamorfózis. Fehér krómacél fogantyúk. Tükrös karosszéria. A szerelem című színmű kanapéja. Befelé mosolygás, s ki! Tolás. Egy kis száj zárójelében a szám. „Ereklyevariációk.” Ezt a szóösszetettelt firkálja a lány a szalvétámra. A Pillanatban az Idő visszafordul. Rebeci el, mielőtt lesöpörné a morzsát a szoknyájáról. Sok kenyeret eszik. Meg csokit. Azért ilyen combos. De rendkívül tiszta a nyelve.

Szépen kieszelt rend. A gondolatok áttetszenek egymáson. Minden eltelt perc egy újabb héj, lassan növekvő szirmok rejtik előlünk az éjt. Az idő az erdőbe vezet.

MARIA EUGENIÁVAL ÉS CIGÁNY NEVŰ PULIJÁVAL LAANES ÉS ÁNDRIN KÖZÖTT AZ ÓCEÁNPARTON. HÁTTÉRBEN A MULLERRŐL ELNEVEZETT KILÁTÓ (1988)

BÁTYI ZOLTÁN

Taccsvonal

Féltünk a téltől. Mert ismertük, ravasz a vén gazember. Egyszer csak meggondolja magát, és mire föleszmélnénk, visszalopakodik a kertek alatt, újra vastag kabátba öltözteti a lányokat, virágokat, bizony, zúzmarás virágokat rajzol a füstszagú vasútállomás ablakaira, jégpáncéllal takarja el külvárosunk pocsolóit. Mi pedig didereghetünk körmünket lehelve, és álmodozhatunk tovább madárfüttyös tavaszokról, akácillatú fákról, a Tisza lágyan hömpölygő vizéről.

Féltünk, bizony.

Ám a tél megkegyelmezett a városnak, eltakarodott, magával cipelte koszos, sárfoltos ruháját, csak a szelet, a néha csontig, néha csak vörösödő bőrünkig támadó szelet hagyva maga mögött, emlékeztetőnek. És persze sarat is, hadd tapadjon meg a lábon, nadrágunk szárán. Arcunkon is, ha épp arra támad kedve a benzingőzt lihegő nagy teherautónak, hogy fölcsapja ránk az utca mocskát. A sarat, amiből mindig volt elég azon a kövesutakra vágyakozó vidéken, így aztán úgy éltünk vele, mint anya a bolond gyerekével. Szinte még szerettük is.

Szerettük? Különösen akkor, ha a focipályán húzott vastag csíkokat a kevés fű közé, és láttuk, hogy esnek fenékre messziről jött futballisták, hogyan csúszkál a mindig szidott bíró. És hogy ragad meg épp a legrosszabbkor a bőrgolyó, ami kezdéskor, a legelső sípszónál úgy nézett ki, mint egy futball-labda, de mire eljött a félidő, sárgolyót faragott belőle huszonkét, izmos lábú fenegyerek.

A focisták.

Igen, ők, a kedvenceink, remélt jövőnk, álmaink taposták szemünk láttára a földet, taposták egymást, és mikor orrunk előtt viharoztak el lihegve, mi örömmel szippantottuk be még izzadságuk bűzét is. Hiszen az volt minden vágyunk, térvünk, hogy egyszer mi is számozott mezt húzhatunk magunkra, stoplis lesz lábunkon a cipő, és ha lábszárunkra kötözzük a sípcsontvédőt, úgy nézünk majd ki, mint a római gladiátorok.

Egyszer. Talán...

De addig is üvöltözésünk fölkapaszkodott a hóval ijesztgető felhők hasáig, zúgott a pálya körül toporgó nép, megreccsent még a fából épült lelátó is, de annyira, hogy a gyomrában rejtőző kocsmá biliárdasztalán is összekoccant minden golyó. Mi pedig úgy gyűlöltük az ellenfelet, mintha a világbajnoki döntő küszöbe előtt akarná hátba támadni a fiúkat, a mi legényeinket, akikért igazán érdemes térdig megfagyni a február végi szélben.

Világbajnoki döntő? Ugyan már! Egyszerű, szürke kis felkészülési derbi volt az, ki tudja honnan előcibált járási vendégekkel, akik már annak is örültek, ha megúszák hat gombóccal. De mi akkor is, csak azért is belevisítettünk minden támadásba, öklünket rázva szidtuk a bírót. Amikor meg újabb góllal szakították meg kedvenceink a játék ritmusát, megpróbáltunk épp olyan dallamos rigmust faragni, mint hallottuk az Üllői úti fiúktól a világot fekete-fehérre festő televízióban.

Csak Józsi nem kiabált. A hülye Józsi. Ott meresztette szemét mellettünk, vastag kötött sapkáját az orráig húzta, büszkén vakargatta borostás állát, mint aki sokkal többet tud ám a világról, mint mi, semmi kis suttyókölykök, csak épp titkát nem akarja megosztani senkivel. Néha persze megszólalt, halkan, miként az illik is egy húszévestől a kölykök csapatában, de nem értettük egy szavát sem. A Józsi ugyanis éppúgy ugatva lökte ki száján a hangokat, mint azt hülyéktől el is várja az ember. S ha igazán nagyot akart lódítani, szívott egyet az orrán is. Majd kiköpött egy akkorát a gyepre, mintha pocsolót szeretne varázsolni a mi pályánkra.

– Nem megy ez nekik, nem megy – csóválta fejét a hülye Józsi, amikor már hét nullára vezettünk, és Feri bácsi, a pályagondnok arról beszélt, eljött az ideje, hogy az ellenfél kapusát idegösszeomlással utalják híresebb hegyi szanatóriumokba.

– Mi nem megy? Na, mi nem megy? – csúfolódtunk vihogós jókedvünkben, és ezerfelé köptük a zsebünk mélyéről előkapart, spárgával, törött gombbal, lópatkóról lepörgött rozsdával ízesített tökmagot.

– Hát a góllövés. Az nem megy. Sokkal többel is vezethetnénk – nézett ránk megvető góggal a hülye Józsi, majd szó nélkül sarkon fordult, s vitte magával a sosem mosott rongyos ruhái áporodott bűzét, vitte bokáig érő lódenkabátját, négy év alatt elvégzett két általános iskolai osztályban összegyűjtött picinyke tudását. Vitte örömét, hogy ő azért mégiscsak tapasztalt embere a gázgyár-környéki világnak, míg mi, semmi suttyók vagyunk csupán...

És nem is láttuk napokig. Talán az anyjával kóborol a belváros utcáin riasztgatva öltönyös igazgatókat, túsarkon billegő asszonyokat – vontuk meg vállunkat, mert tudtuk: hülye Józsi meg az anyja, akinél csúnyább asszonyt még vak ördög sem tudna festeni, moziba járó filmimádó. Még a nyáluk is elcsordul, ha sikerül a legelső sorba venni kétforintos jegyet. De nem ám a Kisbüdösben, a mi, külvárosi, fapadlós kultúrházunkban bámulták a foltos vászonra vetített, agyonhasznált kópiákat. Nem bizony. Hanem a színház mellett, ahova úgy ötven éve olyan filmszínházat emeltek, ami akár kastély is lehetne palotás városunkban.

Aztán egyszer csak elének állt a Nejlon kocsma kerítésénél Macsek úr, a csapat intézője, és úgy röhögött a képünkbe, mint aki nagyon rosszat sejt a jövőről.

– Hát nem hallottátok? Igazán nem? A hülye Józsi elment a Mester lakására, bekopogott, még meg is hajolt, aztán bejelentette, hogy ő szeretné megmenteni a csapatot. Ó! Megmenteni – dőlt a kerítésnek Macsek úr, mi meg tudva, hogy a Mester nem más, mint külvárosunk focicsapatának nagy tekintélyű edzője immár vagy hat éve, hitetlenkedve hallgattuk eszeveszett vihogását.

– Meg azt mondta neki, hogy ha ő lesz a középcsatár, hát a csapat biztos följut az enbéháromba is, mert csak gólérzékenység kérdése az egész. Gólérzékenység. Hallottátok? Nem? Mindegy is. A lényeg: Józsi fejéből kilöttyen az utolsó csöpp lé is, amiben még egy darabka agy úszkált... – búcsúzott el tőlünk Macsek úr, majd úgy elnyelte a Nejlón ajtószája, ahogy ő szokta elnyelni a napi három korsó sört három féldeci keverttel.

Mi meg csak álltunk, mint a dermedt-fagyott parki szobrok, és nyikkanni sem mertünk. Hogy a Józsi teljesen becsavarodott? Hát ez kinek újság? De hogy elment a Mesterhez (s ekkor levettük a sapkáinkat, mélyen tisztelegve, mert így illik...), és ő akarjon középcsatárt játszani? Méghozzá a mi csapatunkban!

Ám mire kimondhattuk volna – hazugság ez, Macsek úr, csúnya nagy hazugság –, már arról mesélt Varga Vince, a klinikai boncmester is Mari vegyesboltjában, hogy a Mester még csak meg sem haragudott. Sőt! Nézte a hülye Józsit – mert csak így lehetett, szagolt a tenyerében szorongatott pálinkás üvegecskébe Vince –, és még be is hívta a lakásába. Aztán helyet kínált, és megköszönte, hogy a Józsi, ez a hülye Józsi, segíteni akar. Sőt: még azt is mondta, hogy ki fogja próbálni a fiút valamelyik edzésen, csak várjon türelemmel.

Hogy Varga Vince honnan tudott erről a beszélgetésről? Ezt még Mari boltos sem tudta kihámozni a titkok sűrűjéből. Azt viszont mi is láttuk már a keddi tréningen, hogy a hülye Józsi ott toporgott a csapat mellett, csinált vagy négy karhúzást, öt guggolást, még szaladt is vagy harminc métert a sárban, s közben fújtatva lihegte elénk: melegíték, nem látjátok? Számít rám a Mester.

Láttuk. Dehogynem láttuk. Csak épp fetrengtünk a röhögéstől, és nem maradt erőnk válaszolni. Egy szó sem csúszott ki a szánkron, legfeljebb a nyelvünk szaladgált a fogak között.

– Nincs ezen semmi röhögnivaló. A Józsi nagyon tehetséges focista, csak eddig elnyomták. Úgyhogy jobb lesz, ha ügyeltek a pofátokra, mert nem lesz több nagy málna a Villa Negrában, hallottátok?!

Tessék? Talán az Úr hangja szól hozzánk? Talán...? Pedig csak Molnár II., a nagy Molnár II. állt meg mellettünk, és tisztelt meg azzal, hogy szót küldött felénk. Igazi mondatokat! A Molnár II., aki egykor régen még Pesten is volt próbajátékon, csak azok a szemét stricik kicsinálták, két lábbal csúsztak a térdébe féltékenységből kifolyólag. Legalábbis ezt harsogta Méz Ernő apja, akinek a szavára igencsak sokat adtunk, mert kirúgásáig katonatiszt volt, igaz, csak addig, amíg részegen nem kezdett el lövöldözni a kalocsai templom órájának számlapjára, hogy így álljon bosszút a klerikális reakción. Vagyis teljességgel igazságtalanul távolították el a katonaság kötelékéből – magyarázta egyszer a Nejlón teraszán Sárhegyi, akiről meg anyám mesélte, ez a tagbaszakadt barom ávós tisztként ütött félig agyon több embert is a Tisza szálloda pincéjében, mert hogy Rákosi alatt az volt a szegedi ávós központ, és ott lehetett aztán csak igazán verni az embert.

De effélékre aligha gondolt a Mészáros, amikor azt magyarázta, hogy Molnár II.-nél nincs jobb centerhalf az egész világon, még Brazíliában sem, és az aranylabdás Albert Flóri is megbolondulna, ha a Molnár II. odaállna elé, megfeszítené a mellét és megindulna.

De a Molnár II. nem állt Albert Flóri elé. Dehogy állt. Ott trappolt mellettünk a sárban, s közben akkorát kacsintott, hogy majdnem kiugrott az a nagy, csudaszép focistaszeme.

És közben a hülye Józsi már focizott. Na, nem a pályán, nem a frissen fölmeszelt fehér csíkok között, hanem a salakon, a fabudi előtt, ahol időtlen idők óta melegített a csapat. És mindenki a hülye Józsinak passzolt. Az meg vagy a seggén csúszott métereket, vagy az orrával szántotta a földet, de lihegett becsülettel, s amikor megdicsérték – mert mindig dicsérték, az már szent – hát büszkén kibámult ránk, semmi kis mikiegyesekre, és loholt tovább.

– Köszönjük, Józsi, ez szép volt! Még kicsit javítanod kell az erőnléteden, de aztán semmi akadály, hogy itt állj a csatársor közepén – búcsúzott el a Mester Józsi-tól, mielőtt befutottak a pályára. És még meg is rázta Józsi mocskos, bütykös kezét.

– Láttátok? Láttátok? – emelte ég felé az ökleit a hülye Józsi. – Sztár leszek. Én leszek a sztár. Velem feljut a csapat az enbéháromba, de lehet, hogy még az enbékettőbe is! – lódult meg óriási bakancsaiban, s úgy eltűnt, mintha csak álmodtuk volna.

Pedig az álmok már akkor is messze elkerülték a gázgyár környékét. Olyan szürke mocskokban csak igazságok születtek. Igazság lett az is, hogy a hülye Józsi valaki elküldte a sportklub elnökéhez tagsági könyvért meg sportorvosi papírért, mert hogy anélkül még olyan tehetség sem léphet pályára, mint a Józsi. És igazság, mesélték a Villa Negrában, hogy az elnök szeme előbb vérben ázott, aztán hirtelen így szólt Józsihoz:

– Foglaljon helyet, kolléga úr. Momentán ilyen rendkívüli igazolvánnyal nem szolgálhatok, de ahogy lesz raktáron, máris postázzuk a címére. Addig is csak gyakoroljon becsülettel, mert ilyen tehetségekre számít ez az ezerszer elvázott magyar haza.

A hülye Józsi meg elbőgte magát.

– Számíthat rám az elnök elvtárs, rám mindig számíthat – szívta-törölte taknyát, nyálát Józsi, és ment a pályára, hogy tovább szántsa azt a szerencsétlen, tél kínoztató földet. Amikor pedig elkezdődött a bajnokság, s már hétről hétre százakat vonzott magához a stadion, a hülye Józsi ott állt, igencsak közel a játékoskijáráshoz, és magyarázta hevesen, hogy bizony most jön hamarosan az ő ideje, csatár lesz belőle a nagy csapatban. Még hozzá középccatár.

Hol volt már akkor a sérült agyú emberek konok szótlansága? És hová tűnt az a félelem, ami mindig ott villogott szürke, buta tekintetében? Talán még nőtt is a Józsi. Az biztos, hogy görnyedt háta kiegyenesedett, a lába sem toporgott többé. Csozogását kemény léptek váltották föl, szinte csattant rongyos bakancsa a flaszteron, ha kitévedt a sugárútra.

És közben a csapat minden meccsét megnyerte. Még hogy megnyerte? Fölényesen verte az összes ellenfelét – írta a városi újság, persze hülye Józsiról egy szót sem ejtve. Azt viszont öles betűkkel hirdette a cím az utolsó forduló után, a sportrovat tetején, hogy a csapat bajnokként immár az NB III-as mezőny tagja lett, ahol a tisztes helytállás és a bent maradás lehet csak a cél.

No de bőrt pusztító salakon csak nem meccselhet egy ilyen gárda! – döntött a vezetőség, és mire kettőt pislanthattunk volna, túrták, hengerelték a pálya talaját, teherautókon jött a friss föld, amire gyeptéglákat fektettek. Majd rabokat hoztak a Csillag börtönből (Te jó ég, oda sem engedlek soha többet – jajdult anyám, legalábbis addig nem, amíg martalócok garázdálkodnak a pályán), ám ezek a rabok nem garázdálkodtak. Komor arccal, szótlanul javították a kerítést, de fény csillant mélyen ülő fekete szemükben, és a ránc is kisimult arcukon, amikor úgy raktak új padokat a pálya köré, hogy az már új lelátónak látszott. Mire elkészültek a munkával, a fegyőrök azt is megengedték nekünk, hogy cigit dobjunk a csajkájuk mellé.

A csapat pedig új bajnokságra készült. De annyira komolyan ám, hogy még Pestről is igazolt játékos, olyan jó spílert, akinek már kalóriapénz is járt, meg sportstátusz.

Józsi persze nem tudta, mi az a kalóriapénz, és mi a sportstátusz, mint ahogy mi sem mertük megkérdezni, nehogy külvárosi surmónak nézzen az új stáb (kalóriapénz? stáb? mi lesz még itt? – koccantották az öregek a biliárdgolyót a Villa Negrában, ahol negyven fillérrel drágult a sör), így inkább csak néztünk ki a fejünkből. Csak akkor kiabáltunk lelkesen, ha a Burok Feri, a bal bekk megmutatta, hogyan is kell ollózva berúgni a labdát a frissen vásárolt hálóba.

Hülye Józsi is megváltozott. Hajat mosott, fésűt gyömöszölt drótszőrű bozontjába, leberetválta borostás állát. Azt mondták, a városi gőzfürdőben sikáltatta le háromszor is a testét, inget cserélt, és megjelent az első edzésen, mint akinek eljött az ideje.

– Jó napot mindenkinek! – köszönt be az NB III. újoncaihoz, majd ijedten hátrált. A Mester helyén valami vezetőedző állt, testre szabott hűvös-szürke öltönyben, a Molnár II.-t a pesti srác váltotta föl, a falakról eltűntek a megsárgult képek. Mert mint azt meg is írta az újság: szebb napok köszöntöttek a pályára, igazi profi szemléletű csapatot követelnek az új idők és persze a közönség.

– Ez a hülye gyerek meg kicsoda?! – biggyesztette a száját a vezetőedző (vagy igazgató? vagy atyaisten?), majd mikor megtudta, ki is a hülye Józsi, intett, lökjék ki a fenébe ezt a gyógyóst. Mire a hülye Józsi megemelhette volna a Mari boltos raktárából kapott, úgyse kell ez mán senkinek kalapját, már ott feküdt a földön, a frissen meszelt öltöző és a lebontott budi még el nem hordott romjai között.

– És vidd a mocskaidat is! – dobtak a hülye Józsi után egy rongyos szatyrot, benne az alig használt tornacipő, a rojtosra mosott, ám patyolat tiszta fehér trikó meg egy címer, a csapat kincsként őrzött címere, amit nagyon de nagyon föl kellene varrni.

Nem varrta föl. A hülye Józsi már nem csinált mást sem. Csak eltűnt a gázgyár kerítése mellett, vonszolva görnyedt testét az állomás felé. Amikor rákiabált Vígh Demeter, a nagy fenekű muraközi lovakon uralkodó kocsis – Hát te meg hova, csodacsatár? –, csak legyintett, és földhöz csapta a taknyát. Így búcsúzott.

Mari boltos szerint fölkapaszkodott egy Gyulára pöfögő vonatra, és valahol Vársárhely környékén zuhant a sínek közé. Varga Vince megesküdtött, hogy követ kötött a nyakára, és beleugrott a Búvár-tóba, hogy soha többé ne is lássa ezt a rohadt világot. De mi tudtuk, semmi nem végezhetett a hülye Józsival. Tudtuk, most is szaladgál valamelyik pályán. Talán épp a Fradinál bámulja az isteni Flóri cseleit, talán Újpesten szurkol Bene Ferinek, közben fáj a lelke, mert ha itt lenne az a Molnár II., hát biztos, hogy együtt megmutatnák, hogyan kell újabb bajnokságot nyerni.

De hol volt már Molnár II.? Eltűnt ő is, a hírek szerint alsóvárosi kocsmákba hízalt sörhasat magának bánatában, mert nem fért bele a koncepcióba, pedig azt sem tudta, mi a frász is lehet a koncepció, és miért mondta ezt neki a szertárost váltó technikai igazgató. Aztán szép lassan eltűntek a hóillatú telek, a kövér fenekű muraközi lovakat sem abrakoltatták már Mari ABC-vé magasztosult boltja mellett. És eltűnt a csapat, mint ahogy eltűntek a tenyerüket vörösre tapsoló nézők is. Elúsztak, mint gally a Tiszán.

És elúszott velük a hülye Józsi emléke is.

MÚZEMLÁTOGATÁSON, LLANES VÁROS MÚZEUMÁNAK IGAZGATÓJÁVAL (1988)

KOMAN ZSOMBOR

Imperatívusz

Galambodzik az ég.

Hajolj majd át magadon,
terítsd le festővászonnal fonákod.
Töröld bele izzadt tenyered,
ne károgj.

Légy majd hálás a csillagrobbanásból
újrahasznosított okok fonatának,
hogy nem lesz más gesztusod,
mint kezeid megfeszített párbaja.

Inkább jelenben mondom.
Csak akkor örülj meg, mikor szabad,
mikor mindenki arra vágyik,
hogy helyette kitaláld magad.

Galambodzik az ég.

Függeszd fel a beteljesülést,
lélegezz, és mélyítsd el
a vágy tószerű honoráriumát.

Hagyd a festővásznat s a gesztusokat.
Köpj inkább panorámát az ablakra,
keress benne szédítő hidakat,
keress tükröket minden szempárhoz.

Galambodzik az ég.

Feszíts iránytalan messzeséget
a fák közé.
Vagy csak kapcsold le magasságukat,
ahogy a vöröslő napkorongot
a madarak szárnyai legyezik
a horizont alá.

Galambodzik az ég.
Fojtogató szárnyak mögé bújik –
mindhiába: tudja a tollak alatti meztelenséget.

Mezítlábas láng

Fémvödrökben gyűjti az Öreg
a pixelközi résekből előkapart szurkot.

Tűzbe kerül
a sötét anyag,
a bádog alján féltényérnyi lyukból
csordogál a fekete massa,
csak az üledék marad,
és szárad.

Az olvadék már-már
legyűrni látszik a lángot.

Nincs világ az elektronok kétségei nélkül.

A csipkebokor mellett
gazdátlan saruk.

Lajtorja

A víz oltalmát súrolva
viharfelhő bolyong.

SZUNYOG ÁGOTA

Összegzés

Mint egy halottakból összerakott szobor.
Mint egy hallottakból összehordott vers.
Ha részeidben *mások* vagy,
Egészedben sem létezel.

Köszönet az ajkaknak

RÖVID ÜZENET EGY RÖVID POKOLBÓL

Láttam egy csókot
És azt hogy utána
Visszafelé szaladt vére
Mosolyába
 Belefagytam

Majd hozzám beszélt
Nyelve néha kibújt
A könnyű szavak között
Száját fényesre simítani
Azonnal akartam

Majd kértem Istent
 Aki sosem volt
 Neki én legyek egyszer
És lettem

MILORAD PAVIĆ

A szél belső oldala, avagy Héró és Leándrosz története

(RÉSZLET)

*Ő valaminek a fele. Az egész erős, szép
és tehetséges része,
ami talán még erősebb, nagyobb és szebb, mint ő,
a teljesség varázslatos, dicsőséges és érthetetlen fele.
A nő viszont tökéletes egységben volt; kicsit elvarázsol,
nem is túl erős, talán nem is volt összhangban mindennel,
de összességében
valódi egész volt.*

Minden jövőnek egyetlen erénye van: soha nem úgy alakul, ahogyan elképzeled – mondta édesapja Leándrosznak.

Akkortájt ő még nem volt teljesen érett, mivel még írástudatlan volt. Vonzó volt ugyan, de még nem hívták Leándrosznak. Édesanyja holland csipke mintájára fonta fia haját, hogy ne kelljen fésülnökdnie. Búcsúzáskor édesapja így szólt:

– Szép hosszú nyaka van, akár egy hattyúé, csak nehogy kard által vesszen el.

Leándrosz egy életre emlékezetébe véste apja szavait.

A Csihorics családban, Leándrosz édesapját kivéve mindenki kőműves, kovács vagy méhészt volt. A család Hercegovinából érkezett a Dunához Belgrád alá, olyan vidékről, ahol a gyerekek hamarabb ismerték a templomi éneklést, mint az ábécét. Szülőföldjükről a folyók két tengerbe ömlöttek: a házuk tetejének egyik feléről az eső nyugatra folyt le, majd a Neretván át az Adriai-tengerbe; a tető másik oldaláról pedig keletre, a Drinába, azután a Szávába és majd a Fekete-tengerbe. A családi kőműves hagyománytól csak Leándrosz apja távolodott el, hallani sem akart kőművességről.

– Amikor Bécsbe vagy Budapestre tévedek, és látom a gyorsan épülő házakat, azonnal eltévedek. Csak a Dunánál érzem otthon magam (ott, ahol februárban legostobábbak a csukák), ott tudom, hogy hol vagyok, és tudom, hogy ki vagyok.

A Csihorics családban tulajdonképpen senki sem ismerte az apját. Nem tudták, hogy hol lehet és miből él. Leándrosz édesapja viszont ugyanazt ismételte: hogy vízből és halálból élnek – mert mindig a halálból éltek. Valóban, Leándrosz apja későn és vizesen érkezett haza a Dunáról vagy a Száváról – ugyanis mindegyik folyó másként illatozik. Éjfél körül, átázottan ért haza, majd tízszer tüszentett, mintha számolna.

Leándrosz, akit gyermekkorában még Miljko és Radacska néven is szólítottak, kiskorától fogva tanulta a kőműves-mesterséget nagyapjától és nagybátyáitól. Mestere volt a vert fal építésének, a márványfaragásnak, és ügyesen segédkezett az ikonok temetésénél is, született tehetsége volt a kaptárok képekkel való díszítéséhez és a méhcsaládok befogásához. A hercegovinai nyári böjt forróságában egyedül ő volt képes húsz puskalövésnyi távolságból lefutni a folyóhoz, halat fogni, majd csalánlevélbe csomagolva azokat hazahozni mielőtt megromlottak. Később, egyik utazása során látta, amit Brankovics György fejedelem emléknapiján mindörökre emlékezetébe vésett: dunai vízzel dagasztott kenyeret szenteltek meg a szendrői templomban – amit Boldogasszony tiszteletére emeltek –, hogy majd kézzel kézre adják egészen az Avala-hegy csúcsáig. Mindez olyan gyorsan történt, hogy a kenyér meleg maradt akkor is, amikor az uralkodó asztalára érkezett. Akkor ott megtörtént azt, és zsrnovói sóval adták az embereknek.

– Mindannyian kőművesek vagyunk, mondogatta mindig Csihorics apó vacsora közben Leándrosznak. Mi különleges márvánnyal építünk. Órák, napok és évek, álom és bor – meg a szépség. Mi mindannyian az idő kőművesei vagyunk: köldökünkben vizet gyűjtünk, s árnyékot hajtunk; mindenki órákból építi házat, mindenki időből készíti saját olajprését, és saját mézét gyűjti; az időt állatbőrökből készült tartályban visszük, hogy a tüzet felébrezzük. Ahogyan erszényünkben a dukátok és a rézpénzek összekeverednek, mint a fekete és fehér bárányok, úgy keveredik össze a fehér és fekete márvány is, amiből építkezünk. Jaj annak, akinek a rézpénz erszényében marad: ő az aranyat nyeli csak, mert az éjszakái megették nappalait. Az az ember kényelmetlenül és rossz időben építkezik...

Leándrosz, aki figyelmesen hallgatta mindezeket, nem a holnapra, hanem leginkább a holnaputánra gondolt. Csodálkozva vette észre, hogy míg édesapja egy kanál lóbabot eszik, addig ő hármát kanalaz. Családjukban fejadagokra osztották az ételt, és a mennyiséget senki sem léphette túl. Leándrosz ugyanannyit evett, mint a többiek, de háromszor gyorsabban. Lassan megértette, hogy az állatok egy része gyorsabban, míg a többi lassabban eszik – mivel lassabban vagy gyorsabban mozognak. Így felfedezett két életritmust, két különböző lüktetést az élőlényekben és a növényekben egyaránt, amelyeket ugyanazok a nappalok és éjszakák foglaltak keretbe. Észrevette, hogy bár az idő egyformán múlik, mégis egyeseket bőséggel ajándékoz meg, másokat pedig megbüntet. Akaratlanul is, de Leándrosz megvetést érzett azon emberek, állatok és növények iránt, akiknek életritmusa különbözött az övétől. Hallgatta a madarakat, és felismerte azokat az egyedeket, akik az ő ütemében énekeltek. Egy reggel, amikor az édesapja a kútnál ivott, megszámolta a kortyokat és eldöntötte, hogy elhagyja a szülői házat. Egy pillanat alatt rájött, hogy édesapja szeretete és tanítása egy életre táplálja és melegíti őt. De nem volt értelme tovább halmozni ezt a szeretetet, mert akkor az apai szeretet egy része túlmutatott már Leándrosz életén is; túllőtt a célon, és a széllel távozott.

Ez lett Leándrosz távozásának oka. Régen cimbalmon játszott, és az elégedett hallgatóság rézpénzt dobott hangszerébe ünnepnapokon. Eközben a Száva folyó mellett négy idős zenész-révész-kereskedő élt. Egyikük egyszer megbetegedett, ezért a négyfős csapatból csak hárman maradtak. Egyik reggel, amikor Csihorics apa eldöntötte, hogy megtanítja fiát írni, épphogy megmutatta neki az első írott betűt, a thétát, amellyel a Theotokhosz, azaz Istenszülő neve kezdődik, látogatók érkeztek. Leándrosz meg sem sercegtette tollát, amikor belépett a legidősebb révész, levette a hangszert a falról, és lemérte azt. A benne levő pénz súlya jó ajánlólevél volt a fiatal zenésznek. A révész elkérte a fiút apjától egy isztambuli útra, hogy kilegyen az addig még csonka csapata. Leándrosz gondolkodás nélkül elfogadta a felkérést, így az írás tanulását már az első betűnél félbehagyta. De időközben maga az idős révész is megbetegedett, ezért elvitték helyette Leándrosz barátját is, aki a hercegovinai határról származott, Diomidiusz Szubotát. Így lett teljes a zenekar.

A társaság a régi isztambuli úton haladt Belgrádból Szalonikin keresztül. Látták Helléspontoszt, Szesztoszt és Abüdosz városán utaztak át, és csak két év múlva tértek vissza – közben furcsa módon meghalt az eredeti csapat újabb idős tagja is, aki könnyíteni akart magán, letérdeltette a tevéjét, hogy leszálljon, de az agyonnyomta őt. A következő évben, amikor egy újabb isztambuli út ideje jött el, zenészt találtak a harmadik elhunyt révész helyett, de az utazás napján a negyedik, idős csapattag nem jelent meg. A várakozó fiatalok látván, hogy egy idősebb zenész sincs már közöttük, eldobták hangszereiket, és kereskedőként indultak útnak.

Veszélyes utazás volt, de éppen ezért jövedelmező foglalkozás lett, két világot összekötve: nyugatot és keletet, Európát és Ázsiát. Akkortájt a török seregek Bécs fele tartottak, a kereskedelem pedig igen nyereséges tevékenységnek bizonyult. Leándrosz rájött, hogy útjához csak zenével és édesapja szeretetével nem tud többet hozzáadni, mert akkor minden kiüresedik. Rájött, hogy a kereskedelem szórakoztatta igazán, és ezért soha többé nem tért vissza hangszeréhez. A kezébe sem vette azt, mivel nem érezte szükségét, hogy zenét hallgasson abban a világban, amely felalta napjait. Megszerette kereskedői létét, és a tevék lassú, szinkópás lépteit, melyek hatékonyan és hihetetlen képességgel falták fel az utat maguk előtt. Valójában így saját belső mivoltát, saját belső idejét és személyes gyorsaságát álcázta lágy, lassú mozdulatokkal. A lustaságban öltöztetett gyorsaság elérése volt célja. Tudta, hogy ez a védekezés legjobb módja. Rejtegette gyorsaságát, ezért hallgatott arról, amit a szél mögött látott. A tevéket nézegetve évekig gyakorolt, míg sikerült teljesen elrejtienie rendkívüli képességét, ami még saját maga számára is nyomasztóan hatott. Gyorsaságát veszélyes méregnek vélte, amely iránt a világ igen fogékony volt. De pont ez védte meg őt a veszélyektől. Nehéz idők jártak, az utakat véres ruhák szegélyezték. A kereskedők rettenetes történeteket meséltek török szablysokról, vadászokról és fejjadászokról, akik rajtaütnek a karavánokon, és széleseben lekasabolják a kereskedőket. Elmesélték, hogy azt a kezet, amellyel a szablyság magához nyúl, drágakőként mindig maga mögé rejti, hogy el ne fáradjon. Nem csinál az-

zal a kézzel semmit, vágásra és ölésre csak a másik kezét használja. Hiába gondolta Leándrosz, hogy az életet az ördög nem, csak Isten veheti el. Félt, és szeme örökké remegett az aggodalomtól, főleg a szablyság gondolatától.

Ráadásul egy jós felerősítette ezt a félelmét. A látnok egy horpadt víztartályban élt, harisnyában mosott lábat, és magánya romlandó volt, akár a sajt. Ezt mondta:

– Ha pénzt adsz egy látónak, megborotvál; ha kettőt adsz, jósol, amíg borotvál. De vigyázz, jobban jósol, mint borotvál.

Leándrosz leült egy kőre a víztartály elé, és átnyújtott a jövőmondónak két pénzérmét. A jós erre elmosolyodott, de látszott, hogy csak a mosolya nem öregszik. Megkérte Leándroszt, hogy tássa ki a száját, majd beleköpött, azután pedig ő is kitátotta száját. Így, miután Leándrosz visszaköpött a jós szájába, az körbeköpködté Leándrosz arcát, majd elkente nyálát, és megborotválta.

– Holnap vagy holnapután támadnak a törökök? – kérdezte viccesen Leándrosz.

– Fogalmam sincs – súlyos kötömbként lebegtetve szavait válaszolt a vajákos.

– De hát milyen jós vagy te akkor?

– Tudod, kétféle jós van: a drága és az olcsó. De ne gondold, hogy az egyik jó, a másik rossz. A lényeg, hogy az egyik gyors, a másik lassú titkokkal foglalkozik, a különbség köztük innen ered. Én például olcsó jós vagyok, mert a holnapi napot sem látom; a jövő évet még annyira sem, mint te. Én csak a nagyon távoli jövőt látom: két- vagy akár háromszáz évre előre meg tudom mondani, hogy mi a férfiasság neve, és hogy melyik birodalom bukik meg. De hát kit érdekel a távoli jövő? Senkit. Még engem sem. Fáj is a hátsóm ezért. Vannak jósok Dubrovnikban, akik megmondják, mi lesz holnap vagy egy év múlva. Erre mindenkinek szüksége van, akár kopasznak a sapkára, és ezért nem is kérdik az árát, hanem bőségesen fizetnek a jóslatokért, mint szárnyas malacért. Ne gondold, hogy a látnokok jóslata nem mond el lent egyik a másiknak, annak ellenére, hogy semmi közük egymáshoz. A jövődölések egyezhetnek is, mert összevetve a széllal, annak is van külső és belső oldala, ami száraz marad akkor is, ha esik az eső. Az egyik jós csak a külsőt érzékeli, míg a másik látnok a szél belső oldalát látja. Mindkét oldalt viszont egyikőjük sem láthatja. Ezért kell felkeresni két jóst, hogy teljes képet alkothass és arcodat saját fuvallattal megértsd...

Most elmondom, mit kaphatsz tőlem. Az ember olyan, mint egy hajó iránytűje: körbeforog a saját tengelye körül, és bár észleli mind a négy égtájat, de nem látja, hogy mi van maga alatt és fölött. Azt a két legfontosabb dolgot nem látja, amiről nagyon szeretne tudni: a szerelmet maga alatt, és a halált önmaga felett.

Különböző szerelmek vannak. Az egyik csak villára szúrva fogyasztható, de van, amelyet kézzel kell enni, mint az osztrigát, míg a többit késsel kell vágni, különben megfulladsz. És hát vannak a levesszerűek, amelyeken csak egy kanál segít. És van szüretelhető is, mint az alma, amit Ádám szakított le.

Ami a halált illeti, az az égbolt alatt már származásunk fájától figyel ránk. A végzet már születésed előtt, évszázadokon keresztül leselkedik rád, de vissza is jöhet

érted akár a legtávolabbi jövődből. Valaki, akit nem ismersz, rád uszíthatja a halált, akár a vadászkutyákat a foglyokra, és elküldheti hozzád, hogy levadásszon beláthatatlan távolságról...

De hagyjuk ezt. Szép nyakad van. Az ilyen nyak vonzza a női kezeket – és a kardot. Egy csizmás katonát látok, aki arany díszítésű szablyával borotválkozik – és azal fog megölni. Tisztán látom a fejedet egy tálcán, mint Keresztelő Szent János fejét. Egy nő lesz az oka... De ne félj, nem mostanában következik ez be. Sok idő telik el addig, sok nyomorúságos év múlik el. Vigyázz a nyakadra, hattyúm, óvakodj a nők-től és a kardtól. És most mosakodj meg...

Így lett vége a borotválásnak és a jóslásnak. Leándrosz távozásával lehullott az első hó, visszhangozva a jós erőteljes szavait, melyek szőnyegként fogták fel a lehulló hópelyheket. Leándrosz valóságosan reszketett a hidegtől és főleg a félelemtől, a jóslat megzavarta. A szablyástól való rémülete most valóságosabbnak tűnt, mint bármikor. A szíve balról jobbra ugrott, álmái pedig fertőzővé váltak. Még akkor is, amikor azt álmodta, hogy egy varjú a csőrével kopogtatja a fogát. Mindez azért történhetett meg, mert álmában mosolygott. Utána levő nap bárkit megérintett, azt álmodta, hogy varjú kopogtatja a fogát. Amikor legjobban félt a szablyástól, akkor nem találkozott vele. A harcos helyett viszont egy lánnyal találkozott. Épp az Ohriditónál telelt, amikor észrevette, hogy a félelem miatt elvesztette saját belső ritmusát – ezért romlott titkos képessége is. Egyik téli estén viszont cimbalomhangot hallott. Régebben hidegen hagyta a zene, most pedig azon lepődött meg, hogy figyelmesen hallgatja. Úgy tűnt, mintha visszalépett volna egyet ritmusában. Nem férfi zenélt, lány volt a muzsikás, de Leándrosz ezt a fontos különbséget nem tudta. A zenét hallgatva azonnal felfigyelt egy különleges dologra. Ott, ahol a dallam eljátszásában keresztezni kellett az ujjakat, a hangszer hangja hirtelen megállt, hogy néhány pillanat múltán ismét megszólaljon, mintha lélegzetet venne. És akkor Leándrosz megértette a mögötte rejlő titkot. Másnap, amikor a lánnyal találkozott, a következőket mondta neki:

– Hallottalak zenélni, és ezért tudom, hogy hiányzik a bal gyűrűs ujjad. Játsszani viszont még azelőtt tanultál meg, mielőtt elvesztetted azt. Így van?

– Így van, felelte a lány. Három évvel ezelőtt egy fém hangszert kaptam, izzó húrokkal, hogy meggrontsanak. Azóta ez emlékeztet ujjam elvesztésére. Neked pedig nem kötelességed hallgatni engem.

Leándrosz arra gondolt, hogy tudna segíteni a lánynak elfeledni rossz emlékeit. Azt akarta megértetni vele, hogy ehhez csak gyorsan kell élni. Így aztán estéről estére kimentek sétálni a tó partjára, és ott tanította meg a lányt erre a titokzatos, különleges képességre. Kiderült, hogy Deszpoina, merthogy így hívták a lányt, kiváló tanuló volt, ezért hamar elfelejtette az izzó húrokkal történt szerencsétlenséget. Hangszerét mindörökre eldobta, ahogyan Leándrosz is otthagyta a kereskedőket, mivel akkorra elege lett a sok utazásból és a félelemmel megkeresett pénzből. Deszpoina felvette Leándrosz ritmusát az evésben is, hajtotta ugyanaz a siker a be-

szédben és a járásban, ráadásul megtanulta a szemét nyaktörő gyorsasággal használni, ezért volt pillanat, amikor úgy érezte, hogy minden egyes napja két napot ér.

Sétás tanulásuk idején, kíváncsi tekintetek elől rejtegetve gyorsasági képességüket, akár egy ritka titkot, szép lassan összemelegedtek a tó partján. Itt a lány gyűrűjének csillogásával vakította el a fiút, ő pedig azon mélázott el – miközben tekintetét Deszpoinán felejtette –, hogy vajon a lány mellbimbói helyén malacfarkak vannak-e, akár a kolostori freskók bűnös nőinél. Leándrosz nem sokat tudott a nőkről, de önmagáról sem. Egyetlen dolog kivételével, éspedig azt, hogy a nőkkel úgy kell cselekedni, mint a borokkal: a testes borokat nyáron, a könnyű, üde borokat pedig télen kell lecsapolni a seprűről. Ez volt az egyetlen dolog, amit otthon, családi beszélgetések közben fedezett fel a nőkről. Ehhez a gyűrűsujj nélküli lányhoz viszont nagyon vonzódott. Már régóta vágyódott egy ilyen lány után, és várta, hogy üres történetét (fabula rasa) töltsse ki.

Az Ohridi-tavat a Drim folyó szelte ketté. Deszpoina és Leándrosz halászhálóval bélelt csónakot, majd beültek, és ellökték magukat a parttól; a folyó pedig átvitte őket a tavon, át a túlsó partra. És akkor, ott a csónakban, a kettős vízen összebújva halászhálók alatt töltötték először együtt az éjszakát.

Megtörtént, amit Leándrosz már előre tudott; és amikor az bekövetkezett, gyorsabb volt útítársánál, annyira, hogy meg sem érintették egymást. A férfi ritmusa teljesen más volt, mint a lányé, ezért életében először nézett szembe a képessége mélyén rejlő veszéllyel. Az összhangot viszont nem sikerült megtalálni, Leándrosz mintha ikrával termékenyítette volna meg a tavat és a folyót egyaránt, de nem a lányt. A következő éjszakán is ugyanez történt.

Utolsó este Deszpoina Szent Naum monostorában két gyertyát vásárolt. Az egyiket átnyújtotta Leándrosznak, a másikat elrejtette kendőjébe. És ahogy jöttek, úgy távoztak, elrugaszkodtak a parttól felfele a folyón, keresztül a tavon. Leándrosz ekkor megpróbálkozott még egyszer összebújni Deszpoinával. Érezte, hogy ez az utolsó alkalom. De most sem sikerült beteljesíteni testi szerelmüket, mert Leándrosz ismét ikrát szórt szét még mielőtt megérintette volna a lányt. Ekkor Deszpoina megkérte, hogy a szentelt gyertyával tegye kötelességét. Hajnalodott már, amikor a nagy homokpadhoz értek, ahol a szerb despoták monostora volt. Ekkor Deszpoina elővette szerelmük gyertyáját, és a Szűzanya ikonjánál meggyújtotta azt, majd megcsókolta Leándroszt, és magára hagyta. Azután egyedül távozott a Drim folyón.

Kimerülten és zavarodottan váltak el, örökre, mert látták, hogy köztük testi érintés nem lehetséges. Leándrosz gyertyával a kezében kiugrott a csónakból, amikor a templomban még tartott a reggeli istentisztelet. Mielőtt bement a szentélybe, észrevette, hogy ikont temetnek a templom udvarán. Régi pelagóniai ikon volt, és mielőtt elföldelték, meglocsolták borral. Leándrosznak még sikerült megpillantani a képet, amin Szűzanya eteti a fiát, mellettük egy szakállas férfi, Keresztelő Szent János.

nos. A kisdéd lábáról lecsúszott a saru – ezt próbálta elkapni a szakállas férfi. A gyermek az idegen érintésre megharapja anyja mellét, aki fájdalomában ránéz a sarut visszahelyező emberre. Az ikonbeli kör így bezárult, és a pillanat kimerevedett a gyermek sarka, a nő melle és tekintete között. A vonal, amit Leándrosz felismerni vél a képen, az egyetlen betűre hasonlított, amit még otthon tanult: a theta (Θ) volt. A férfi azonnal megvilágosodott: az érintés mégis lehetséges!

Bekéredzkedett a monostorba, és szerzetesnek állt.

Fordította: TÚRI RÓBERT

MADRID, SERRANO8, A FOTO MULLER TÁBLA NÉLKÜL (1994)

SYLVIA PLATH

Novemberi levél

Kedves, egyszer csak
Irányt és színt vált a világ. Utcai
Fény repeszi szét a patkányfarkú
Sárgaakác hüvelyét reggel kilenckor.
Észak sarkvidéke ez.

A kis sötét kör.
Itt a fű babahaj – szőke, lenge.
A lég illata zsenge
Zöld, és jóleső.
Gyöngéd ölelését élvezem.

Elönt a forró pír.
Olyan bolondul boldog
Érzés, hatalmas
Vagyok, azt képzelem,
Míg csizmám gyönyörű vörösben tocsog.

Ez az én területem.
Naponta kétszer
Járok itt, szimatolva
A barbár magyalt haragos
Zöld kagylóival, mely valódi vas,

S a régi holtakból vált palánkot.
Szerelmem ők.
Szerelmem, mint a történelem.
Aranylik az almalugas,
Képzeld csak el –
Hetven almafám
Őrzi rőt-arany gömbjeit
Sűrű, sápadt halál-levesben,
A millió aranyos
Levél fémes és rezdületlen.

Ó, szúzi kedves, te árva.
Senki sincs velem
Derékig harmatba járva.
Az elpazarolt arany sötétlő,
Vérző száj, thermopülai győzelem.

A detektív

Mit csinált a nő, amint ez süvöltve tört be,
A hét domb, rőt barázda, kék hegy fölött söpörve?
Elpakolt, hogy helyén legyen a csésze, bögre? Ez lényeges.
Az ablak mellett állt, figyelt?
Vonat sikít a völgyben, akárha lelkek, horgokon.

Halál völgye ez, tehéncsordája mégis jóllakott.
A kertben csalások rázták selymükről az esőt le,
S a gyilkos szem csigaként araszolt, sandán, nyirkosan,
Nem bírt az ujjakra nézni, e haszonlesőkre.
Az ujjak egy asszonyt nyomkodtak a falba,

Testet a csőbe, és szállt a füst.
Tűzre tett évektől búzlik a konyha,
Hazugságot tűztek fel családi fotóként,
És ez egy férfi itt, mosolyát nézze csak.
A gyilkos fegyver? Nem halt meg senki sem.

Nincs is test a házban, se élő, se holt.
Van fényező-szag, vannak plüss-szőnyegek.
Van napsugár, ahogy játszadozik pengéivel,
Kelletlen huligán a lángszínű szobában,
Hol a rádió, mint idős rokon, magában beszél.

Fúrt, akár a nyíl, szúrt, akár a kés?
A mérgek közül melyik lehet?
Idegcsavargató volt, görcsbe rántó? Áramütés?
Az ügy során test nem került elő.
A test egyáltalán nem lényeges.

A légneművé változás esett meg itt.
A száj először, hiányát jelezték,
Amint egy év letelt. Túl mohó volt,
Ezért büntetésként kitették, mint barnult gyümölcsöt,
Hogy ráncos és aszott legyen.

A mellek követték.
Ők nehézkesebbek voltak, két fehér kő.
A tej sárgán folyt, majd kéken, édesen, akár a víz.
A nyelv nem hiányzott, volt két gyerek,
De csontjuk kilátszott, s a hold csak mosolygott.

Majd a kertkapuk, a száraz fa halom,
A barnás anyaöl-barázdák, az egész uradalom.
A talpaink alatt, Watson, levegő.
A hold van csak itt, foszforba balzsamozva.
A varjú a fán. Jobb, ha noteszt vesz elő.

Vágás

Susan O'Neill Roe-nak

Izgató eset –
Hüvelykujj hagyma helyett.
A tető odavan,
Nem tartja csak egy bőrnny

Zsanér-féle,
Fedél ez, vagy kalap,
Hullafehér.
Alul piros plüss.

Kis zarándok,
Megskalpolt az indián.
Pulyka-lebernyeg
Szőnyeget bont,

Gördít eléd a szív.
Erre lépek,
Míg rózsás habot ont
Palackom, azt markolom.

Ez ünnepi alkalom.
Elő a résből
Millió zsoldos rohan,
Vöröskabátos, mind olyan.

Ki ellen indul a roham?
Ó kicsiny
Hüvelyk Matyim, gyógyszer
Veszek be, mert leverte

A kivérzett,
Papírvékony érzet.
Szabotőr, japán
Kamikáze –

A folt a
Géz Ku-Klux-Klán
Bábuskádon
Borong, komorlik egyre, és

Húsgolyóba gyúrt
Szíved ledöbben:
Mit csöpp malma gyárt,
Csupán a csönd,

Csak hogy összerándulj –
Agyműtött veterán,
Parázna lány,
Sánta hüvelykujj.

FRANK O'HARA

Vers (Sosem lehettem kisfiú)

POEM (THERE I COULD NEVER BE A BOY)

James Schuylernek

Sosem lehettem kisfiú,
bár úgy ültem meg az ágaskodó lovat, mint egy isten.
Térdre estem, ha anyám rám kiáltott,
ügyetlenül, betegesen, jámboran,
hiába virultam ki a rettegő fekete paripán,
felugrott még a száraz levéltől is megrettenve,
de sosem dobott le.

Nem estem kétségbe,
ahogy a hátát combjaim közé fogtam.
Élveztem, amikor megijed, és a levegőbe
repülök vele, szerettem gyémántfehér üstökét,
úgy terhelhették a gondolatok, mint szívemet az élet,
és megrázta a fejét a fájdalomtól, kapált,
a levegőbe harapott, mintha én lettem volna Endümión,
és ő, a holdszerű, gyűlölt szeretni.

Minden tragikus,
ha egy anya figyel!
és magára hozza
egy lángoló lélek esetleges félelmeit, ki-be lélegzik,
nem fuldoklik, nem tör győzelemről győzelemre.

Ismertem őt, de sosem lehettem kisfiú,
fürgén hajtottam, jó erőben, süvített a légáramlás,
fekete lovas vágta így az elvarázsolt éjszakában,
méltósággal a férfiak szavai után, értettem őket,
és az anyémek lettek, megkaptam őket,
ahogy a lélek is kezeket kap,

hogy meg tudja ragadni az élet gyepelőjét,
és mérföldek kúsztak el a hold éles patái alatt,
és magamévá tettem a sebességet és az erőt, ami a világ páncélja.

Románc, avagy a Konzisok

ROMANZE, OR THE MUSIC STUDENTS

1
Az esőcseppek apró súlya
a fejedén, mint hangyák
menete a trafik bejárata előtt.
„Szia,” köszöntenek, az orruk
fénylik. Egy Cserepnyin
scherzót dúdolnak. Viszik
magukkal a hegedűtokot.
Csápjaikkal kötögetik
fejük felett a kék eget,
megérkeznek a Konzervatórium
ajtájához, és felsóhajtanak,
amikor megízlelik a kiszivárgó mézt.
Az utcán várnak és hallgatják,
ahogy a Konzervatórium ajtaja
felett a tejen úszik a tejszín.

2
Azt hitték, Hawaiiiban vannak,
amikor hirtelen az éjjeltől
remegő fenyők felrázták őket
a szuszogásból. A hullámozás
megtelt csónakokkal, versenyeztek,
mint a Nap részre nyíló szeme,
de a hullámverésben sok fatörzs
is úszott, fel-alá merültek,
a fenyőtűk hullámoztak a vízen.
Az apály színtelen fehér volt,
ahogy a fenyőfa is színtelen,
ha nincs szél a Paradicsomban.

3

Vasárnap délután fél ötkor
orgonakoncertre mentek Ann Arborban:
Messiaen, Hindemith, Czerny.
És a fülükben egy hang szólalt meg:
„A nagyszerű zenét meg kell rendelni.
A nagyszerű zenéhez
nagyszerű megrendelők kellenek.”
Egy szellőkéssel véget is ért a nyár.

4

Rienzi! Nyúl ül a bokorban!
Nem is nyúl, barna kő. Október van.
Narancsszínű fagott.
Negyvennyolc órája állnak
szemrebbenés nélkül a hegytetőn.
Végül is, azt hiszem, katonák,
majd csodásan elmenetelnek.

GEREVICH ANDRÁS fordításai

A PICOS DE EUROPE EGYIK KIS FALVÁBAN (1988)

VÖLGYESI ZOLTÁN

A Monarchia végzetes háborúja és a nemzetiségek

A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG FELBOML(ASZT)ÁSA

1918-ig a Magyar Királyság közel egy évezreden át integrálta az etnikai, nyelvi és vallási szempontból heterogén Kárpát-medence területeit és népeit. Az 1918 végén és 1919-ben bekövetkezett területfoglalások, illetve a trianoni békével járó terület- és népességvesztés az egyik legnagyobb törésvonalat képezi Magyarország történetében, s egyúttal döntő változást hozott a Kárpát-medence nem magyar népeinek életében is.

A multietnikus birodalom és a külső veszélyek

A kiegyezéstől 1918-ig a Magyar Királyság egyenjogú félként integrálódott a dualista felépítésű Osztrák–Magyar Monarchiába, ami kora egyik nagyhatalmának számított, ám gazdasági fejlettségben lemaradt Németországtól, Angliától és Franciaországtól is. A védelmi kiadások aránya és a hadsereg fejlesztése terén is jelentős leszakadásban volt. Még az elmaradottabb, de hatalmas embertartalékkal rendelkező Oroszországhoz képest is jóval kevesebbet költött a hadseregére a századelőn, s a háború kitörésekor egyáltalán nem volt felkészülve egy többfrontos, hosszabb ideig tartó háborúra. Sebezhetőnek tartották multietnikus jellege miatt is: a két domináns nemzet, a német és a magyar együtt is kisebbségben volt a többi, zömében szláv etnikummal szemben.

Az általános hadkötelezettségből adódóan a sorkatonaságban minden nemzetiség nagyjából számarányának megfelelően képviseltette magát. Mivel a közös hadsereg nemzetek felletének tekintette magát, a katonákat nem nemzeti hovatartozás, hanem anyanyelv szerint tartották nyilván. Minden száz katonából átlagban 25 volt német, 20 magyar, 13 cseh, 9 szerbhorvát (azaz szerb, horvát és mohamedán bosnyák), 8-8 lengyel, illetve rutén (ukrán és ruszin), 7 román, 4 szlovák, 2 szlovén, 1 olasz anyanyelvű. A közös szárazföldi haderőt 16 hadtestbe szervezték, ebből 9 az Osztrák Császárság, 6 a Magyar Királyság, 1 pedig az 1908-ban annektált Bosznia-Hercegovina területén állomásozott, s onnan verbuválódott.¹ A közös

* 100 éve, 1918. november 11-én, a franciaországi Compiègne közelében található vasúti kocsiban írták alá a háborús felek az I. világháborút lezáró békeszerződést. A „Nagy Háború” eseménytörténete, mint tudjuk, mára nem csupán a történettudományi kutatás, de a korszak kérdéseivel foglalkozó komplex tudományosság érdeklődésére is számot tart. Összeállításunk írásai, a megközelítés legfrissebb lehetőségeire utalva, többek között, a politika- és mentalitástörténet, valamint az irodalom- és a kultúratudomány kérdései segítségével igyekeznek megvilágítani a történeti esemény – máig ható – jelentőségét.

¹ Balla Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje*. In Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2010, 23–41.;

hadsereg ezredei maguk is soknemzetiségűek voltak, hiszen területi és nem etnikai elv alapján épültek fel, s nyertek utánpótlást. Alig akadt „tisztá” ezred, ahol a legénység 90%-a azonos anyanyelvet beszélt volna. A tiszteknek a legénységgel az ezred nemzeti nyelvén, illetve nyelvein kellett érintkezniük. Nemzeti nyelvnek számított minden olyan nyelv, amit a legénység legalább 20%-a beszélt. 1914-ben a közös hadseregben 164 olyan ezred vagy más nagyobb önálló egység akadt, amelyben két nyelv dívott, s harminc olyan, amelyben három vagy négy is. A gyalogezredek közül mindössze hét volt tisztán magyar nyelvű, a huszárezredeknek viszont a többsége, 16-ból 10 tisztán magyar volt.

A birodalomnak – a két domináns nemzet mellett – volt két részlegesen domináns nemzete is, a horvát és a lengyel, miután a magyar koronához tartozó Horvátország, valamint a lengyel vezetésű Galícia széles körű autonómiával rendelkezett. A Monarchia három népének volt saját anyaországa a szomszédban, amely nemcsak kulturális vonzást gyakorolt az itt élőkre, hanem nemzetegyesítésre hivatkozó irredenta mozgalmak kiindulópontjává is szolgált: Szerbia, Románia és Olaszország. 1914 előtt ugyanakkor Olaszország és Románia is a Monarchia szövetségese volt (utóbbi egy 1883-as titkos szerződés óta).

A nemzetiségi kérdésből és a birodalom etnikai megosztottságából fakadó veszélyekre kereste a megoldást a trónörökös *Ferenc Ferdinánd* főherceg, aki *Ferenc József* mellett nem kapott közvetlen beleszólást politikai döntésekbe, ám a közös hadsereg főfelügyelőjeként mégis növekvő befolyásra tett szert. Maga köré gyűjtött nemzetiségi politikusokkal reformterveket dolgoztatott ki, melyek közös sarkpontja a dualista rendszer átalakítása és a magyar befolyás visszaszorítása volt, ezért a magyar politikai elit aggódva várta trónra lépését. Fő feladatának tekintette, hogy megerősítse az uralkodói hatalmat és a birodalom egységét, ütőképességét. Ezt célozták a nemzetiségeknek kedvező föderalista tervek, valamint a főherceg által egy időben preferált trialista megoldás is, mely Horvátország, Dalmácia, a szlovénok lakta Krajna és Bosznia-Hercegovina egyesítésével hozott volna létre egy nagy délszláv tartományt a Monarchián belül, horvát vezetéssel.² Ez utóbbi elképzelés keresztelte a nagy-szerb törekvéseket, ezért is jött kapóra a főherceg boszniai látogatása 1914 nyarán a nagy-szerb mozgalmat támogató illegális és féllegális nacionalista szervezeteknek, a Fekete Kéznek és az Ifjú Boszniának, amelyek a merénylet hátterében álltak.

A háború kitörése és a háborús felelősség

A háború kitörésének okaként igen gyakran az 1914. június 28-i sarajevói merényletet jelölik meg, azonban *Ferenc Ferdinánd* Habsburg-trónörökös meggyilkolása inkább csak háborús ürügy volt. Egyfelől a Monarchia és Szerbia között az ellentét korábban kezdődött, s az 1912. és 1913. évi Balkán-háborúk idején már csaknem háborúhoz vezetett. Másfelől a Monarchia Szerbia ellen indított hadjárata önmagában nem okozott volna világhézagot, ehhez az egymással szemben álló katonai szövetségek konfliktusa és több nagyhatalom, főként Oroszország, Németország, illetve Franciaország háborúhoz vezető lépéssorozata kellett. Bár a győztes antant hatalmak a háborús felelősséget később kizárólag központi hatalmakra, azon belül is el-

Pollmann Ferenc: Létszám, lelkesedés, felkészültség. Az osztrák–magyar haderő. *Rubicon*, 2014. 4–5. sz., 75.

² Ifj. Bertényi Iván: *Az első világháború okai*. In: Romsics Ignác (Főszerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2010, 14.

sősorban Németországra és a Monarchiára hárították, nehezen kérdőjelezhető meg, hogy a háborús felelősség megosztott.³

A trónörökös elleni merénylet tényéből nem következett szükségszerűen hadüzenet, s még akkor sem következett volna, ha a szerb kormány felelősségét sikerül egyértelműen bizonyítani a Monarchia nyomozóhatóságainak. A merénylet kapóra jött azoknak a politikusoknak és katonai vezetőknek, akik évek óta preventív háborút szorgalmaztak, s ebben látták a Monarchia külső és belső stabilizálásának legfőbb eszközét. Fő szószólójuknak számított *Franz Conrad von Hötzendorf* vezérkari főnök, a hadsereg parancsnoka, akinek vesszőparipája volt a Szerbia elleni preventív háború a boszniai annexiós válságot követően, ám Oroszország ellen nem akart harcolni.⁴ A Szerbia megbüntetésére szánt katonai akcióját a Monarchia végül nem is magával a gyilkossággal, hanem a szerb kormány ellenséges politikájával, a birodalom területi épséget veszélyeztető, irredenta szervezetek megtűréseivel és végső soron az ultimátum elutasításával indokolta.

Az idős Ferenc József császárt és tanácsadóit nemcsak azért terheli felelősség, mert az első lépést a Monarchia tette meg a hadüzenetével a háború felé vezető úton, hanem azért is, mert nem mérték fel a háborúval járó politikai kockázatokat, beleértve a birodalom széthullásának veszélyeit. Számos történész vélekedik úgy, hogy a világháború csak a kegyelemdöfést adta meg a soknemzetiségű birodalomnak, ahogy a korban is voltak ennek a nézetnek képviselői. Valószínűbb azonban, hogy ha nem tör ki a világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia nem bomlik fel rövid távon, nem látszott ugyanis olyan belső politikai erő, amely felbomlaszthatta volna, s ez még inkább igaz a Monarchián belül a Magyar Királyságra.

Gróf Tisza István magyar miniszterelnök jól érzékelte egy esetleges háború veszélyeit, beleértve a fenyegető orosz támadást, és azt, hogy Románia, a megbízhatatlan szövetséges Erdély megszerzésére aspirál, ezért ezt el akarta kerülni. Számításba vette azt is, hogy a magyar kormánynak egy háborús győzelem esetén sem érdeke növelni a birodalom területét, mert az csökkentené a magyarság össznépességen belüli arányát, s veszélyeztetné a dualista rendszer fenntartását. A sarajevói merényletet követően egyből Bécsbe utazott, s memorandumot intézett az uralkodóhoz, melyben szenvedélyesen érvelt a hadüzenet ellen. Érveit a koronatanács 1914. július 7-i ülésén megismételve óva intette a Monarchia vezetőit egy kiszélesedő háborús konfliktustól. A válság megoldására azt ajánlotta, hogy első lépésként ultimátum helyett csak egy diplomáciai jegyzéket nyújtsanak át Szerbiának, amely szigorú, de nem teljesíthetetlen követeléseket tartalmaz, s csak ha Belgrád ezeket elveti, következzen az ultimátum.⁵ Ám véleményével egyedül maradt. Ezután még egy kísérletet téve, július 8-án újabb memorandumot intézett Tisza a császárhoz, amelyben így érvelt álláspontja mellett: „egy Szerbia elleni támadás mintegy varázssütésre háborút jelentene Oroszországgal, és azt követné a világháború. (...) Hiszek abban, hogy Szerbiának lehetőséget kell adni a háború elkerülésére, ha ezt egy diplomáciai verességgel megteheti, ami kétségtől igen komoly lesz. Ha mégis

³ A világháború kitörésének okaihoz lásd: Boia, Lucian: *Vesztesek és győztesek: az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó, Budapest, 2015, 30–48.; Ifj. Bertényi Iván: i. m. 7–22.

⁴ Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 45.

⁵ A közös minisztertanács 1914. július 7-i ülésének jegyzőkönyve. Szabó Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 42–49.

háború kerekedik mindebből, az egész világ számára nyilvánvalóvá kell tenni, hogy mi pusztán önvédelemből cselekszünk.”⁶

Tisza szerepét a háború kitörésének időszakában a magyar történetírás alapján már rég tisztázta, ám figyelemre méltó Bryan Cartledge angol történész véleménye, aki szerint ha Ferenc József elfogadta volna Tisza javaslatát, Szerbia bizonyára olyan választ adott volna, amely megfosztotta volna a Monarchiát a casus bellitől, s Európa elkerülhette volna a háborút, legalábbis egy időre. Tisza érvelésének azonban esélye sem volt arra, hogy elfogadják, miután a koronatanács és maga Ferenc József császár másképp döntött. Ha Tisza ezután is mereven kitart eredeti álláspontja mellett, Ferenc József minden bizonnyal felmenti, és nem okozott volna nehézséget az uralkodónak a megfelelő háborúpárti utód megtalálása, hiszen a magyar politika élet képviselőinek többsége a fegyveres megtorlás híve volt, sőt a kardcsörtető függetlenségi ellenzék túltett a kormánypárton. Mivel a német szövetséget Tisza saját külpolitikája sarokkövének tartotta, s a németek elszántak voltak a Monarchia tekintélyének megvédésére, katonai megsegítésére, illetve Oroszország megfékezésére (sőt minél előbb, mert a gyors ütemben fegyverkező Oroszország jövőbeli megerősödésétől tartottak), ugyanakkor német nyomásra Románia semlegességet vállalt, sőt kötelezte magát arra, hogy Erdélyt nem veszélyezteti, végül Tisza is beadta a derekát, s elfogadta a hadiállapot bejelentését.

A háború alatt Németországban Tiszát tartották „a Monarchia erős emberének”, aki minden kételyét félretéve szorgalmazta a háborús erőfeszítéseket. El kell ismerni, hogy az ország háborús mozgósításában és a hátszág életének megszervezésében valóban kimagasló teljesítményt nyújtott. A háborús lelkesedés soha nem ragadta el, sőt kezdettől fogva figyelmeztetett a háború negatív hatásaira. Egyike volt azoknak, akik átlátták a háború igazi tétjét, hogy ez élet-halál harc lesz nemcsak a Monarchia, de Magyarország számára is. Ezért vállalta a háború elhúzódásával egyre népszerűtlenebbé váló szerepet. Külföldön s idehaza is szinte összeforrt a neve a háborúval, a végén már úgy beszéltek róla, mintha övé lenne az első számú felelősség a háború miatt. *Eduard Beneš*, az emigráns Csehszlovák Nemzeti Bizottság titkára – a magyarellenes nyugati propaganda egyik fő terjesztője – így írt a magyarokról és Tiszáról a Párizsban 1916-ban kiadott hírhedt, *Détruisez l’Autriche-Hongrie* (Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot) című pamfletjében, meglehetősen eltorzítva a történeti valóságot és a demográfiai adatokat: „Sohasem volt még kegyetlenebb elnyomó, mint a magyarok. (...) Szükségképpen a németek leghűségesebb és leghagyományosabb szövetségesei voltak, és egész nemzeti és politikai létezésük ettől a kapcsolattól függ. Őket terheli felelősség a most kiobbant háborúért. A Monarchia balkáni politikája mindenekelőtt magyar politika volt. A Szerbia elleni harcot a magyarok vezették (...) Magyarországon 8 millió magyar van, és szinte kisebbségben vannak a szlovákokhoz képest, a románokat nem is számolva. (...) A magyarok számára egyetlen lehetőség van, hogy megoldják ezeket a problémákat: egy győzedelmes háború. A koronatanácsban is, amely 1914 júliusában eldöntötte, hogy Szerbiával háborút vív, Tisza hangja volt a meghatározó.”⁷

⁶ Idézi: Cartledge, Bryan: *Megmaradni... A magyar történelem egy angol szemével*. Officina, Budapest, 2010, 323.

⁷ *Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása*. JATE Történész Diákkör, Szeged, 1995, 33–34.

A háború és a magyarországi nemzetiségek

A magyarországi nemzetiségek vezetői a háború kitörésekor pártjuk és nemzettársaik lojalitását hangsúlyozták a Monarchia és a magyar állam iránt, és egészen 1918 őszéig a magyar állam keretében határozták meg nemzeti céljaikat. A frontra vonulást és a haza védelmét a nemzetiségi lakosság többsége állampolgári kötelezettségnek tekintette, s azzal a meggyőződéssel teljesítette, hogy ez a Habsburg korona alá tartozó népek közös sorsa.

A magyarországi nemzetiségek vezetőit és közvéleményét különösen megrázta a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett merénylet, hiszen nemcsak uralkodóházuk elleni támadást láttak ebben, de politikai támogatójuk elvesztését is. Azt remélték ugyanis, hogy a Habsburg-birodalom leendő császára, Ferenc Ferdinánd a dualista rendszert majd felszámolja, és megvalósítja azt a föderalista reformtervet, amin tanácsadói dolgoztak a bécsi Belvedere palotában, köztük olyan magyarországi nemzetiségi politikusok, mint a román *Aurél C. Popovici* és *Alexandru Vaida-Voevod*, a szlovák *Milan Hodža* és a bánsági német *Edmund Steinacker*. „*Ferenc Ferdinánd meghalt és vele együtt meghaltak reményeink* – írta a brassói román lap, a *Gazeta Transilvaniei* – (...) *árvák maradtak mindazok, akik ismerték, e birodalom minden elnyomott népe, amely szabadságra és igazságra éheznek.*”⁸ Cornel Sigmirean román történész szerint a románok szinte Messiásként tekintettek rá. A román küldöttség a bécsi Hofburg kápolnájában koszorút helyezett el, a következő szimbolikus felirattal: „*Utolsó reménységünknek, hűség-odaadással*”⁹

A szlovák politikusok a háború alatt is az 1861. évi szlovák memorandumban megfogalmazott autonómiatervezetet tartották irányadónak, azaz a Magyar Királyságon belüli „felső-magyarországi szlovák kerület” kijelölésének igényét, elismerve a „magyar haza” területi integritását. Az etnikai határhoz igazított „*Okolie*” (kerület) magában foglalta volna az etnikai határtól északabbra fekvő szlovák többségű vármegyék (Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Sáros és Szepes) teljes területét, valamint a szlovák–magyar nyelvhatár által metszett megyék (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén) északi, többségében szlovákok által lakott részét.¹⁰ A Szlovák Nemzeti Párt 1914 tavaszán elfogadott programja a szlovák autonóm kerületet és annak tartománygyűlését föderalista reform keretében látta megvalósíthatónak: „*Sem apáink, se mi nem álmodoztunk egy önálló, független szlovák államról. Legfőbb eszményünk egy tartománygyűlés és egy autonóm kerület. Támogatjuk a magyar és az osztrák föderalizmust, amely etnikai egységek alapján szerveződne és biztosítaná a kisebbségek megfelelő jogait.*”¹¹

A háború kitörését követően Szlovák Nemzeti Párt elnöke, *Matúš Dula* a következő állásfoglalást adta ki pártja nevében: „*Álláspontunk adott a magasságos uralkodóház iránti született alattvalói szeretet és hűség által, valamint azon nagyszámú jótétemény és kegy által, amelyet népünk kiváltképp a kritikus időszakokban a legfelsőbb helyről kapott, s végül adott ama lángoló, olthatatlan vágy által, hogy legdrágább, elődeinktől örökölt kincsünket, szlovák nemzetiségünket megőrizhessük. Eme, a nemzeti különállásunk megőrzésére irányuló vágyunkban*

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 1914. 31. sz.

⁹ Sigmirean, Cornel: Átalakuló identitások. A Monarchia iránti hűségtől a nemzeti identitásig. *Pro Minoritate*, 1916 tél, 27.

¹⁰ Szarka László: *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1993, 116–118.

¹¹ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram, Pozsony, 1999, 272.

mélyen áthat bennünket, szlovákokat az a meggyőződés, hogy az ilyen kis nemzeteknek, mint mi magunk és a többi, hazánkban s az egész monarchiában élő kisebb-nagyobb néptörzs, legjobban az olyan államalakulat felel meg, mint amilyen a mi hazánk és monarchiánk. Ki akarná szétválasztani azt, amit az Úr egybekötött?

(...) Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semmilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyonunkat. Mindazonáltal a szláv nemzetséghez tartozó népként nem mondunk le – s nem is mondhatunk le – egyik közelebbi vagy távolabbi vérrokonsági kötelékről sem, mely bennünket a szláv néphez fűz. A vérrokonságra azonban nem leszünk tekintettel, s nem szabad gátolnia bennünket abban, hogy alattvalói és hazafiúi kötelességeinknek maradtaként eleget tegyünk”.¹²

A hazai románok politikai vezetői is úgy vélték, hogy elérkezett a Monarchia és a szűkebb haza, a Magyar Királyság iránti hűségről való bizonyoságtétel órája. A Román Nemzeti Párt budapesti parlamenti klubjának elnöke, Teodor Mihali közzétette felhívását a „Szent István koronája alatt élő” román nép fiaihoz, arra ösztönözve őket, hogy mindenben teljesítsék haza iránti kötelességüket. A Román Nemzeti Párt lapja iránymutató vezércikkében hangsúlyozta, hogy „a román népnek a trón és a haza iránti megingathatatlan hűsége nem csupán hagyományos, hanem páratlan is azon népek történetében, amelyek a Monarchiában élnek. (...) Ezért a legjobb tanács, amelyet román értelmiségieknek, de különösen vezetőiknek adhatunk, hogy vegyenek példát a román paraszt magatartásáról, aki annyi méltósággal ment a háborúba, továbbá legyenek tekintettel a nehéz körülményekre.”¹³ A nagyszebeni és a brassói román püspökök körleveleket küldtek a parókiákra, amelyekben felszólították a hívőket, hogy tegyenek eleget a mozgósítási parancsoknak. A katonai parancsokat is román nyelven közölték. Az erdélyi falvakban és városokban engedélyezték a román zászló kitűzését, amit a hatóságok azzal magyaráztak, hogy Románia Ausztria–Magyarország szövetségese. Megengedték a román nemzeti színű kokárdák viselését, a fúvószereknek pedig a *Deșteaptă-te române!* („Ébredj fel, ó, román!”) kezdetű nemzeti himnusz (1990 óta a hivatalos román himnusz) éneklését.

A nemzetiségek lojalitása általában meghaladta az elvárásokat. Pedig az antant egyes katonai és politikai vezetői azt hitték, hogy a többségükben szláv elemekből álló tartalékos egységek dezertálnak majd, vagy csak ímmel-ámmal harcolnak, de a nemzetiségű többségű és vegyes összetételű csapatok is többnyire kitűnően küzdöttek; különösen a horvát és a bosnyák katonák tettek rendkívüli harci szellemről tanúbizonyságot. A szlovák nemzetiségű katonák harctéri helytállását ugyancsak elismerés övezte. Borojević Svetozar horvát származású tábornagy, az Isonzó-hadsereg parancsnoka szlovák katonáit „kitűnő matériának” nevezte, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök pedig egy 1915. évi elemzésében az alábbiakat jegyezte meg a szlovák nemzetiségű katonákról: „vitézül harcoltak és gyakran lelkes gondolkodásmódnak, hazafiasságnak és a dinasztia iránti hűségnek adták tanújelét”.¹⁴ A háború után is

¹² A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének nyilatkozata a világháború kitörése után. 1914. aug. 6. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, 7. köt. 1914–1916. 35–36.

¹³ La situație. *Românul*, 1914. júl. 30/aug. 12; 167. sz.

¹⁴ Miklós Tamás: Szlovák nemzetiségű katonák harctéri magatartása a háború végén. Nagy Háború blog, 2015.09.23.

megmaradt a szlovák katonák hősiességének pozitív emléke. Példa erre a nyitrai 14. honvéd gyalogezred erdélyi harcairól szóló közlemény, valamint az olasz fronton, a tiroli hegyekben 1918. november első napjaiig hősiiesen kitartó és az angolok áttörését sikeresen megakadályozó esztergomi 14. gyalogezred példás harctéri magatartásáról szóló katonai dokumentumok. Ezekben a harcokban 1918. augusztus 1-től osztrák–magyar részről mintegy három-ezer ember vett részt, akiknek mintegy 30%-a szlovák anyanyelvű volt. Bloss Győző őrnagy jelentése szerint a 1150 legénységi kitüntetés közel felét, 540-et szlovák nemzetiségűek kaptak, s mint írja: a szlovák legénység „magyar hazájáért mindenkor hűen és vitézül harcolt és a cseh csapatoknak az ellenséghez való átpártolását elítélte. Az ellenségnek az átpártolásra fölszólító röpcéduláit tudomásvételre sohse vették és ezt hazaárulásnak minősítették.”¹⁵

1914-ben a birodalmi hadsereg 18 ezer hivatásos tisztje között csupán 200–250 román nemzetiségű tiszt szolgált. Cornel Sigmirean több példát is említ olyan magyarországi származású román tisztekre, akik pályafutásukkal katonai érényeik mellett egyaránt kitűntek a birodalom, a dinasztia, illetve a nemzetük iránti elköteleződéssel. *Anchidim Șioldea* ezredes egy Beszterce-Naszód megyei községben született, s azon kevés román tisztek közé tartozik, akik elvégezték a budapesti Ludovika egyetemet. Tanulmányai befejeztével, 1884-ben hadnagyi rangot kapott. Fokról fokra emelkedett a ranglétrán, és 1914 augusztusában ezredessé lépett elő. Dandárparancsnokként előbb a szerb frontra küldték, majd galíciai harcokban vett részt, ahol súlyos térd sérüléseket szenvedett. A budapesti helyőrségi kórházba szállították, ahol megműtötték, ám a műtétet nem élte túl. A temetési szertartásra Balázsfalván került sor, ahol a gyászbeszédet *Alexandru Ciura* teológianár, jeles erdélyi román író mondta, aki példának hozta fel Șioldea hősiességet vállalását arra, hogy mit jelent a románok hozzájárulása az ellenséggel szembeni harchoz, s egyben megfogalmazta a román nép vágát: „Mi mindvégig teljesítettük kötelességünket, és azzal a reménnyel zártuk le szemünket, hogy halálunk nem volt hiábavaló, és vérünk gazdagon fog gyümölcsözni!”¹⁶ Az erdélyi sajtóban 1915-ben meg is jelent egy felhívás a háború román áldozatait tartalmazó jegyzék összeállítására, hogy azzal a háború végén érvelni lehessen a románokat megillető nemzetiségi jogok mellett. A háború kimenetelét nem lehetett előre látni, s ekkor a birodalom népei még remélték, hogy Ausztria–Magyarország győzni fog Oroszország ellen.

Különösen érdekes a román tisztek háború alatti sorsa szempontjából *Emil Rebreanu* hadnagyé, aki a marosvásárhelyi honvédiskolában kapott katonai felkészítést. A frontra indulás előtt, 1914. augusztus 6-án ezt írta testvérének, *Liviu Rebreanunak*, aki az *Akaszottak erdeje* című háborús regényével vált később világhírűvé: „Nem félek a háborútól, sőt: éljen Ausztria!” A következő évben, 1915 júniusában ezeket a sorokat küldte a Bukarestben tartózkodó testvérének: „Az újságok sokat írnak Oroszország diplomáciai próbálkozásairól Romániával szemben. Mi bármilyen esetlegességre készen állunk, és jaj lesz azoknak, akik ellenünk próbálnak fellépni. Minden vonalon győzünk, és ez a háború végének a kezdete.”¹⁷

Románia 1916. augusztus végi hadba lépése azonban változást hozott. A román hadsereg vezérkara a következő felhívást intézte az osztrák–magyar hadseregbe behívott román kato-

https://nagyhaboru.blog.hu/2015/09/23/szlovak_nemzetisegu_katonak_harcteri_magatartasa_a_haboru_vegen

¹⁵ Miklós Tamás: i. m.

¹⁶ Sigmirean, C.: i. m. 33.

¹⁷ Sigmirean, C.: i. m. 34–35.

nákhoz és tisztekhez: „*Mától a helyetek nem az osztrák–magyar hadseregben van, hagyjátok el sorait, gyertek tartózkodás nélkül a román zászlók alá, hogy velünk harcoljatok boldogságunkért, boldogságotokért. Gyertek, valósítsátok meg Nagy-Romániát.*”¹⁸ Viszonylag kevesen mozdultak. A Monarchia hamar visszavágott, s német segítséggel alig egy hónap alatt kiszorították Erdélyből a román királyi hadsereget, sőt december elején már Bukarestet is elfoglalták. Sem a Monarchia hadseregébe besorozott román katonák, sem az otthon maradt értelmiségiek, sem a román parasztok nem sejtették ekkor még, hogy két éven belül vége lesz az Osztrák–Magyar Monarchiának.

Emil Rebreanu sorsa jól példázza azt a lélektani helyzetet, amibe az erdélyi és a bánáti románság került, amikor nemzettársaikkal kellett harcolni. Az a körülmény, hogy a román frontra helyezték, megváltoztatta a tiszt álláspontját, és tudatát másfajta érzelmek töltötték ki: „*Sebeim majd begyógyulnak, mert mik ezek a mostani lelki bántalmakhoz képest? Én nem leszek jobban, és nem leszek nyugodt, míg e háború tart, s míg lelkiismeret furdalásom lesz, hogy talán épp én fogom megölni (...) Liviut.*”¹⁹ Megpróbált átjutni a front vonalán Romániába, de elfogták, és a császári hadsereg dezertálás miatt halálra ítélte.

Liviu Rebreanu regénye, az *Akaszttak erdeje*, amit részben a testvére halála ihletett, jól mutatja be a hűségkrízist, ami akkor kezdődött, amikor a magyarországi románok szembe találták magukat a Román Királyság hadseregével. Ez a találkozás a valóságban nem okozott látványos dezertálásokat. De Románia hadba lépése, valamint az idős császár, Ferenc József halála megingatta a románok trónhűségét, hiszen választaniuk kellett a korona és az állam iránti hűség és a nemzeti szolidaritás eszméje között. A román tisztek legtöbbször hű maradt a Monarchiához mindaddig, míg a felbomlás be nem következett. A háború végén azonban, amikor választani lehetett a Monarchiából kivált Magyarország iránti hűség és a Román Királyság között, a román tisztek túlnyomó többsége az utóbbit választotta.

A háborús vereség és a Monarchia felbomlasztása

Amikor Ferenc József halálát követően, 1916. december végén *IV. Károly* foglalta el a trónt, hirtelen felcsillant a remény, hogy hamarosan vége lesz a harcoknak. A fiatal uralkodó, aki még a 30. életévét sem töltötte be, azonnal békekötési tervvel állt elő. Látva a háború szörnyűségeit, azt vallotta, hogy egy király legszentebb kötelessége a béke helyreállítása. Ő volt az egyetlen a vezető európai politikusok közül, aki támogatta XV. Benedek pápa megbékélést szolgáló erőfeszítéseit. Tervei azonban 1918 áprilisára kudarcba fulladtak. Ekkor még kevesen sejtették, hogy ezzel kútba estek a Monarchia megmentésére irányuló törekvések is.

Azt követően, hogy 1918. március 3-án a Szovjetunióval a központi hatalmak megkötötték a breszt-litovszki békét, a német hadvezetés arra építette stratégiáját, hogy a keleti frontról folyamatosan átcsoportosítja hadosztályait nyugatra, s a francia fronton csikarja ki a győzelmet. Ám a háború menetében sorsdöntő fordulat állt be 1918 nyarán. Májustól nagy számban érkeztek a nyugati frontra az amerikai csapatok, így havonta kétszázezer fővel erősödött az antanthaderő, ami reménnyel töltötte el a katonákat, s erőt adott nekik. Ugyanakkor az elhúzódó harcok kimerítették a központi hatalmak tartalékait, s az antanthatalmak technikai és anyagi fölénye egyre inkább kiütközött. Szeptember és október hónapjait a köz-

¹⁸ Sigmirean, C.: i. m. 35.

¹⁹ Sigmirean, C.: i. m. 35.

ponti hatalmak részéről a reménytelen küzdelem mellett az egymást érő fegyverszüneti kérések és a felkavart hátország mozgólódásai jellemezték. Németország és a Monarchia végül úgy volt kénytelen feladni a harcot, hogy a frontok még határaikon kívül húzódtak. Bár a háború végére kialakult általános elégedetlenség a Habsburgok birodalmában felerősítette az autonómiaigényeket és az önállósodási törekvéseket, a felbomlásban a külső tényezők domináltak: lényegében az antanthatalmak mondták ki a Monarchia felett a halálos ítéletet.

Franciaország 1917 végétől – 1918 elejétől kezdeményezőbb volt a kelet-közép-európai régióban angolszász szövetségeseinél, akik többnyire elfogadták, és kisebb-nagyobb késéssel követték Párizs lépéseit a nemzetiségek emigráns szervezeteinek elismerésében és a Monarchia felosztására vonatkozó tervekben. Franciaország nagyobb aktivitásához minden bizonynyal hozzájárult külpolitikájának tradicionális szárazföldi irányultsága mellett, hogy a háborús embervesztések jobban sújtották, és az orosz szövetséges kiesése után jobban fenyegette a német offenzíva veszélye. A francia stratégiai-biztonságpolitikai érdekek játszottak döntő szerepet abban, hogy Oroszország kiesése után a Németországgal szembeni ellensúlyt keresve határozták el előbb a lengyel függetlenségi törekvések támogatását, majd a délszláv egységmozgalom és a cseh emigráció törekvéseinek felkarolását, végül pedig Kelet-Közép-Európa kisállami átalakítását a különbékét kötni képtelen, Németországtól függő hatalommá vált Monarchia helyén.²⁰ Így akarták megakadályozni Európa keleti felén a német túlsúlyt, illetve azt, hogy Németország szerezzé meg az oroszországi nyersanyagokat, és nagy erőket tudjon átcsoportosítani a nyugati harctérre. A térség fokozatos felértékelődését mutatja, hogy az antant 1918 januárjában döntött a független Lengyelország helyreállításáról. Ekkor még az antanthatalmak a Monarchia felosztását nem tervezték, csupán átszervezését, nemzeti autonómiák alapján. Ezt tartalmazta *Thomas Woodrow Wilson*, amerikai elnök 1918. január 8-i 14 pontos békejavaslata is. Az antant Monarchiával kapcsolatos politikai stratégiájában 1918 nyarán, kora őszén állt be fordulat, amit jól tükröz, hogy június 29-én a francia, augusztus 9-én az angol kormány ismerte el hivatalosan a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mint de facto kormányt, s ezt az USA szeptember 14-i hasonló lépése követte.

A bolgár front összeomlása után, október 4-én a Monarchia békejegyzéket juttatott el az USA elnökéhez, melyben az „wilsoni pontok” alapján javasolt fegyverszüneti tárgyalásokat. A gazdaságilag kimerült birodalom vezetése utolsó mentsvárként tekintett az európai osztzkodásban közvetlenül nem érdekelt, és igazságos békét hirdető amerikai elnökre. *IV. Károly*, az ifjú uralkodó, hogy mielőbb békét köthessen, és birodalmát megmenthesse, október 16-án manifesztumot adott ki Ausztria föderatív állammá való alakításáról. A rendelet német-osztrák, cseh, délszláv, lengyel és ukrán szövetségi államot nevezett meg, és a népeknek nemzeti tanácsok szervezését javasolta saját letelepedési területükön. Az elkésett intézkedés nem volt alkalmas arra, hogy a nemzetek elszakadási törekvését lefékezze, éppen ellenkezőleg, inkább felgyorsította azt, egyúttal békés kereteket biztosított az egyes nemzeti területek elhatárolódására és leválására. A cseh emigráció vezetői, *Masaryk és Beneš – Fejtő Ferenc* szavaival „a propaganda két lángelméje” – eddigre sikeresen meggyőzte az antant vezetőit Csehszlovákia megalapításának fontosságáról, ami összefüggött a Monarchia felosztásának tervével. Beneš 1918. október 14-én Párizsban jelentette be az Ideiglenes Csehszlovák Kor-

²⁰ Kecskés D. Gusztáv: *Paradigmaváltás Párizsban. Franciaország Kelet-Közép-Európa politikájának átalakulása az első világháború idején*. Németh István (szerk.): *Az első világháború, 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2014, 187–207.

mány megalakítását, majd a még nem létező állam kormányát sikerült napok alatt elismertetnie az antanthatalmakkal.

A Monarchia felbomlásához döntő lökést adott az 1918. október 18-i amerikai választójegyzék, amely mellett, hogy a népek önrendelkezési jogát hangsúlyozta, közölte, hogy az *„elnök nincs már abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának”*, hiszen az USA már elismerte hadviselő kormánynak az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, továbbá a *„délszlávok nemzeti szabadságtörekvéseinek jogosságát is messzemenőig magáévá tette”*.²¹ Bár IV. Károly manifestuma a föderalizálásról a magyar politikai elit elutasító álláspontja miatt Magyarországra nem vonatkozott, a Wekerle-kormány igyekezett elhatárolni az országot a Lajtán túli folyamatoktól, ezért a dualista rendszert elvetve, a perszonálunióban kereste a megoldást. Ebben a magyar politikai elit és az országgyűlés többsége is támogatta, beleértve a dualizmus korábbi szilárd híveit, *ifj. Andrássy Gyulától Tisza Istvánig*. Azonban a manifestum nyilvánvalóan jelentős hatást gyakorolt a magyarországi nemzetiségekre is, akárcsak Andrássy békejegyzéke, valamint Tisza október 17-i beszéde, amelyben elismerte a háború elvesztését.

A következő napokban a hazai nemzetiségi képviselők is megnyilatkoztak az országgyűlésben. Október 18-án *Alexandru Vaida-Voevod* önrendelkezési jogot követelt a magyarországi román nemzet számára. Másnap *Ferdiš Juriga*, a Szlovák Nemzeti Párt képviselője hasonlóképpen cselekedett a szlovákok nevében, utalva az uralkodói rendeletre: *„követeljük a jogot, hogy – miként azt Károly király is akarja – külön nemzetként a magunk saját és külön állami közösségét alkothassuk azon a területen, amelyen le vagyunk telepedve”*.²² Ezek a nyilatkozatok határozott igénybejelentések voltak, ám amikor a Monarchia közös minisztertanácsa az USA-jegyzékre reagálva október 22-én elismerte a délszláv egységet a birodalmon belül, a horvát csapatok elfoglalták Fiumét.

A délszláv területek elkülönülését a Monarchia vezetése sokkal inkább hajlandó volt elfogadni, mint az önálló Csehszlovákiát, mert az utóbbi az osztrák-német és a magyar érdekeket is súlyosan sértette. A cseh tartományok lakosságának egyharmada, több mint hárommillió fő a német etnikumhoz tartozott, és a csehszlovák tervek az új ország egy részét Magyarországból akarták kihasítani. Pár nap múlva, október 27-én *ifj. Andrássy Gyula*, a Monarchia utolsó külügyminisztere a háború mielőbbi lezárása érdekében újabb jegyzékében már elismerte a délszlávok és a „cseh-szlovákok” függetlenséghez való jogát is, és bejelentette a Németországgal kötött katonai szerződés felbontását. Bár a diplomatikus megfogalmazást úgy is lehetett értelmezni, Bécs még nem adta fel a reményét, hogy a cseheket és a délszlávokat megnyerheti a föderalista elképzelései számára, valójában kevés realitása volt annak, hogy az önállósodásra törekvő nemzetek a birodalmon belül maradjanak, és ahogy IV. Károly elképzelte, a szövetségi állammá vált Ausztria képviselőjében közösen menjenek a békétárgyalásra. Hiszen ily módon osztozniuk kellett volna a vereségben. Sokkal kedvezőbb alternatíva volt a győztesek oldalán befejezni a háborút oly módon, hogy az antanthatalmak szövetségeként új államokat alkothattak, illetve győztes államokhoz csatlakozhatnak.

²¹ Az amerikai választójegyzékhez lásd: Siklós András: *A Habsburg birodalom felbomlása 1918. A magyarországi forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 120–125.

²² Michela, Miroslav: *Csehszlovákia létrejött és a szlovák kérdés 1918–1920*.

<http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejtote-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>

Miután október 28-án délelőtt nyilvánosságra került Andrassy válasza az USA-jegyzékre, Prágában azonnal tüntetés kezdődött, s a Monarchia népei közül elsőként a csehek az elszakadás útjára léptek, s kikiáltották a független csehszlovák államot. Másnap, október 29-én pedig a zágrábi nemzetgyűlés mondta ki a horvát–magyar államközösség megszűnését, valamint Horvátország, Dalmácia és Fiume egyesülését, illetve e területek Monarchiából való kiválását.

Az őszirózsás forradalom és a Károlyi-kormány nemzetiségi politikája

A háborús nyomor és a katonai vereség kiváltotta elégedetlenség Magyarországon 1918. október végén az ún. őszirózsás forradalomba torkolt, amely hatalomra juttatta a független, demokratikus Magyarországot hirdető, magát antantbarátnak valló *Károlyi Mihályt* és a dualista rendszer ellenzékét alkotó pártokat, melyek a Magyar Nemzeti Tanácsba tömörültek. A Károlyi-kormány nem volt felkészülve sem a külső tényezők által is inspirált nemzetiségi elszakadási törekvések kezelésére, sem a magyar területek védelmére, és rontotta a helyzetet, hogy az új garnitúrát államigazgatásban, külügyekben kevésbé járatos politikusok alkották. A pacifizmusról könyvet író *Linder Béla* vezérkari ezredes lett a külügyminiszter, aki hibát hibára halmozott. November 1-én – két nappal a padovai fegyverszünet megkötése előtt – felhívással fordult a különböző frontokon harcoló, Magyarországról sorozott ezredekhez, s felszólította őket a harcok azonnali beszüntetésére. Felhívásában nem tette hozzá, hogy a harcok beszüntetését nem lehet egyoldalúan végrehajtani, s az üzenetet titkosítatlanul, rádióon is továbbították, ami a hadseregben nagy zavart okozott, s hozzájárult a bomláshoz, főként az olasz fronton. A parancs konkrét utasításokat is tartalmazott a katonák leszerelésére és fegyver, lőszer és felszerelés nélküli hazairányítására. Mivel a Károlyi-kormány tartott attól, hogy a hazaözönlő, elégedetlen katonák miatt nehéz lesz konszolidálni a hátszöveget, a rendelkezés azt célozta, hogy „egyetlen magyar katona se léphesse át a fegyveresen a magyar határt”. Linder éppen az első felvidéki csehszlovák betörés kezdetén, november 2-án mondta el a hírhedt, „pacifista” beszédét az Országház előtt, ahol a háború után beköszöntő világbékét vizionálva mondta el szállóigévé vált sorait: „az új győzedelmes élet a pacifizmus jegyében születik meg. (...) Megbuktak a hamis ideálok! Soha többé háborút! Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!”²³

A hadsereg szinte teljes leszerelésének terve, figyelembe véve az épp csak függetlenné vált ország bizonytalan külpolitikai helyzetét és éppen labilissá váló határait, egyenesen irracionálisnak tűnik. Ráadásul végrehajtása is rosszul sikerült, ugyanis a nehézfényverzetet hátrahagyó katonák jellemzően a kézfegyverekhez ragaszkodtak, s azt sok esetben megtartották, mert abban hazatérve létbiztonságukat látták.²⁴ A „fegyverek elhajigálása” a beszámolók szerint sokkal kevésbé volt jellemző, mint amennyire az elterjedt a köztudatban. A korabeli beszámolók alapján az valószínűsíthető, hogy a hazatérő alakulatok legalább egyharmada fegyelmezett és harcképes állapotban volt november elején.²⁵ A szerb és a román frontról érkező csapatok nagyobb része megőrizte rendjét, ezzel a szemben a „legrosszabb és fegyelmetlenebb állapotban” az ukrán területeken megszálló feladatokra alkalmazott egységek vol-

²³ Hajdú Tibor: Linder Béla és Pogány József a hadügy élén. *História*, 2008/9. sz. 33.

²⁴ Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a kiegyezéstől Trianonig*. Püldo Kiadó, Budapest, 2008, 44.

²⁵ Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 63.

tak, melyek sokkal nagyobb távolságot kényszerültek megtenni, ráadásul polgárháború sújtotta területeken keresztül.²⁶

A posztra alkalmatlan Linder lemondása előtt még egy nagy baklövést elkövetett: november 5-én arról nyilatkozott, hogy a frontról visszatérő katonákat családjukhoz fogja hazazengedni, ahelyett, hogy a laktanyákba terelte volna őket. Az ellenőrzött keretek közt folyó, biztonságos, lassított leszerelést, a katonák „zsoldjának” (leszerelési illetékének) kifizetését, civil ruhával való ellátását, a fegyverek biztonságos begyűjtését egyedül ez a megoldás biztosíthatta volna.²⁷ Ehelyett a napokig, sőt hetekig „kóborló”, részegeskedő katonák rontották a közbiztonságot, sok helyütt fosztogattak, helyenként gyilkoltak is. Jellemző, hogy Németországban másfél év alatt vezényelték le a nagy létszámú hadsereg leszerelését, s vezették vissza a katonákat a civil életbe és a békés termelő munkába, ami még így sem volt zökkenőmentes. Az év végéig, két hónap alatt közel másfélmillió, Magyarországról besorozott katona hagyta el a hadsereg kötelékét (tegyük azonban hozzá: jelentős részük a hazai nemzetiségek soraiból származott), ami súlyos szociális és politikai problémát okozott, hiszen tömegével teremtett bizonytalan egzisztenciákat, munkanélkülieket, földkövetelőket, s egyúttal elkeseredett, szélsőséges nézetekre fogékony elemeket szabadított rá a társadalomra.

A hadsereg szélnek eresztése azzal a következménnyel járt, hogy november közepén a kormány egyetlen jól megszervezett, ütőképes hadosztállyal sem rendelkezett.²⁸ Pedig a sajtó egy része már november első heteiben is figyelmeztetett a külső veszélyre, s határozottan bírálta a kormányt naiv pacifizmusa és a határvédelem terén mutatott „erélytelen” magatartása miatt. *„Esengve kérjük a kormányt, védje meg az ország ezeréves határait, mentse meg Magyarországot területi integritását”* – írta például az Új Nemzedék.²⁹

A Károlyi-kormány Jászi Oszkárt mint tárca nélküli minisztert bízta meg a hazai nemzetiségekkel való megállapodások előkészítésével. A Jászi-féle apparátus a tervezetek kidolgozásakor az antant segítségére számító Károlyi pacifista stratégiájára épített, s nem számolt aktív honvédelemmel. Károlyi úgy vélte, hogy az ország integritását az átmeneti katonai megszállás ellenére is fenn lehet tartani, ugyanis álláspontja szerint a magyar állam területét a nemzetközi jog szempontjából legitim módon csak a békekonferencia változtathatja meg. Károlyi nagyhatalmi garanciákat kívánt szerezni a magyar határok megőrzéséhez, ám ez a törekvése a külpolitikai helyzet és antant szándékainak teljes félreértésén alapult.

Jászi – a fentiekkel összhangban – a nemzetiségi vezetőkkel átmeneti, provizórikus meg egyezések kialakítására törekedett, hogy a békekonferencia döntéséig rendezze a helyzetet. Azt kívánta felmutatni a győztes nagyhatalmak előtt, hogy az új, demokratikus Magyarország széles körű autonómiát s ezzel együtt elfogadható alternatívát tud nyújtani a nemzetiségei számára. Munkatársaival többféle tervezetet dolgoztak ki, Magyarország kanton-rendszerű átalakításától (keleti Svájc koncepciója), az etnikai határvonalvonalhoz igazodó ruszin, illetve szlovák területi autonómiáig. Károlyi és Jászi abban bízott, hogy ezekkel a megoldásokkal lehetőség lesz az országnak méltányos békeszerződés megkötésére, vagy akár vitás területek

²⁶ Révész Tamás: 1918: az erőszak éve. Fegyelem és lázadás a hadseregben az első világháború végétől a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. Rubicon, 2017/7–8. sz. 17–22.

²⁷ Vö.: Ormos Mária: *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009, 50–51.

²⁸ Ormos Mária: *Magyarország két világháború között (1914–1945)*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 35. 51–54.

²⁹ *Új Nemzedék*, 1918. november 9.

hovatartozását eldöntő népszavazások elérésére.³⁰ Jászi tárgyalásai azonban már november közepén kudarcot vallottak a román vezetőkkel, mivel a magyar kormány nem tudott annyit kínálni, amivel a másik fél megelégedett volna. Az antant által támogatott bukaresti kormány befolyása, katonai és politikai erőfölénye az elszakadási törekvést, illetve a Nagy-Románia-hoz való csatlakozást erősítette.

A csehszlovák orientáció és ellenzói a Felvidéken

1918. november végén került sor a magyar-szlovák tárgyalásokra Jászi és a csehszlovák kormány megbízottja, a szlovák Milan Hodža között. A szlovák nemzetiségi vezetők, akik az 1918. október 30-i turócszentmártoni deklarációban a csehszlovák orientáció mellett kötelezték el magukat, úgy gondolták, hogy a győztes antant által támogatott csehszlovák államalapítási terv elfogadása lehet a legjobb taktika, amely a magyaroktól való különválással saját országot, saját államot teremti. Jászi a „Tót Impérium” tervezetében széleskörű kulturális és közigazgatási autonómiát és kormányzati kondomíniumot (közös szlovák-magyar fennhatóságot) helyezett kilátásba, ami a Prágából irányított, Csehszlovákiába tagolódó Szlovákia alternatívája lehetett volna. E szerint a Szlovák Nemzeti Tanács igazgatása alá kerültek volna a szlovák többségű járáások, köztük öt vármegye teljes területe. Hodža kilencpontos ellentervezetében a szlovák fennhatóságot nagyobb területre kívánta kiterjeszteni, és három etnikai határ közelében fekvő várost is igényelt, Selmechányát, Pozsonyt, Kassát. Az utóbbi két nagyváros azonban etnikailag nem volt indokolható a szlovák lakosság alacsony arányszáma miatt (15% alatt). Hodža bejelentette a teljes hatalomátvétel igényét, beleértve a magyar fegyveres erők kivonását, s csak bizonyos gazdasági közösség fenntartását ismerte el. Célja az volt, hogy ügyesen taktikázva rávegye a magyar kormányt, hogy a polgári közigazgatást és a rendfenntartást engedjék át a Szlovák Nemzeti Tanácsnak.³¹ Bár Csehszlovákia antant által elismert hatalom volt, az új állam hatalma a Felvidéken ekkor még nyomokban sem létezett, a Szlovák Nemzeti Tanács befolyása csak az északnyugati régióban érvényesült, és egyelőre a prágai kormány fegyveres ereje is elégtelennek bizonyult a tervek végrehajtására.

1918 novemberében a Felvidék keleti felében, főként Sáros, Zemplén és Abaúj vármegyékben, valamint a Szepességben sorra születtek a Magyarországhoz való lojalitást kifejező állásfoglalások, nyilatkozatok a megalakuló nemzeti tanácsok és más helyi szervek részéről, beleértve számos település szlovák tanácsait és egyesületeit. Magyarországhoz való ragaszkodását kinyilvánította a szlovák etnikai határon belül fekvő, vegyes lakosságú Bártfa is, ahol a városlakóknak csak egyharmada volt magyar anyanyelvű, 39%-a vallotta magát szlovákjainak, míg egynegyede németnek. Bártfa közgyűlése deklarációjában tiltakozott a „a cseh vagy csehszlovák állam azon törekvése ellen”, hogy „a független Magyarország területére hódító törekvéseket táplál, s különösen, hogy Sáros ősi földjét és benne Bártfa városát, az egy és oszthatatlan Magyarországhoz ezer év óta tartozó területet népjogellenesen és a történelmi jogok meghamisításával beolvassza, határaiiba vonja, államisága alá rendelje. (...) A sárosi nép – mint írják – a maga egészében, úgy a múltban, mint a mostani világháborúban vérzett és küzdött a magyar hazáért, a jobb jövőért (...) ünnepélyesen országvilág előtt kinyilatkoztatja, Magyarországtól el-

³⁰ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2009, 23–24.

³¹ Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Magyar Napló, Budapest, 2010, 196–204.

szakadni nem akar, sem külön nemzetiségi egységgé tömörülni, hanem meg akar maradni annak közjogi része gyanánt, mint eddig volt.”³²

November 2-án Eperjesen alakult *Vichodnoslovenska Rada* („Keleti Tót Tanács”) vezetője, *Dvortsák Győző*, szlovák nevén *Viktor Dvorčák*, a Turócszentmártonban működő Szlovák Nemzeti Tanáccsal szemben ellensúlyt képező politikai mozgalmat indított. Dvortsák a magyar orientáció elkötelezett híveként szervezte a „keleti tótok” mozgalmát, amiben több, hasonló nézeteket valló helyi értelmiségi is támogatta. Kifejezték tiltakozásukat „*a nyugati tótok illetéktelen gyámkodása ellen*”, követelték „*a keleti tót nép*” önállóságát, s kimondták, hogy tanácsuk csatlakozik a budapesti Magyar Nemzeti Tanácshoz. Dvortsák a Jászinak címzett november 14-i beadványában kérte, hogy a magyar kormány ismerje el Keleti Tót Tanácsot a keleti szlovákság érdekvédelmi szervének, azzal indokolva kérését, hogy „*Abaújtorna, Bereg, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék tótsága*” nem ért egyet a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács csehszlovák orientációjával. A magyar államon belül követelték a kulturális autonómiát, valamint a nyelvi és nemzeti jogok tiszteletben tartását. Határozataikat egy hét múlva, a Szepes vármegyei Iglon tartott nagygyűlésükön megerősítették. Jászi feltűnően hűvösen kezelte a Dvortsák-féle mozgalommal való kapcsolatot, ugyanis a Károlyi-kormány a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanácsot, illetve annak vezetőit ismerte el a szlovákság politikai képviselőjeként.

Körmöcbánya Magyar Nemzeti Tanácsa, a titkárává választott neves hungarológus, Gragger Róbert egyetemi tanár javaslatára november 20-án aláírásgyűjtést indított az „*imperialisztikus cseh törekvések*” elleni tiltakozásul. Hangsúlyozták, hogy e törekvések olyan területek megszerzésére irányulnak, ahol csehek egyáltalán nem is élnek, s mindezt az itt élő népek feje fölött akarják végrehajtani, beleértve a szlovák lakosságot is. Nyilatkozatukat megfogalmazták és ki küldték magyar, szlovák és német nyelven is. *Felsőmagyarország népeinek kérése a nemzetközi békekonferenciához* címmel indított akciójuk keretében egymillió tiltakozó aláírást kívántak összegyűjteni „*albumba kötve a békekonferencia asztalára.*”³³ Bár néhány hét alatt közel negyedmilliónyi támogató nyilatkozat gyűlt össze,³⁴ nem ez döntött, hanem az adott hatalmi helyzet. A Körmöcbányára december 14-én bevonult csehszlovák csapatok véget vetettek az aláírásgyűjtő akciónak, s a népszavazás lehetősége a Felvidék népének nem adatott meg.

A prágai kormány tartott attól, hogy a csehszlovák irányzatnak nincs kellő befolyása a szlovák nép körében, s még a magyar kormány autonómiajavaslatra is hatással lehet rájuk. Egyértelműen Beneš párizsi kapcsolataitól várták a megoldást. A külpolitikai helyzet kedvezett: *Clemenceau* francia befolyású Kelet-Közép-Európa kialakítására törekedett, és ebben szövetségesekre kívánt támaszkodni, többek közt Csehszlovákiára. Mivel a többi antant-hatalom ebben nem akadályozta, Beneš párizsi lobbizása sikerrel járt.³⁵ Ennek híre azonban némileg késleltetve, december elején ért el Budapestre. A magyar fővárosba küldött *Ferdi-*

³² Völgyesi Zoltán: Impériumváltás elleni tiltakozások a Felvidéken, 1918 végén (I. rész). Archivnet, 2017. 5. sz.

<http://www.archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-i-resz>

³³ Völgyesi Zoltán: i. m.

³⁴ Szarka László: A szlovák autonómia alternatívája 1918 őszén.

<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186527950.pdf>

³⁵ Vö: Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

nand Vix alezredes, a budapesti antant katonai misszió vezetője december 3-i levelében közölte Károlyival a Párizsból kapott utasításokat, mely szerint az antantszövetséges csehszlovák államnak jogában áll elfoglalni a „szlovák területeket”, s felhívta a magyar kormányt, hogy „haladéktalanul vonja vissza csapatait”.

A magyar kormány a követelések teljesítése mellett döntött. Károlyi – megérezve kormánya nemzetközi elszigeteltségét és eszköztelenségét – meghajolt az antanttervek előtt, s ezt kérte az ország lakosságától is. Másnap felhívást intézett a magyar néphez: *„Magyarok! A Népköztársaság kormánya arra kér benneteket, hogy hajoljatok meg e kényszerűség előtt, ne nyújtassatok sem alkalmat, sem ürügyet arra, hogy összeütközésre vagy éppen vérontásra kerüljön sor. Ne feledjétek, hogy minden ilyesféle eset rontaná helyzetünket a nemsokára összeülő nemzetközi békekonferencián.”*³⁶ Mivel a Vix közvetítette párizsi utasítás nem írta körül „Szlovákia”, illetve a magyar kormány részéről kiürítendő terület határait, erről *Hodža és Bartha Albert*, a kormány új hadügyminisztere egyezett meg. Így született meg a megállapodás december 6-án az észak-magyarországi etnikai határhoz igazodó ideiglenes demarkációs vonalról. Ez magyar részről azt jelentette, hogy jelentős területek fölötti befolyás veszik el, ami érzékenyen érintette a demarkációs vonaltól északra eső magyarlakta vidékeket, illetve azokat a nem magyar közösségeket, akik nem kívántak elszakadni az anyaországtól. De még ez a vonal is kedvezőbb volt, mint a későbbi államhatár, ugyanis a Dunától és az Ipolytól északra húzódott, s magyar fennhatóság alatt maradhatott Pozsony, a Csallóköz, Galánta, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa és Ungvár.

Mire a december 6-án kijelölt vonaltól északra fekvő területeket a csehszlovák csapatok megszállták, Benešnek sikerült elérnie Párizsban, hogy az antant Prága számára kedvezőbb határt jelöljön ki. *Vix* alezredes december 23-án közölte ezt a döntést, s ezzel a magyar kormányt újabb területek kiürítésére kötelezték.³⁷ Ennek következtében a cseh légiók bevonulhattak Kassára (december 29-én), Pozsonyba (január 1-én), és előrenyomulhattak a Duna-Ipoly-vonalig. Mire a békekonferencia január 18-án megnyílt, már Prága birtokába került a Felvidék déli, magyar többségű területe is.

Mivel a Károlyi-kormány értelmezése nyomán a helyi lakosság a csehszlovák megszállást csak átmeneti jellegűnek vélte, a bevonuló cseh katonasággal szemben többnyire semmiféle ellenállást sem tanúsított, sőt alig tiltakozott. Az ellenállásról a magyar kormány igyekezett a lakosságot lebeszélni, mondván, hogy minden összeütközés ártana, és rontaná az esélyeket a békekonferencián. Nem meglepő, hogy fegyveres védelmi kísérletre csak pár helyen került sor, így például Érsekújvár környékén, továbbá a mátyusföldi Pered és Deáki községeknél, ahol a bevonuló légiókat a helyi nemzetőrség próbálta feltartóztatni, ám ezek eleve esélytelen, kétségbeesett próbálkozások voltak.³⁸ A felvidéki területek sorsáról a hatalmi erőviszonyok döntöttek, legkevésbé sem az ott élők akarata.

³⁶ Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése 1905–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 305–306.

³⁷ Litván Gy.: i. m., 343–344.

³⁸ Simon Attila: *A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921)*. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 36–37.

GYÁNI GÁBOR

Háborús tapasztalat és a nem várt jövő

Szabó Dániel és Lipták Dorottya emlékének

A történelmi tapasztalat a múlt közvetlenül átélt világát képviseli, a történeti tapasztalat pedig az elmúltról utólag szerzett racionális (rendszerezett) tudást jelenti, melyet nevezhetünk akár történetírói tapasztalatnak is. A kettő korántsem egy és ugyanaz, sőt: mondhatni idegenek egymás számára. Jóllehet a történész minden lehetőt megtesz azért, hogy a jelenhez közel hozza a múlt emberi világát. Merő önáltatás azonban arra gondolni, hogy a történetírás képes lehet a múlt *igaz* és kivált *egyedül igaz* históriáját előadni. Ennek nem a felejtés (a források hiánya) az egyedüli oka, bár kétségkívül annak is van benne szerepe. Legalább ilyen súllyal esik a latba, hogy a múlt és a jelen, ha olykor össze is érnek egymással, eredendően különböznek egymástól, mivel bizonyos fokig az egyik is és a másik is önmagába zárt entitás. A teoretikus, ezt megvilágítandó, rámutat az emberi cselekvés időbeli szituáltságára. „Egy tettnek, az ágens nézőpontjából, saját időbeli »környezete« van, ahol a cselekvés jelene a múltjával és a jövőjével áll kapcsolatban. [...] Egy adott tett szempontjából különösen lényeges a cél, amit el szeretne érni, és ami rendszerint kitolódik a jövőbe. A cselekedet, természetesen, nem érheti el kitűzött célját, melynek következményei a valóságban különbözhetnek az ágens szándékaitól.”¹ Az eltérés a valóság és a „valóság” másféleségéből ered, magyarul: a szándékok szerinti valóság és a ténylegesen bekövetkező valóság különbözősége annak fő oka. A történelmi látószögből ugyanis valamely múltbeli tett annak tényleges (és nem előre elképzelt) következményeivel vétetik számba. Ha viszont a historikus kíváncsi arra is, amit a valóságos idő történelmi tapasztalata rejt magában, akkor nem elégedhet meg ezzel a sommás visszatekintéssel, hanem számot kell vetnie a valóságos időtapasztalattal is. Ez azt követeli tőle, hogy ragadja meg a cselekvés valóságát, felidézve azt a történelmi időt, amelynek (elképzelt és akart) jövője többnyire különbözni fog az utóbb bekövetkezett jövőtől.

A történelmi és a történeti tapasztalat eme feloldhatatlan kettősségét a nemrég elhunyt Szabó Dániel is jól érzékelte, amikor megjegyezte: látható ellentét feszül a Nagy Háború utólagos (történelmi) számon tartása és az esemény kortársi élményvilága között. A történészek és a politikatudósok az első világháborút gyakran a huszadik század ősz- vagy alapkatasztrófájaként határozzák meg, olyan eseményként fogják fel tehát, amely egy addig érvényes világnak vetett egyszer és mindenkorra véget. „Mindezek a kifejezések és társaik nem 1914 júliusában–augusztusában születtek, csak a háború után fogalmazódhattak meg, hiszen 1914-ben egy ideig még azt sem tudták, hogy egy összeurópai háborút kell majd átélniük [...]. Még a Nagy Háború kifejezés sem élhetett, hiszen sokan hittek II. Vilmosnak, hogy mire a levelek

¹ David Carr: *Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World*, Oxford University Press, Oxford, 2014. 189.

lehullnak, a katonák már otthon lesznek.”² Holott a nevezetes 1914-es augusztusi európai eufória, amikor a népek mindkét oldalon teljes és önzetlen lelkesedéssel fogadták az egymást követő hadüzenetek hírért, semmiképp sem a katasztrófa élményében fogant, hiszen az csupán egy utólagos gondolati konstrukció; 1914-et, ezzel szemben, az apoteózis, a túlradó öröm egyszeri történelmi hangulata hatotta át, ez az akkor érvényes történelmi tapasztalat. A történelmi időnek a konkrét mibenléte, és annak majd csupán az utólagos időtávlatból értékelhető „ténye” semmiképp sem érnek össze, és így nem is felelhetnek egymással.

Amikor a Kádár Judit szerkesztésében közreadott, az *Új Idők* című családi lap első világháborús számaiból összeállított kötetet a kezünkbe vesszük,³ akkor közvetlenül nem történeti, hanem primer történelmi ismereteket szerzünk a Nagy Háború hátszínházi fejleményeiről. Mielőtt belemélyednénk az *Új Idők* háborús évfolyamainak tanulmányozásába, szólni kell néhány sajtótörténeti összefüggésről.

A 19. század vége az újtások időszaka volt a sajtóélet területén.⁴ 1889 karácsonyán indult útjára *A Hét*, az asszimiláns Kiss József modernista társadalmi-irodalmi-művészeti közlönye, amely hamarosan politikai és irodalmi szemlévé alakult át. A kiegyezés után született nemzedék írta (és olvasta) ezt a lapot, amely merőben másként viszonyult a század sorsfordító eseményeihez (a reformkorhoz, a szabadságharchoz, az abszolutizmushoz, a kiegyezéshez), mint apáik nemzedéke. A nyugatos, hangsúlyosan európai orientációjú *A Hét* ellensúlyozására indította útjára a Singer és Wolfner Kiadó 1895-ben az *Új Időket* annak a Herczeg Ferencnek a főszerkesztésével, aki a verseci patikus és polgármester fiaként maga is első generációs asszimiláns volt. Csakhogy: Kiss Józseffel ellentétben Herczeg nem a fővárosi zsidó kispolgári miliőt, hanem a vidéki sváb középosztályt képviselte. A már befutott író (és színpadi szerző), Herczeg Ferenc kultúrmissziót vállalt magára ezzel a lappal. Kiss Józseftől eltérően ő kevésbé az európai polgári értékek és ízlésvilág, sokkal inkább a majd ezután megteremtendő magyar kulturális középosztály ügyében kívánt fáradozni. A lapszerkesztő Herczeg a „hangsúlyt kétségtelenül a nemesi-úri életmód, ízlés- és magatartásminták közvetítésére helyezi” – szól a sajtótörténész értékelése. Ezzel Herczeg azt szerette volna bizonyítani, „hogyan a társadalomban a századforduló táján minden eddiginél intenzívebb átjárás van a nemesi és polgári kultúra csatornáik között”.⁵

A lap – jellegét tekintve – képes családi hetilap, egy olyan laptípust képvisel tehát, melynek a *Vasárnapi Újság* volt nálunk hosszú időn át a mérvadó mintaadója. A politika így másodlagos szerephez jutott a lap témaválasztásában, annál nagyobb súllyal képviseltették benne magukat a művészetek, főként a szépirodalom, továbbá a vizuális művészetek és a tudományos ismeretterjesztés. Nem hiányzott ugyanakkor a lapból a társadalmi nevelés célkitűzése sem, amely a középosztály ízlésbeli formálását, gyakorlatias életfelfogásának az orientálását, viselkedési kultúrájának a csiszolását jelentette az élet szerteágazó területein. Három társadalmi kategóriára figyelt az *Új Idők*, a dzsentrire, az arisztokráciára és a nőre, akik vél-

² Szabó Dániel: Hogyan fogadták a magyarok az első világháborút? Tiszatáj, 2014/7. 4.

³ Kádár Judit: *Az Új Idők az első világháború alatt (1914–1918)*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018.

⁴ Az itt következő gondolatmenet fő forrása: Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. L'Harmattan, Budapest, 2002. 88–109. Továbbá: (Kádár Judit): Bevezetés. In: Kádár Judit: i. m. 11–19.

⁵ Lipták Dorottya: i. m. 97.

hetően a lap fő olvasói is voltak egyúttal. Fontos kiemelni, hogy Herczeg lapját határozottan nemzeti, olykor nacionalista beállítottság hatotta át, ami a főszerkesztő „magyar kultúrát teremtető” fokozott igyekezetéből eredt. Ezért is kevés benne a fordítás, 1914 (1918) előtt azonban bőven merít a magyar írók és más magyar szerzők köréből, *A Hét*, sőt olykor még a *Nyugatot* szerzőit is szerepeltetve a lapban.

Hogy és miként változott mindez, és változott-e egyáltalán a háborús években, amely sok változással járt a békeidőkhöz képest? Az *Új Idők*, amely nem politikai lap a szó szoros értelmében, más módon terjesztette a háborús propagandát, mint a napilapok. Nem fordított azonban teljesen hátat Herczeg Ferenc és az *Új Idők* sem ennek a feladatnak, bár az a háborús propaganda, ami a lapból sugárzott, áttételesebb és ellentmondásosabb volt, mint ahogy elsőre várnánk. A lap eredendő irányultságának jól megfelelt ugyanakkor az a vehemencia, mellyel az 1916-os román betörés eseményére reagált. Nem a Kádár Judit által gondozott kiadványból tudható, hogy mennyire fulmináns lett hirtelenjében Herczeg hangja, amely a *Magyar Figyelő*ben, alkalmanként pedig a saját lapjában volt hallható 1916 őszén. Ezekben az írásaiban Herczeg a román árulást és a magyaroknak (a központi hatalmaknak) az arra adott válaszát, a katonai ellenoffenzívát ecsetelte.⁶ A Herczegtől szokatlan harcias háborús propaganda, amely a lap ekkori képanyagában is megmutatkozott, pregnáns módon kifejezésre juttatta az *Új Idők* szellemi-ideológiai érzékenységét. Főként az hozhatta ki Herczeget és a háborús körülmények között is többnyire mértéktartó hetilapot a sodrából, ami a (székely) magyarokkal és Erdéllyel történt ekkoriban: egy olyan esemény volt a felindulás kiváltó oka, amely az integer magyar államterület lehetséges háborús sorsát illeti. Nincs sok csodálkoznivaló ezen azok után, ha kissé belemélyedünk az *Új Idők* háborús évfolyamaiba, melyről jó áttekintéssel szolgál Kádár Judit összeállítása.

Miközben az *Új Idők* kezdettől került a nyílt háborús uszítást, a sovíniszta hangulatkeltest, sőt olykor pacifista hangokat is hallatott, aközben szilárdan kitartott a múlt folytatása, sőt a (birodalmi) múlt továbbéltetésének és kiterjesztésének a vágyálma mellett. Ezen itt most az értendő, hogy soha egy pillanatra sem merült fel, és még a végórában sem vált tudatossá, hogy a Monarchia és vele együtt a soknemzetiségű Magyar Királyság összeomolhat. Úgyszintén a *Magyar Figyelő* hasábjain fejtegette Herczeg 1916 januárjában Friedrich Naumann Közép-Európa-konceptióját taglalva, hogy: „A háború után is »együtt fogunk maradni« és a magyarság tekintete, amely már a múltban is oly szívesen csüngött a művelt Nyugaton, a jövőben a Nyugatnak legértékesebb fajtát, az északnémetet, fogja felkeresni.” Ahogy a cikk további gondolatmenetét Kádár Judit összefoglalja, abból kiviláglik, hogy Herczeg meg volt győződve az Osztrák–Magyar Monarchia biztosnak tetsző jövőjéről, amit – szerinte – a német birodalommal szorosan együttműködve Közép-Európává lehet alakítani a háború befejezése után.⁷

Hogy milyen mély és megingathatatlan *történelmi* tapasztalat volt akkortájt a magyar állam területi sérthetetlensége, melyet senki és semmi áron nem rúghat fel, az abból is látszik, hogy még 1918 novemberében (!) is hihetetlennek és persze elfogadhatatlannak tűnt az *Új Idők* publicistája, Csathó Kálmán számára, miszerint Magyarország tetemes hányadát netán

⁶ Balázs Eszter: Szellemi remobilizáció Magyarországon az 1916-os erdélyi román támadást követően. In: Egry Gábor – Kaba Eszter szerk.: 1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Napvilág, Budapest, 2017. 125–129.

⁷ Kádár Judit: i. m. 173.

elcsatolják. A *Varjú Máli levelei* című cikksorozatban közreadott fiktív elmélkedéséből idézek. „Hogy ezt a várost, ezt a házat, ezt a kertet a cseheknek akarja adni az amerikai elnök? [...] Hogy én erről lemondjak? Hogy cseh földbe temessenek és Prágába vigyék a kis adómat, amíg élek. Vagy hogy most itt hagyjak mindent és itt hagyjam azokat, akik becsülettel éltek és haltak meg magyar földön, és még az álmuk se legyen nyugodt tovább, mert csehvé lett a föld, amelyben pihennek? Ez az, ami nem lehetséges. Nem adom oda, nem adom és nem is fogja odaadni senki.”⁸

Az *Új Idők* akkori publicisztikája és szépirodalmi anyaga olyan világ- és társadalomképet sugall, amely nem szélsőségesen nemzeti, semmiképp sem sovíniszta, ennek ellenére folyton-folyvást azt a történelmi tapasztalatot sulykolja, melyben az ágens jövőre irányuló várakozása (a jövőképe) köszönőviszonyban sincs a ténylegesen bekövetkező jövővel, azzal, amit a Párizs környéki békék által elrendezett Új Európa jelent majd 1920 után. Az *Új Idők* lapjain megfogalmazott, a háborús éveket kísérő történelmi tapasztalatok éles fényt vetnek a tényleges és akaratlan történelmi következmények *váratlan* drámaiságára. Az *Új Idők* és persze a többi sajtóorgánium sem készítette fel a társadalmat – akár csak minimális módon sem – Trianon bekövetkeztére, és persze a Nagy Háború mint úgymond katasztrofális esemény tapasztalatából sem adott át semmit olvasóinak. A lap – volt már róla szó – közvetlenül nem politizált, sőt ambivalens álláspontot foglalt el a háború kérdésében, még ha nyíltan háborúellenes írások nem is jelentek meg a hasábjain, ami persze nem csoda, ismerve a főszerkesztő Herczeg politikai beállítottságát és a korabeli sajtócenzúrát.⁹ Ennek ellenére az *Új Idők* publicisztikája és főként a lap irodalmi anyaga nem szűkölködött a háború értelmét megkérdőjelező sugalmazásokban. Például úgy, hogy feltűnően mellőzte a háborús hőskultusz kultiválását,¹⁰ helyette a frontkatonák szenvedését igyekezett tudatosítani. A lapban rendszeresen közölni szokott tárcaregény vagy tárcanovella keretei között esett leginkább szó erről, miközben ezen írások tudatos és irányított témaválasztásakor a háborús hadviselés apológiája volt, lett volna a vezérlő elv. Így kommentálja Kádár Judit az említett írások némelyikét. „A lap 1914. október 4-én kezdi közölni Krúdy Gyula *A 42-ös mozsarak* című regényét. [...] Bár katonai fellépést támogató irányregényt vártak tőle, Krúdy a háborúellenességét nem túl sikeresen leplező pikareszket írt.”¹¹ Vagy: „1915 folyamán a négy folytatásos regényből, Herczeg Ferenc, Szomaházy István, Csathó Kálmán és Gábor Andor tollából, csak az utóbbi volt háborús témájú, s a Krúdy Gyula előző évi regényéhez [*A 42-ös mozsarak*] hasonlóan az ironiát felismerő olvasókban ismét kétség ébredhetett, vajon háborúpárti vagy antimilitarista mű-e Gáboré.”¹² 1918 tavaszán olyan, köntörfalazás nélküli pacifista eszmefuttatás is napvilágot látott a lap hasábjain Kosztolányi Dezső tollából (*Majd a háború után*), melyben az író a háborút pokolnak, az emberiség katasztrófájának nevezte.¹³ Sőt mi több, a főszerkesztő, Herczeg Ferenc

⁸ Uo. 300.

⁹ A hadicenzúráról ld. Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 314–318.

¹⁰ Vö. Gyáni Gábor: Az első világháború emlékezete. In: Uő: A történelem mint emlék(mű). Kalligram, Budapest, 2016. 152–185.

¹¹ Kádár Judit: i. m. 94.

¹² Uo. 121.

¹³ Uo. 262–263.

is majdnem „letért az útról” akkor, midőn unokaöccse fronthalálától megrendülve 1915 őszén *Idén nem lesz karácsony* címmel jelentetett meg cikket a lapban.¹⁴

Az *Új Idők* abban érezte magát leginkább érdekeltnek, hogy igyekezzen elfelejtetni olvasóival a háborút, azt a borzalmat, amely elsősorban a frontkatonákkal történt ekkor. Nem hiányzott ugyan a lapból a fronttudósítás, ami főként képek formájában jutott el az olvasókhoz, az *Új Idők* háborús évekbeli szerkesztési elveit ugyanakkor annak a látszatnak a fenntartása szabta meg ez idő tájt, hogy a háború eseménye érdemben nem befolyásolja az élet normális menetét. Fontos a háború, sugallta az *Új Idők* sok-sok írása és megannyi képi közlendője, annyira azért mégsem, hogy fel kellene miatta függeszteni a szerelemről, a divatról, a nőkérdésről és számos más, ehhez hasonló prózai dologról folytatandó nyilvános diskurzust. Nem is mulasztotta el a lap napirenden tartani az említett témák szüntelen vitatását. Arról nem beszélve, hogy eközben mélyen hallgatott a hátország egyre sokasodó bajairól, a kollektív gyászról, a növekvő áruhiányról, az ellátási gondokról és a termelő munka akadozásáról. Mindent összevetve, az *Új Idők* háborús propagandája jószereivel kimerült abban, hogy nyugtatgatta az olvasóit azáltal, hogy elterelte a figyelmüket a háború emberi nyomorúságáról és nem utolsósorban az ország netán kedvezőtlen jövőjéről. Az utókor, amely ismeri a frontkatonák tengernyi szenvedését, tömeges tragédiáját, és tisztában van a hátország kínjaival is, és persze tudja, hogy mi következett a háborúra, megütközéssel szokta tudomásul venni ezt a „hazug” közvélemény-formálást. Csakhogy ez a mai időperspektívához tartozó tapasztalat (és tudás) nem vetíthető vissza a múltba, különösen nem mint norma, mert nem korabeli történelmi tapasztalat. Kétségtelen továbbá, hogy amennyiben másként, vagyis úgy alakult volna az akkori jelen jövője, ahogy és amire a múlt cselekvő ágensei maguk is számítottak, akkor a ma hazugnak tetsző beszéd kifejezetten célirányosnak és adekvátnak bizonyulna.

Mindebből jól kitetszik, hogy milyen messze esik egymástól a történelmi tapasztalat és a történeti tudás, a múltnak ez utóbbiból folyó tapasztalata. Sokat elárul a közöttük fennálló szinte áthidalhatatlan különbségről az a mély megrendültség, melyet Trianon sokkja váltott (válthatott) ki a magyar társadalomból, kivált annak politikailag tudatos részéből, amely mindenre inkább számított, mint pont erre. Újabban azonban a hazai történészeket némileg megosztja annak a kérdésnek a megítélése, hogy ki mindenkre és egyáltalán miért hatott elementáris erővel a trianoni határváltozás ténye. Néhány historikus manapság megkérdőjelezi azt a közkeletű felfogást, mely szerint a Nagy Háborúnak ez a magyar oldalon egyáltalán nem szándékolt és nem akart következménye, vagyis Trianon egy teljesen spontán, mondhatni természetes trauma-tudatot idézett volna elő a trianoni Magyarországon és azon kívül, az elcsatolt területek magyarságában. Egyikük megfogalmazását idézem: „Mindazonáltal Trianon a személyes és családi emlékezetből 1945 után lassan kikopik, távoli legendává válik. Ez az emlékezet úgy őrződött meg közel száz éven át, hogy a magyar állam a két világháború közötti időszakban minden intézményes lehetőséget kiaknázva erőltette rá polgárait a saját gyász-verzióját és reváns-kultuszát.”¹⁵

Az idézethez hasonló argumentációval fűszerezi mondanivalóját egy másik történész, aki szerint „valójában a középosztályon és a menekülteken, és persze a határ mentén élőkön

¹⁴ Uo. 171–173.

¹⁵ Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. Korall, 59, 2015. 89.

kívül, igazából alig érintett valakit Trianon”.¹⁶ Majd pedig kijelenti: „Mindenestre egyáltalán nem zárható ki, hogy a két világháború közötti magyar kisebbségek történetében nem a vélelmezett trauma folyamatossága a lényeges, hanem a mozgósítottság és mozgósíthatóság [...] hullámsága.”¹⁷ Mind a két idézett történész a szociológiai traumaelmélet fogalma szerinti jelentéssel próbálja meg felruházni a Trianon-sokkot, amely tehát az utólagosan teremtet kollektív identitás funkcióját tölti be (mindmáig) a magyar köztudatban.

Továbbra sem tisztázott azonban, hogy miért hathatott (és hathat még napjainkban is) – bárhogy keletkezett is utólag – traumaként, de legalábbis sokkoló élményként az, ami vagy közvetlenül a háború eseményeihez kapcsolódott (frontélet), vagy amit a nagypolitika idézett elő, hogy végül a Párizs környéki békekötésekben meghatározott nemzetállami átalakulásokhoz vezessen. Nagyjából úgy vagyunk ezzel is, mint a felejtés/emlékezés közötti dinamikus összefüggéssel: ha nem akad valaki, aki az emléket átadná valaki másnak, az utána következőknek, és nincs olyan valami, ami emlékként egyáltalán átadható lenne, akkor felejtés sincs, mert nincs, nem lehet mire emlékezni, és nincs mit elfelejteni. Kell legyen valami tárgyi alapja a majdan létrejövő, mesterségesen vagy önnön „természetes” kifejlésében ható sokkoló élményeknek, amelyek olykor akár traumákká is válhatnak.

Az *Új Idők* első világháborús számait vizsgáltuk abból a szempontból, hogy a lap mit közölt az olvasóival, és mit hallgatott el előlük a világról, különös tekintettel az akkor folyó pusztító háborúra. Arra jutottunk ennek során, hogy a főként a középosztályi olvasóközönséget, nem utolsósorban a női olvasókat megcélzó családi hetilap, az *Új Idők* megszépítette a nyers valóságot, és eközben – a lehetőségek viszonylag szűk körén belül maradván – némiképp kritikával is illette, legalábbis érezhető távolságtartással szemléltette a világ aktuálisan zajló legfontosabb eseménysorát, a háborút. Úgy találtuk továbbá, hogy egyáltalán nem vetett számot a nagy világégés egyik lehetséges, nálunk senki által nem várt és nem is prognosztizált lehetséges következményével, a nemzetállami (és a birodalmi) status quo majdani szétesésével és az ország ebből adódó feldarabolódásával. Ez utóbbi elvi lehetősége egész egyszerűen nem került be a „lehetséges világok” fogalmi körébe.¹⁸ Nem arról van szó ez esetben, hogy a valóságot, ami valahol ténylegesen ott volt a múlt jelenidejében, például a magyar családok fiainak és férjeinek a frontélete, valamiképpen elleplezték volna, hogy csupán letompítva, a heroizálás álarcába bújtatva fedjék fel a kortársak számára. Az a valóság, amelynek utólagos sokkoló vagy traumatizáló hatásáról a Trianon-szindróma kifejezésbe csomagolt meghatározás is szól, és ami szintén a Nagy Háború következménye, valójában akkor még nem létezik, és mondhatni a semmiből keletkezik, hogy egyszeriben magára öltse a környéklen „valóság” képét. Ezt a valóságot ugyanis soha senki nem várta, azt a valóságot még csak el sem tudták képzelni, és erre a majdani valóságra így föl sem készülhettek az emberek. A sajtó- és médiumtörténeti vizsgálódások egyik fontos tanulsága többek közt éppen az, hogy megtudjuk belőlük: milyen volt ténylegesen az akkori jelen időbelisége, milyen mentális adottságok közepette zajlott a mindennapi élet, melynek a jövőt illető távlati horizontja nem feltétlenül vágott egybe az utóbb létrejövő valósággal.

¹⁶ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág, Budapest, 2015. 485.

¹⁷ Uo. 484.

¹⁸ A „lehetséges világok” fogalmához vö. Jerome Bruner: *Valóságos elmék, lehetséges világok.* Új Mandátum, Budapest, 2005.

A művelt középosztálynak írt és szerkesztett *Új Időket* taglalva arra következtettünk tehát, hogy a lap szellemi látóköre egyáltalán nem terjedt túl a múltból a jelenbe érő tapasztalatok adott körén, ami viszont azt sugallta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi és benne a Magyar Királyság nemzetállami jelenvalósága a jövőben is érintetlenül továbbél. Ennek az akkori valóságnak a mai belátása (felismerése) teszi számunkra érthetővé az ennek a történelmi tapasztalatnak homlokegyenest ellentmondó nem várt következmények mély drámai hatását. A nem várt jövő okozta megrázkódtatás, a ténylegesen bekövetkező valóság abszurditása a múltbeli jelennek azon nem kevéssé valós tapasztalatából ered, melyet az *Új Idők* és a többi, a közvéleményt ez irányban formáló média, a velük egybehangzó általános tudás és várakozás szilárdított hitszerű meggyőződés. Ezt a ténylegesen létező valamikori tapasztalatot cáfolta meg és sodorta el egy másféle valóság kialakulása, amely kizárólag csak keserűséget, csalódást, egyszersmind nosztalgikus emlékezést szülhetett;¹⁹ és persze azt a görcsös akaratot is megszülte, amely a dolgok mindenáron való visszacsinálására irányul.²⁰ A tapasztalatoknak ez a két, egyaránt érvényes megnyilatkozása, a múlt jelenében változtat-hatatatlannak tetsző valóságról táplált konvencionális tapasztalat, valamint a hozzá képest másmilyen valóság sokkoló élménye magyarázza a Trianon-szindrómát. Ez utóbbi megállapításunk vitathatatlanul ellentmond annak az újabban hangoztatni szokott felfogásnak, amely felülről szított manipulációt, mesterséges hangulatkeltést gyanít a Trianon-trauma mélyén is. A dolgok illetén állása azt a Hayden White történetelmélete (pontosabban: reprezentáció- és narrativitáselmélete) által inspirált megközelítést idézi fel bennünk, melynek egy pregnáns megfogalmazása szerint: „De mi soha nem a valódi jelenben élünk, hanem egy elképzelt múlt és egy elképzelt jövő révén egy elképzelt jelenben, vagyis abban az elképzelt értelemben, jelentésben, amivel a jelent felruházzuk.”²¹

Az 1914. augusztusi eufória, amely – tegyük hozzá – nem bizonyult lankadatatlannak a háború teljes időtartama alatt, a korábban megszokottnál is magasabb szintre emelte Európa-szerte a nemzeti öntudatot: manapság a *háborús nacionalizmus* terminusával szokás ezt illetni. A háborús mozgósítás (és ezt követően az erőteljes háborús propaganda) hatására ugyancsak felforrósodó nemzeti érzület és identifikáció abban tért el a „békebeli” nacionalizmustól, hogy „nagyon rövid idő alatt képes [volt] a tömegek mozgósítására más nemzetek ellenében”.²² Az utókor és a hozzá tartozó történész sokszor értetlenül fogadja, hogy miként fajulhatott a nacionalizmus szinte paroxizmussá egyik pillanatról a másikra. „Az, ahogy a kortársak láthatóan megittasulnak a kitörő háborútól, olyan jelenség, amit bizonyosan lehetetlen ésszerű fogalmakkal megragadni” – szól a történészi megítélés.²³ Az akkori eufória később azért alábbhagyott, az a paradoxon azonban továbbra is megmaradt, hogy „hogyan vészelte át [minden nehézség dacára] ez a kezdeti elköteleződés az átmenetet az elképzelt há-

¹⁹ Romsics Gergely: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest, 2004.

²⁰ Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.

²¹ Marnó Dávid: A reprezentáció politikája. Hayden White utópikus realizmusa. Café Babel, 2003/1–2. 33.

²² Egy Gábor: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. Nemzet, állam, birodalom az első világháború idején. In: Egy Gábor – Kaba Eszter szerk.: i. m. 56.

²³ Stéphane Audoin-Rouzeau – Anette Becker: 1914–1918, az újraírt háború. Ford. Fisli Éva. L'Harmattan, Budapest, 2006. 79.

borútól a valóságosba, hogyan élte túl annak tudomásul vételét, hogy ez az elképzelt háború [...] egy »képzeltbeli« háború volt.”²⁴ A rejtély megfejtésén fáradozó idézett francia történész szerzőpáros arra következtet, hogy a háborúról szóló hivatalos magyarázat és a róla adott napi beszámoló az egyedüli vagy a fő forrása annak, „ahogy a hadviselő országok közvéleménye értesült [a történetekről], és amilyen reprezentációkat alkotott az ellenségeik által elkövetett atrocitásokról”.²⁵

A lényegyet illetően mindenesetre megnyugodhatunk abban, hogy a tömegmédiumnak óriási szerepe volt ténylegesen, hogy milyen kép és milyen tapasztalat alakulhatott ki az emberek sokaságában saját valóságos napi világukról. Egy ily mértékben nemzeti, sőt birodalmi elkötelezettséggel átitatott közösségi öntudat, melyet, egyebek közt, a háborús nacionalizmus segített világra hozni, természetes vaksággal párosult minden iránt, ami az aktuális jelenben és főként az elképzelt lehetséges jövőben valamiképpen ellentmondott volna ennek a „valóságos tapasztalatnak”.

Szabó Dániel éppúgy szembenézett ezzel a problémával, mint ahogy tettük mi is ezúttal: „vajon megváltozott-e a háború lehetőségétől/kitörésétől a civil, avagy az értelmiségi közgondolkodás a magyarok körében? Felmerült-e valami új, eddig nem szereplő gondolat, célkitűzés vagy akár megerősödött-e valamely korábban is szereplő elképzelés a békéről a hadiállapotra való átmenettel?”²⁶ Úgy találta, hogy: „Magyarországon sem a háború kitörésekor, sem soha azelőtt nem jelent meg az a fogalom, amit ilyen vagy olyan értelemben 1914 elveinek (gondolatrendszerének, ideáinak) neveznek.”²⁷ Amikor Szabó ezt mondja, akkor látszólag tagadja, legalábbis viszonylagossá teszi a háborús nacionalizmus (a kifejezést Szabó nem használja) mélyreható tudati hatását. A lényeg azonban talán nem is ez, hiszen végül ő is arra következtet, hogy „sokkal inkább a háborús vereség és az utána való területvesztés, valamint annak erős és állandó propagandisztikus hangsúlyozása az, ami a valós és elképzelt szenvedésen keresztül ilyen vagy olyan formában épített ki egy összetartó, bár nem homogén nemzetet”.²⁸ Szabó ezzel azt emeli ki a majdani Trianon-sokk lehetséges eredőj közül, hogy a soha senki által nem várt, ezért előkészítetlenül érkező jövő váltotta ki azt a súlyos lelki (és persze tárgyi) megrázkódtatást, amely végül megteremthette ama fokozott nemzeti összetartozástudatot, melyet szélsőséges, irredenta nemzeti öntudatként ismerünk fel. Tegyük hozzá, a nem várt jövő drámaiságát tovább súlyosbította a háborús nacionalizmus vitathatatlan terhe, amely 1914 augusztusában lobbant fel, és egészen soha sem aludt ki ezt követően sem. *Ez így együtt ugyanakkor mind a Nagy Háború egyenes folyománya.* A magyar történelmi tudatot erőteljesen „nemzetiesítő” trianoni sokk ily értelemben közvetlenül a háborús múltból fakad, beleértve annak közismert nagypolitikai, diplomáciai következményeit is, és csak (fele)részen adódik az utókor mindenkori és aktuális (politikai) jelenéből.

²⁴ Uo. 83.

²⁵ Uo. 84.

²⁶ Szabó Dániel: i. m. 13.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 14.

LENGYEL ANDRÁS

Háborúvesztés és irodalom

JEGYZETEK EGY MEGNYUGTATÓAN MÁIG FEL NEM DOLGOZOTT PROBLÉMAKÖRÖRŐL

1.

Irodalom és háború viszonyát egy sematikus oppozícióként szeretjük megadni: a gyilkoló, romboló háborúval szemben az irodalom a humanista ellenpólus. Ez a beállítódás nem teljesen alaptalan, de kizárólagos érvénnyel semmiképpen nem lehet elfogadni – háború és irodalom reálviszonya ennél mindenképpen komplikáltabb és ellentmondásosabb. Ha eltekintünk a különböző dicsőítő hősi énekektől s hasonlóktól (amelyek pedig elég nagy szövegkorpuszt alkotnak), a viszony még akkor is csak bonyolult alakzatként írható le. Mindenekelőtt azért, mert – tetszik vagy sem – a háború is, az irodalom is ugyanannak a rejtett mélystruktúrának a maga eszközeivel való kifejeződése: mindkettőben ugyanaz a dinamika ad magáról hírt. Az emberi életeket kioltó tett és a szó, amely az irodalom anyaga és eszköze, persze elég nagy mértékben eltérő jellegű ahhoz, hogy a mindkettőben megjelenő kifejeződés közé ne tegyünk egyenlőséget. Más gyilkolni és más, mondjuk, a gyilkolásról írni vagy beszélni. De a különbség természetesen nem rejtheti el a mélyebben fekvő összefüggést. Azt ugyanis, hogy – egy régi gondolkodó szavait idézve – minden anyagi, ami az embert mozgatja, a fejen megy keresztül. Márpedig a katonák (s a katonák irányító politikusként) ugyanannak a valóságnak az értelmezője és kifejezője, mint a szóval (vagy ahogy az irodalmi bonmot állítja: az alannal és állítmánnyal) bajlódó író. Ugyanaz a történelmi tér idő határozza meg mindkettő valóságértelmező lehetőségeit. Az az összefüggérendszer, amelyet a „hadművészet” a maga logikája szerint „racionalizál”, ugyanaz, amelyet a szó, „művészet” a maguk szövegtípus logikája szerint jól megformált, „olvasható” szöveggé alakítanak. (Nem szokás számolni vele, de tény: a modern irodalom szűkséggé válik a kifejezés a modernitás – értsd: a kapitalizmus – sötét oldalát is, és ezzel – pusztán a kifejezés, a megjelenítés révén – egyféle legitimitást teremt bizonyos tapasztalatoknak. A „természetesnek”, az evidensnek a státuszába emeli azokat. „Őskonzervatív” oldalról ezeket a tapasztalatokat szokás a „perverzciók” körébe utalni, holott ezek nem egyéni anomáliák, hanem – tetszik vagy sem – törvényszerűségek.) S ha komolyan vesszük azt a tézist, hogy minden, minket mozgó impulzus a „fej” médiumán keresztül ölt alakot, be kell vallanunk, a háborúk létében az irodalom alighanem fontosabb szerepet játszik, mint a „csak” végrehajtó erőszakalkalmazók: a katonák és a hadseregek. A világ (a valóság) elsődleges értelmezésének ereje ugyanis a speciális – mondhatnánk – ágazati értelmezéseket is befolyásolja. Jó-e a világ vagy rossz, van-e ellenség, amelytől félni kell, s amelyet el kell pusztítani, előbb mondja meg az irodalom, mint a katonák, akik fellép az „ellenség” ellen. Az ellenség képe mindig, jóval a katonai döntéseket megelőzően, már preformált gondolati alakzatként a katonák előtt jár. Az írók a verbális kifejezés (s ami a kifejezéssel együtt születik meg, az értelmezés) specialistái. S amit ők leírnak, elképzelnak, megformálnak, az – fikcióként is – előkészíti a valóságértelmezést mindenki más számára. Minél jobb az író, annál inkább.

Az elsődleges persze a mélystruktúra, amely az emberekben – írókban s katonákban egyaránt – kifejeződésre tör. S ennek a mélystruktúrának a történetileg alakuló konfliktuspotenciálja az időben haladva változik: nő vagy csökken. A háború, az irodalom s mindkettő közös történeti mélystruktúrája tehát nagyon bonyolult relációt alkot. S vannak történeti pillanatok, mint pl. az „összeomlás”, a háborús vereség pillanata, amikor ez a reláció különösen élesen és (újabb) el-
lentmondásokat generálón mutatkozik meg.

Az első világháború vége magyar szempontból jellegzetesen ilyen szituáció volt.

2.

Mi tette különösen élessé a „nagy háborút”? Vagy úgy is kérdezhetjük, mi volt az igazi tétje? Ez nem operettháború volt (ahhoz túl sok vér folyt, és túl sok érték pusztult el). S maguk a konfliktusok is sok vonatkozásban új természetűek voltak, túlmentek a „hagyományos” rivalizáláson, az agresszív indulatokon, az érzelmeken. Ha megkaparjuk a felületet, érdekes paradoxonokra bukkanunk. Például a hadviselő birodalmak uralkodói nem kis százalékból rokonságban álltak egymással, gondoljunk csak a német császárra és protagonistájára, az orosz cárra. Márpedig az uralkodói körbeházasodások hagyományosan éppen a szövetségi viszony kialakítása érdekében köttettek: ne legyenek azzal ellenséges viszonyban, akivel előnyösebb jobban lenni. Az uralkodói házasságok eminensen politikai és diplomáciai aktusok voltak, a konfliktusok elsímításának, illetve más területre való áthelyezésének bevált eszközei. Az első világháború, amely csak egy újabb, immár sokadik Balkán-háborúnak indult, esetében ez a hagyományos, premodern diplomácia nem érte el célját. S ha belegondolunk, hogy a háborút egy olyan birodalom olyan uralkodója, Ferenc József indította el („robbantotta ki”), akinek a jellemzésére az agresszív viselkedés egyáltalán nem hozható föl, csupán öreg, kötelességteljesítő bürokrata volt, aki szíve szerint aligha háborúzott volna, a helyzet még paradoxabb. Nyilvánvaló, hogy az ellentétek a személyes érzelmeknél, rokon- és ellenszenvnél sokkal mélyebben fekvő összefüggésekben keresendők. Ez az összefüggés a kapitalista világgazdaság globalizálódó kiterjedésében érhető tetten. A harc, sans phrase, a tőkeértékesülés lehetőségeinek kiterjesztéséért vagy/és megőrzéséért folyt, s ez az érdek egy nagyon kemény, személytelen és semmire tekintettel nem lévő logikát hozott működésbe. Az értékesülni nem tudó tőke ugyanis nem tőke, „csak” holt pénz, s ha a profit elmarad, az deficitessé teszi mindazt, ami erre a „gazdasági” tevékenységre épült. A romló, gyengülő gazdaság magával rántja a mindennapi élet egész építményét – a tömegek napi szerény létfenntartását éppúgy, mint a reprezentáló luxus lehetőségét vagy a jövőt előkészítő oktatást, a jelent fenntartó egészségügyet stb. A tőkeértékesülés lehetőségeért vívott harc tehát szó szerint az élet egész adott rendjének fenntartásáért folyt. Vagy terjeszkedem, vagy visszaszorulok, tertium non datur. S ez a helyzet különös élességgel állította szembe a nagyon erős, de történetileg már gyengülő brit birodalmat és az oroszánkörművet mutogató, nagyon vitális, jelentős gazdasági teljesítményekre képes, egységesülő német birodalmat. Egy csárdában két dudás – a brit és a német gazdaság – nem férhetett meg, a pozícióharc szó szerint vérre ment. A tét az egységesülő (globalizálódó) világgazdaság vezető pozíciójának (s mindannak, ami azzal járt) megszerzése volt. A helyzetet pedig két, nagyon különböző, de egyaránt fontos világtörténeti szerep kiforrálódása végzetesen komplikálta. A kapitalista világgazdaság egyik gyöngye eleme, Oroszország olyan zavaró szociokulturális konstrukciókat termelt ki magából, amelyek – kritikai potenciáljuk révén – az egész világgazdaság legitimációját is veszélyeztették, és ugyanakkor maga a birodalom – „elmaradottsága” ellenére – hihetetlen nagy

nyers erőt képviselt. A másik új szerep pedig az USA önerejére ébredéséből fakadt. A brit és a német tőke helyosztó versengésébe az USA – amely a surranópályán, észrevétlenül a világ leg-erősebb gazdaságává vált –, „kívülről”, egy másik kontinensről immár úgy szólhatott bele, hogy gazdasági és katonai jelenléte automatikusan politikai erejét és szerepét is evidenssé tette, s ugyanakkor a brit–német versengést a maga módján s a maga javára döntötte el. Ez pedig nem kevesebbet jelentett, mint hogy a gazdasági erőviszonyok újrendeződésén túl a világ politikai térképe is teljesen új alakzatokat vett föl. S mivel mindez nem steril, mindenki által azonnal átlátható logikaként, hanem eszmékkel, érzelmekkel, illúziókkal szennyezetten tört utat magának, a nyers logika és az e logikára tapadó, a logikát sok ponton el is fedő szó összefonódott, s a lényeg „átláthatatlanná” vált. A háború egyénileg „felismert” okláncolatok egymással rivalizáló, egymást is hatástalanító kusza sorozataként jelent meg a fejekben. A háború „okáról” „mindenkinek” – az utca emberének éppúgy, mint a politikusoknak vagy a világ hivatásos magyarázóinak – volt véleménye, de e vélemények összhangja csak hamis, illuzórikus formákban valósulhatott meg. A reális felismerések belevesztek az értelmezések káoszába. A *doxa*, mint általában, a nagy háborút illetően is felülírta a realitásokat.

Az irodalom, vagy ha úgy jobban hangzik, a gondolkodás történetének kutatói ma ezekkel a doxákkal birkóznak, ezek speciális logikáját igyekeznek megérteni és leírni.

3.

A háború elvesztése a modern magyar történelem *originális* – újszerű és elementáris erejű – *katasztrófája* volt, hatástörténete máig nem záródott le. A történet főbb eseményei könnyen megnevezhetők: (1) az „összeomlás”, (2) az úgynevezett „őszirózsás forradalom”, (3) a volt miniszterelnök, Tisza István gróf meggyilkolása, (4) az előre menekülés a nyers kommunizmusba, (5) az új globális világrend ideiglenes nemzetközi jogi szentesítése (a közbeszédben: „Trianon”). Mindegyik esemény irodalmi dimenzióval is bír: az eseményeket az irodalom előkészítette, kifejezte vagy narratívává alakította (értsd: „megmagyarázta”). Maguknak az eseményeknek a mibenléte azonban évszázados távlatból sem evidens, igazában csak rivalizáló narratív identitásaik érzékelhetők. A megnyugtatóan pontos meghatározásuk várat magára.

Az első kérdés mindjárt az: mi omlott össze 1918 őszén? A közkeletű válasz erre az: a „történeti Magyarország”. Ez azonban egész egyszerűen nem igaz. 1918 őszén egy alig fél évszázados államkonstrukció, az Osztrák–Magyar Monarchia omlott össze – a „történeti Magyarországot” már rég, évszázadokkal korábban maga alá temette a történelem. Kb. négy évszázadon át nem is létezett magyar állam (ha tetszik, Magyarország), csak egy idegen dinasztia uralma alatt álló középkori birodalomba beleszorult demográfiai és szociokulturális „magyar” enklávé vészelt át az időket. Ez a magyar enklávé ugyan egy hajdani jelentős európai hatalom maradványaiból, roncsaiból állt össze, de a költő meghatározása: „nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács”, pontos. Mohács után nemcsak az ország, a hajdani birodalom közjogi státusa rendült meg, de jelentős – és végzetes – demográfiai veszteség, kulturális töréssorozat és deformáció is bekövetkezett. S – mondhatnánk: törvényszerűen – uralkodó „nemzeti” vonássá sűrűsödött össze a sérelmi érzület és a sérelmi „politika”. (A veszteségekre jellemző, hogy a törökök kiűzése után Békés vármegyét például szlovákok betelepítésével kellett újra működőképessé tenni: a magyar etnikum – s ami nem kevésbé fontos: a magyar munkaerő – e területen lényegében kihalt. S az új, regionális arisztokrácia is nem a helyi hagyományokba ágyazódott be, hanem ún. birodalmi arisztokrácia volt, amely „érdemeiért” itt kapott jutalmat.) A magyar

kultúra persze időről időre életjelt adott magáról, sok-sok hősies egyéni teljesítmény adta meg azt az illúziót, hogy a magyarság „életképes”, „lesz magyar újjászületés” – a döntő pontokon azonban ezek a kísérletek rendre elbuktak. E helyzetből az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte, azaz a Habsburg-házzal való magyar kiegyezés (1867) reális kitörési lehetőséget kínált föl. A magyar önállóság ugyan továbbra sem jött létre (önálló magyar pénz-, had- és külügy például változatlanul nem létezett), de az ország „társbérletben” európai középhatalom lett, s beindult egy nagyarányú, az élet minden területére kiterjedő modernizáció. Megszületett, ha közjogilag ugyan csak társbérletben is, a „modern Magyarország”: s a modern – kapitalizálódó – gazdaság éppúgy kiépült, mint például a modern irodalom. S ha felemásan is, megszületett és intézményesedett a modern magyar társadalom is. Ez a modernizáció azonban strukturálisan alá volt aknázva. Az ország demográfiai deficitje, s a deficit miatti félelem behatárolta a demokratizálódás lehetőségeit, és – a „nemzetiségi kérdés” formájában – egy olyan belső feszültségteret eredményezett, amely az újdonsült államiság létét is kérdésessé tette. Éles kérdés lett: a nemzetiségek a Monarchián belül vagy kívül akarnak-e boldogulni? S ami még ennél is súlyosabb probléma volt: nemcsak a magyar „félbirodalom” modernizálódott, fejlődött, de a világ gazdaság is nagy átalakulásokon ment keresztül, s az „egységesülés” két oldalról is ellenérdekeltségeket szült: a Monarchiához képest „elmaradott” régiók térnyerési igénye szembefordította őket a magyar érdekekkel, a világ gazdaság addig domináló erőcentruma, a brit birodalom pedig az osztrák–magyar erőfeszítésekben is mint a dinamikusan fejlődő német gazdaság szatellitjében eliminálandó veszélyeket érzékelt. Magyarán: a modernizálódó Monarchia a globalizáció első nagy hullámának „hullámverésébe” került: pozícióinak megroppantása erős hatalmak és feltörekvő új erők közös érdeke volt.

A háború elvesztése ezt a modernizálódó Monarchiát roppantotta össze. Mint (viszonylag) erősödő riválist, s mint a nemzetiségei „nemzeti önrendelkezését” akadályozó „atavisztikus” képződményt. Hogy ez magyar szempontból súlyos törést jelentett, könnyű belátni. Hogy a „győztesek” győzelme is problematikus lett: amennyit nyertek rajta, legalább annyit vesztek is, nehezebben fölmérhető, de tény: e győzelem következtében az *első világháború lezárhatatlannak* bizonyult, a „másodikban” hamarosan, közvetlenül is folytatódott, s a két nagy háború pusztító hatása radikálisan leértékelt Európát. A „nyertesek” Európáját is. Az új világrendszer centruma egyszer s mindenkorra Európán kívülre került.

4.

A magyar összeomlásnak két, alapvető jelentőségű irodalmi dokumentuma is van. Az egyik Ady utolsó verse, az *Üdvözet a győzőnek*. Ezt a már nagybeteg, szó szerint: roncs Ady írta, utolsó költői erőfeszítésével, de hibátlan éleslátással és moralitással. „Elismerte” a vereséget, s nevén nevezte azt, ami bekövetkezett. Illúziótlanul kimondta, a „taposás” és a „tiprás” ideje következik, a „győzők” kegyére vagyunk utalva: „Ne tapossatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szegény, szép szívünkön, / Ki, íme, száguldani akar.” S ő, a dualizmus rendszerének legnagyobb kritikusa, a „győzők” szép szólamaival („nemzeti önrendelkezés”, „demokrácia” stb.) ellentétben, felismerte s kimondta, itt a modernitás önellentmondása érvényesült: „Mi voltunk a földnek bolondja, / Elhasznált, szegény magyarok, / És most jöjjetek, győztesek: / Üdvözet a győzőnek.” A modernitás optimista forгатókönyve a visszájára fordult. Valami olyan következett be, amely nem következhetett volna be a modernség explicit, kimondott, hangoztatott perspektíváján belül. De a háború nyilvánvalóvá tette, ami addig is sejtethő volt: a

modernségnek megvolt a sötét, romboló oldala is, amely érdekeit vérözönön keresztül is érvényesítette. A pallérozó, „civilizáló” funkcióval párhuzamosan, azzal összefonódva s attól el nem választhatóan, a barbarizálódás dinamikája is érvényesült benne. S a modernség magyarországi faltörő kosa, Ady ezt ki merete mondani. A globális kapitalizmus pozícióharcának győztes koalíciója ugyanúgy a „vae victis” elvét érvényesítette, mint az antikvitás barbár hadvezére, amikor a mérleg serpenyőjébe a kardját helyezte nyomatéku. A másik reprezentatív irodalmi gesztus – sokakat talán meglep ez – a remek verselési érzékű, de mégiscsak második vonalbeli regionális költő, Áprily Lajos *Tetön* című verse. A Kós Károlynak ajánlott *Tetön* egyrészt az összeomlás érzelmi dokumentációja, másrészt a modernitás kíméletlenségeire adott, lokálisan (még) lehetséges stabilizáló program verse. Az első két sor rendkívül tömör helyzetkép: „Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: »Minden összeomlott«...” E két sor az elementáris megrendülés szava, s csakugyan „minden összeomlott”. S az erre való reagálás is, bár csak lokális érvényű, újszerű, *nem* antidemokratikus opció: „Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem, / vásárnap reggel a hegyekre mentem. // Ott lent sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan.” Ez az opció egy természetközeli, premodern gesztus: a természethez és a történeti hagyományhoz való visszahátrálás gesztusa. Mert „tutokzatos szót mondtam akkor: / Erdély...”

De ne legyenek kétségeink: mindkét vers, bár egymástól nagyon különböznek, a modernitás törésének dokumentuma.

5.

Amikor 1918 őszén kitört a forradalom, a Nyugat főszerkesztője, a modernizálódásért vívott harc egyik legkeményebb és legokosabb frontembere, Ignotus Hugó elsírta magát. Nem a boldogságtól vagy a meghatottságtól, hanem a félelemtől, pontosabban a forradalom hiábavalóságának tudatától. Tudta, az adott szituációban mindaz, amit a forradalom kinyilvánított (önálló magyar állam, demokratizálódás stb.) amúgy is bekövetkezett volna, de „forradalmi” megrázkódások nélkül. Az utca forradalma azonban nem a politikai racionalitás érvényesülése, hanem egy mélyebben fekvő, öntörvényű szociálpszichológiai dinamika eredménye volt. Azóta is vitatéma persze, ki „csinálta” a forradalmat? Kinek az „érdeme”, vagy, ellenkezőleg, kinek a „bűne”, hogy bekövetkezett? Ha monokauzális magyarázatot akarunk adni, sokféle válasz adható, attól függően, mi a személyes érdekelttségünk. Heroizálhatunk és stigmatizálhatunk csoportokat és egyéneket, adalékok minden opcióhoz vannak. A forradalom azonban, mint mindig és mindenhol, itt is kollektív teljesítmény volt. De ha mégis egyetlen okra akarjuk visszavezetni a történéseket, egy végső ok csakugyan megnevezhető: a háború. A háború, amely tektonikus feszültségek megjelenése volt, amely minden feszültséget a végletekig kiélezett, s minden kötöttséget, a szociabilitás kohézióját is föllazította. S nem utolsósorban paradox szituációkat teremtett. A háború végi forradalmak (nemcsak a magyar), ahogy egy régi előadásában Szabó Miklós joggal hangsúlyozta, a „front forradalmi” voltak. Ilyen volt „a két orosz forradalom, a '18 őszi magyar forradalom és a '18 őszi német és ausztriai forradalmak is. Ezek tulajdonképpen a hadseregek lázadásai voltak, amelyek legénysége ezekben az agrár-országokban gyakorlatilag mindenütt elsősorban parasztokból állt. (...) Amikor fölbomlottak a frontok, '18 őszén az országra, elsősorban a fővárosra zúdult egy parasztokból álló tömeg és ez fölborította a politikai viszonyokat. (...) Remélték, hogy kapnak valami segítyt, amivel továbbmehetnek, addig Pesten várták, hogy mi lesz, mi fog történni, ők voltak a forradalmi, szélsőségesen radikális elemek.

Kétszeresen is: úgyis mint katonák, akik a háború ellen lázadtak fel és úgyis mint parasztok – a legszegényebb, földnélküli parasztok”. Az elégedetlenségnek ez az amorf potenciálja persze *nem* önmagában volt jelen a színen. A modernitás, a kapitalizmus ellentmondásait leképezve (s egyben kódolva!) igen sok eszmét produkált, amelyek így vagy úgy az adott élet alapjaira reflektáltak, s az adekvát értelmezés és magyarázat igényével léptek föl. Ezeknek az eszméknek a termeléséből az írók, akik az adott viszonyok közt egyben jórészt újságírók is voltak, igencsak kivették a részüket. De az eszmék kiforrását egy hatalmi szisztéma s egy, az élet minden területére kiterjedő intézményrendszer együtt modulálta. S az egyik sajátosság már az volt, ami a régi, premodern gyakorlat eleven cáfolataként vált uralkodóvá. Juhász Gyula szerette idézni: „bármily bolondul forr a must, bor lesz belőle”. Nos, a modernitás kibontakozása éppen ennek az elvnek az érvényesülését lehetetlenítette el. A sok eszme és eszmei ajánlat egymással keveredve és kavarodva, egymást szennyezve és hatástalanítva éppen a tisztánlátás lehetőségét kuszálta össze. Azaz a rendszer összeomlásáig még a legradikálisabb, legvégletesebb eszme is a rendszert stabilizálta, az összeomlás pillanatában pedig mindent káosszá változtatott. Hogy az eszméknek ez az ezerfelé hasadása s így mélyen problematikusvá válása milyen deformáló hatású volt, mi sem mutatja jobban, mint a századforduló legradikálisabb és legnagyobb erejű rendszerkritikai eszméjének, az úgynevezett „marxizmusnak” az állapota. Nemcsak az a paradox helyzet állt elő, hogy ennek az izmusnak a névadója, Karl Marx már korábban kijelentette, hogy ő „nem marxista”, de a magukat marxistának nevező áramlatok is ádáz harcban álltak egymással. (A „bolsevikok” és a „mensevikok”, a német „revizionisták” és, mondjuk, a szindikalisták például igencsak nehezen voltak egy nevezőre hozhatók. A megoszlás, fragmentarizálódás s végső soron az egymás közötti harc a marxizmus egész történetén végighúzódik.) S ha ezt valaki csak a politikai eszmék történetére szeretné leszűkíteni, súlyosan tévedne. Az irodalmi eszmék története sem kevésbé kaotikus. Hogy mi például a „modern irodalom”, azt egymást mélyen megvető, egymást érvénytelennek nyilvánító értelmezési ajánlatok „mondták meg”. A Nyugat még nem volt tíz éves sem, amikor a rivális irodalmi gyakorlat, az avantgárd már föllépett, s így tovább. Azaz a kapitalizmusnak évekig tartó világégésbe torkolló nagy ellenmondásával és pusztító potenciáljával szemben nem volt, nem lehetett egyetlen generális elleneszme, amely könnyen és hatékonyan operacionalizálható lett volna, s ehhez a szükséges intézményrendszer sem jött, sőt nem is jöhetett létre. A magyar ellenkultúra például, amely a dualizmus utolsó másfél-két évtizedére már nagyon jelentős megerősödést mutatott, s a magyar szellemi élet elég nagy százaléka már csak ennek az ellenkultúrának a kereteiben értelmezhető helyesen, eufemisztikusan szólva is hihetetlen tarkaságot mutatott. Kívülről, talán, egységes tömbnek látszott (sötétben minden téhen fekete), de belül kibékíthetetlen ellentétek formálódtak. Szimptomatikus (s egyben szimbolikus), hogy az úgynevezett polgári radikálisok emblematikus vezetője, Jászi Oszkár például nem a magyar reakciók, hanem a kommunisták elől menekült emigrációba. (Hogy azután élete végéig tartó emigrációban már a magyar reakció tartotta, az más kérdés.)

A modernitásnak ez az eszmetermelő bősége és a burjánzó eszméknek az egymást deformáló (s jórészt hatástalanító) inkongruenciája magát a forradalmat, az elementáris és teljesen érthető s indokolt elégedetlenség kirobbanását is esetleges és véletlenszerű irányultságúvá tette, s a kudarc törvényszerű volt.

6.

Tisza István volt miniszterelnök meggyilkolása, amely utólag a magyar reakció szótárában a „forradalom igazi arcát megmutató” *skandalum* lett, s amely a „másik” oldalról is „érthető, de fölösleges” *atrocitásként* magyarázódott, azt kell mondanunk, törvényszerű és szimbolikus aktus volt. Tiszának, mint akinek a neve okkal vagy ok nélkül, de nagyon szorosan összekapcsolódott a köztudatban a háborúval, a háború szörnyűségei után, az összeomlás légkörében nem lehetett más sorsa. Meggyilkolása szociálpszichológiai törvényszerűség volt.

Ez, ha a közhangulat mozgásának előtörténetét is figyelembe vesszük, teljesen evidens. Kosztolányi Dezső, aki nem volt egy grál-lovag, s az erkölcs magyar szobrát sem róla célszerű megmintázni, ám okos és érzékeny, majdnem-zseni volt, akinek kivételesen jó érzéke volt a közhangulat változásaira, *Szörny* címmel már 1917-ben írt egy „báb- és rímjátékot”. Hogy mondandóját Kosztolányi egy játékos, de úgy is mondhatjuk, tudatosan infantilizáló műfajban mondta el, önvédelmi gesztusként fogható föl. A tárgy ugyanis igencsak súlyos volt: a „háború okozójának” meggyilkolása. A kis „báb- és rímjátékban” van néhány nagyon lényeges tézis. A címszereplő, a szörny, az őt meggyilkoló katonák meghatározásában a „háború okozója”, a katonák, saját értelmezésük szerint, a „háború okozóját” ölik meg. A kis mű egyes részei azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy ez a szörny, akinek identitását nem lehet pontosan megadni, de összetettebb jelenség, mint ahogy a katonák vélik, valami rejtett, önmagát a szemek elől elrejtő entitás, s megvan a maga logikája: más és több, mint valami pszichológiai értelemben vett „szörny”. Ugyanakkor a kis „játék” a katonák tettét érthetőnek és szükségképpeninek állítja be. Tisza István neve természetesen nem fordul elő a szövegben, de Tisza sorsának ismeretében nem nehéz észrevenni, hogy a *Szörnyben* Kosztolányi Tisza sorsát, ha tetszik: végzetét anticiálta. Ezt egy kis cikkben meg is írtam. Szegedy-Maszák Mihály professzor, a maga nemes, értékvédő konzervativizmusa fogságában tagadta értelmezésemet. Az ő világgépébe, értékrendjébe mindez nem fért bele. A véletlen azonban úgy hozta, hogy évekkel később egy hajdani fotográfus (Müllner János) első világháborús képeit albumban is közreadták (2016), s az egyik, Kosztolányi szövegével nagyjából egy időben született fotó egy háborúellenes budapesti tömegtüntetésről készült. S mit látunk a képen? A tüntetők a fejük fölé emelnek egy szimbolikus koporsót, amelynek a felirata egyértelművé teszi, hogy kit szántak a koporsóba. A koporsó felirata ugyanis ez: *Tisza Pista*. Nem kétséges tehát, hogy bár Kosztolányi a „háború okozóját” anonimizálva, szimbolikus „szörny”-ként nevezte meg, a közhangulatban akkor a „háború okozója” már „Tisza Pista” volt. A koporsót neki szánták. Azok a katonák tehát, akik 1918 őszén, a Róheim-villában megölték a sorsa elé menő volt miniszterelnököt, „csak” egy szociálpszichológiai dinamika beteljesítői voltak. Hogy a közös gyilkoláskor ki vagy kik voltak a szándék verbális megfogalmazói, majdnem teljesen mindegy. Tiszát a közhangulat ítélte halálra, s a közhangulatot néhány, véletlenszerűen összeverődött katona hajtotta végre. (Az eset Tisza-párti leírásaiból sejtethető, hogy maga Tisza is nagyjából így fogta fel, ami vele történt.)

Azok az emberek, akiket évek során át gyilkolásra kondicionáltak, az elszenvedett szenvedéseikért, az átélt szörnyűségekért úgy vettek elégtételt, ahogy arra felkészítették őket. Az erőszak-alkalmazás visszafordíthatatlan végletességével, a gyilkolással.

7.

A háborús vereség és az irodalom viszonyának tematizálása során kikerülhetetlenül eljutunk az önmagát Tanácsköztársaságként megnevező politikai alakulat 133 napjához is. Epizód ez az idő

a magyar történelemben, kicsi, apró epizód, de – pro és kontra – nagy szimbolikus jelentőségre tett szert. A „kommün”, pozitív interpretációban, bár elbukott, de kísérlet volt a kizsákmányolásmentes, igazságos társadalmi rendszer megteremtésére, a negatív interpretációban pedig a „terror”, méghozzá a „vörösteror” megnyilvánulása volt, valami eredendően illuzórikus cél érdekében. A két értelmezés természetesen összebékíthetetlen, kizárják egymást. S az utókor éppen aktuális értékrendje és érdekei határozzák meg, hogy a közbeszédben melyik értelmező narratíva számít legitimnek. Az „objektív” történetírás mérlegén persze a kétféle értelmezés némileg egymásra másolódik, de az ellentétek nem lesznek kisebbek: a „terror” 133 napja valamiképpen mindig s minden interpretációban zavaró mozzanat marad. Anomália vagy stigma. Valójában mégsem a terror az igazi probléma, terror valamennyi eddigi társadalom történetében volt, s ha úgy hozza a csillagok állása, ma is van. A „liberális demokráciák” is megcsinálják a maguk kis terrorját (például Pinochet tábornok Chiléjében). Az első világháború lövészárokból, vérben és szennyben töltött évei után pedig a „vörösteror” inkább természetes fejleménynek látszik, mint magyarázatra váró anomáliának. Valami konstelláció mégis újszerűvé, külön karakterűvé teszi ezt az (egyébként, sajnos, szokványos) erőszakalkalmazást. (1) Ez a terror eszmék által előkészített, előre vetített s legitim terror volt, magából egy modern teóriából következett a terrorgyakorlás. (2) A teória absztrakt logikája a háború következtében nagyon erős érzelmi igazolást és indulati energiát kapott. (3) A terror egy jó vagy rossz, de ki nem próbált elméleti konstrukció realizálásának elméletből dedukált fejleménye volt. Mindez pedig abszolút „modernné” teszi a „vörösterort”, a kapitalizmus mélyszerkezete és dinamikája, visszajára fordítva, képeződött le benne. Ez a kapitalizmusellenes erőszak magát a kapitalizmus működési logikáját valósítja meg. Mindaz, ami a kapitalizmus ellen fordul e terrorban, a kapitalizmus absztrakt logikájának és e logikát realizáló intézményrendszerének a terméke. Ha azt vélnénk, hogy e terrorban csak absztrakt eszmék voluntarista megvalósítási kísérlete történt (márpedig ez a vád igen gyakori, sőt már-már közhelyszámba megy), akkor nem lehet nem figyelembe venni, hogy ezt a gyakorlatot a kapitalizmus modern intézményrendszerre, s az intézményeibe integrált szereplői teremteték meg. Írók, költők, gondolkodók például, a modern kultúra médiumán keresztül. A modern kapitalizmus ugyanis önmaga, magára nagyon hasonlító sírásóját teremtetette meg a modern kultúra médiumában. S nem tudott nem így tenni: működéséhez erre a modern kultúrára elengedhetetlen szüksége volt. Mert ez a kultúra magyarázta, igazolta, s ez a kultúra vezette le a fölhalmozódó feszültségeket.

Itt azonban egy pillanatra el kell időznünk. Ha arról beszélünk, hogy a „vörösteror”-ban a kapitalizmus lépett föl a kapitalizmus ellen, akkor, valljuk meg, e tézis sokak számára nem egyéb merő szofisztikánál. A történések dinamikáját azonban nem lehet leírni s megérteni anélkül a paradoxon nélkül, mely e folyamatokban jelentkezett. 1919-ben nem „kalandorok önkénye” valósult meg (amivel kritikusai szeretik fölcímkézni ezt a 133 napot), hanem egy feloldhatatlanul ellentmondásos törvényszerűség realizálódott lépcsőről lépésre. Két körülményre érdemes megkülönböztetett figyelmet fordítani. (1) A kapitalizmus és kapitalizmus közötti küzdelem, mint mindig, a *modernitás médiumán* keresztül valósult meg. (2) A születő magyar állam – függetlenül „színétől” – a győztes antanthatalmak, azaz a „külső” kapitalizmus szorításában kényszerült megszületni és jellegét elnyerni. Az (1) megértéséhez tudni kell: a modernitás nemcsak a kapitalizmus mechanikus leképezése és „kultúrává” transzformálása, hanem egyben óhatatlanul az adott kapitalizmus kritikája és korrekciójának keresése is. (Csak így „hiteles”, csak így tudja teljesíteni legitimációs funkcióját.) Azaz megképződnek benne olyan szempontok

és elvek is, amelyek perspektivikusan túlmutatnak a kapitalizmuson, függetlenül attól, hogy ezek az adott pillanatban „reálisak”-e avagy illuzórikusak. A magyar modernizáció azonban túlzottan fiatal volt, az ún. ellenkultúra például legfőljebb két évtizedes. Azaz a magyar kapitalizmust leképező modernitás, dinamikája ellenére, nem tudott eléggé kifinomulni, „megérni”, bizonyos tisztázó küzdelmek még lejátszatlanok maradtak. Ignotus kedvenc kifejezésével élve: a „pallérozódás” még nem eléggé haladt előre. Ugyanakkor a világháború láthatóvá tette a tőkeértékesülési folyamatban inherensen benne lévő barbarizáló dinamikát is. A háború szenvedésözone kiélezte a tőkés társadalom ellentmondásait, radikális korrekciókra ösztönzött. E kettősség pedig csapdahelyzetet teremtett. A (2) szintén csapdaként zárult a változtatni, javítani akarókra (sőt a status quót – illuzórikusan – fenntartani akarókra is). A „külső” kapitalizmus érdeke és ereje minden belső folyamatot deformált: a lehetőségeket beszűkítette, a megoldásokat kényszerpályára terelte. Ez szépen kiderül az eseménytörténetből. Ismeretes, hogy a forradalom pillanataiban a demokratikus magyar értelmiség elitje rendkívül előremutató programot vázolt föl. A Világ 1918. november 3-i számában *A magyar intelligenciához* címmel kiáltványt tettek közé, amelyet Ady Endrétől Varga Jenőig és Vedres Márkig „mindenki” aláírt (az aláírók közt volt például a József Attila-életrajzból ismert Vágó Márta édesapja, Vágó József is), s ebben egyebek közt ez olvasható: „Nem fogjuk egymást fenyegetni. És szabadon alakuljon a szabad szövetség. Népakarat és önrendelkező jog wilsoni elvei alakítsák. Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt. A csehszlovák, lengyel, erdélyi román, délszláv, osztrák, osztrák-német és ukrán nemzeteket, melyek a régi 'osztrák-magyar monarchia' területén élnek: önmagukkal teljesen szabadon rendelkezőknek tekintjük és egyenjogúaknak a magyarral. Szövetségünkhez ők és mások, akaratuk szerint csatlakoznak vagy nem csatlakoznak. És a szövetség az egyes államok teljes függetlenségének alapján történjék. Független intézzék pénz-, had-, bel-, kül- és kultúrügyeiket: amennyiben egyik vagy másik ebben is szorosabb kapcsolatba önként nem lép. De a gazdasági érintkezés legyen közöttük egészen korlátatlan. S a közlekedési és gazdasági berendezkedés közös érdekek egységes szempontjai szerint igazodjon. Idegennyelvű kisebbséget bármelyik államban bármely más államnak korlátlanul legyen szabad támogatni, szellemileg úgy, mint anyagilag. Hadd tartson iskolát a másik államban, segítse fajrokonait, ahogyan akarja. És a nyelvről se lehessen ott vita. (...) Ily államszövetség a maga kereteiben megvalósítja a nemzetek társadalmát. (...) *Ahol egyik nemzet sem akar ura lenni a másikkal, az a föld nem lehet a szolgaság talaja.*”

Ez a program, nem kétséges, olyan problémák tömegét oldotta volna meg, amelyek máig megoldatlanok, és fájdalmas deformációk, gyűlölködések forrásai, s ugyanakkor az ország is a legjobban, legépebben jött volna ki az összeomlásból. De ez a program két oldalról is tűz alá került – ez csak az ellenkulturális elit elképzelése volt. S belülről is, kívülről is sok másféle elképzelés akadályozta megvalósulását. Belülről az, amit Babits – az „apolitikus”, de érzékeny és jószemű Babits – azonnal diagnosztizált. A Nyugat 1918. novemberi (kettős) számában, *Az első pillanatban* című cikkében észrevette: nincs s nem is lehet egység. „Micsoda forradalom ez?” – kérdezte. „Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom, vörösforradalom, szocialista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? *Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstüneményt:*

mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciát!" Babits a *fascés*, a vesszőfonadék metaforájával él – metaforája kísérteties, hisz tudjuk, ez lesz majd az olasz fasizmus szimbóluma, de tény, a hasadság, a megosztottság, amiről Babits beszélt, valóságos volt. A modernitás fragmentálja a társadalmat. „Nem belső ellentmondás-e ez? Hogy állhat meg egy ilyen mozgalom, melyről ennyire nem lehet megmondani, mit akar, melynek ennyire nincs egységes akarata?” S ez, igaza volt Babitsnak, alapösszefüggés. Oly erős összefüggés, hogy egyetlen, mégoly zseniális forradalmár vágya és szava sem szüntethette meg. Az ország előtt álló lehetőségeket ez a megosztottság, ez a fragmentáltság nagymértékben meghatározta. S kívülről is minden a kiáltványban megfogalmazott program ellen dolgozott. A „győztesek” rövid távú érdeke a Monarchia szétverése volt, a magyar (s osztrák) „uralom” elcsöprése. E vonatkozásban szimbolikus Jászi Oszkár aradi tárgyalása a románokkal, amely teljes kudarcot hozott. Pedig ha valaki „megértette” a nemzetiségek érdekeit s méltányolta azokat, az Jászi volt. A „győztesek” azonban, rövidlátó módon, maguk alá akarták gyűrti a vesztes magyarokat politikailag és gazdaságilag is. Csak egy lehetőségeiben megcsökkentett Magyarország enyhítette szorongásaikat. S ez a két oldalról is a fennálló, a „rendszer” ellen hergelő dinamika nemcsak a kiáltványban megfogalmazott programot lehetetlenítette el, de szükségképpen a magyarországi belviszonyokat is radikalizálta, a *politikai mozgásokat túlfeszítette* tette. Azaz végső soron, saját szerepét kódoló, elrejtő áttételeken keresztül maga a tőke mint hatalom hívta ki maga ellen a radikális változás igényét.

Pedig a helyzet már eleve igencsak komplikált, sőt kilátástalan volt. Krúdy Gyula például, a finom, disztिंगvált úriember, akit nemcsak kitűnő íróként, de realisztikusan gondolkodó helyzetértelmezőként is ismerhetünk, igen korán kimondta, nagy a baj. 1918. november 10-én *Naplójegyzet zord időből* címmel cikket írt a Magyarországra. Már első mondata sokatmondó: „Ha ebből a bajból ép bőrrel kimenekülnék, minden magyar átölelheti a szentek sovány lábszárait.” Majd: „Megásva a sírverem, ahová mindenestől belefördítjük a nemzetet a rossz vezérek, eszeveszett politikusok, gyöngé királyok.” A „horizonton” pedig „egy égbenyúló bitófát” látott, „amelyen majd halálát leli ez a vitézségében megbolondult nemzet”. S úgy látta: „Ha kegyelmet kap a történelmi végzettől a magyar nemzet, azt köszönheti annak, hogy látása hirtelen visszatért, mint a bibliában a vaké.”

S ne feledjük, ez csak a starthelyzet volt. Az egyetlen lehetőséget, Krúdy szavaival élve, csak a „látás” visszatérése kínálta. Ám tudjuk, ez a lehetőség, a látás visszatérése nem valósulhatott meg: a látás azonnal „többselátásba” csapott át. A kudarc be volt programozva.

S a kudarc, menetrendszerűen, be is következett. Ám a modern magyar ellenkultúra erőinek kudarcra, mely 1918/19-ben – több lépcsőben, egymással is szembefordítva ezeket az erőket – csakugyan bekövetkezett, nem a „vörösteror”, sőt még csak nem is a „fehérterror” miatt vált végzetessé. Ne essünk túlzásokba: történelmi léptékben mindkettő futó epizód volt. De a modernizáció erőinek szükségképpen kudarcra, a történelem paradox logikája szerint, megerősítette és aktiválta azokat a korábban visszaszorulóban lévő erőket, amelyek a „történelmi” *status quo* (értsd: a régi privilegiáltak érdekeinek) védelmében a modernitás s a modernizáció viszsza-vételét, korlátozását emelték a hivatalos – „nemzeti” – politika rangjára. (Szimbolikus, hogy Szekfű Gyula nagy hatású, nevezetes műve, *A három nemzedék* a nagy magyar modernizációs periódust mint „hanyatló kort” láttatta, s az onnan kivezető utakat vázolta.) S ez a fordulat a *habitus* terén minden más folyamatot is mélységesen meghatározó, nagyon markáns *regressziót* indított el. Ebből a regressziós történelmi spirálból pedig – egyes későbbi periódusok minden

erőfeszítése ellenére – igazában máig nem tudott kitörni a magyar társadalom. (Hogy miért, az messzire vezetne, e cikk keretében még utalni sem lehetséges rá, de annyit jelezni itt is érdemes: e folyamat gyökere ide, 1918/19 történelmi kudarcához nyúlik le.)

A bajok oka azonban, s ezt legalább ma tisztán kell már látni, nem egyes „kalandorok” ténykedésében keresendő, nem is a „baloldal”, az ellenkultúra bűne, hanem – paradox módon – a magyar kapitalizmus gyengeségének következménye. Annak, hogy az a bizonyos „pallérozdás” a nagy katasztrófa pillanatáig még nem haladt eléggé előre. Még túlzottan „nyers” és letisztulatlan volt e folyamat, eredményei még nem érték be, a világkapitalizmus aktuális mozgása pedig elvágta a folytatás lehetőségét.

Ám tetszik-e ma vagy sem, tény: az 1918/19-es várakozásokat tükröző szövegek egyértelművé teszik, a forradalomban való remény elég széleskörű volt. A változás, az addigi gyakorlat átfogó megváltoztatásának igénye sokak közös igényeként jelent meg. Nem véletlen, hogy vas-kos szöveggyűjtemények születhettek, amelyekben harcos újságírók és jámbor költők szövegei dokumentálják az „új isten” érkezését, az új perspektíva iránti várakozást. (Juhász Gyulánál vagy Tóth Árpádnál például aligha képzelhető el jámborabb, agresszióra kevésbé hajlamos ember, márpedig, tudható, mindketten alaposan „kompromittálták” magukat „vörös” várakozásaikkal.) A kommün mint megoldás azonban a tőke legélesebben látó kritikusának prognózisa szerint sem lehetett még egyéb, mint „nyers kommunizmus”. Bármennyire kiéleződtek is a tökéltetésük lehetőségeiért vívott harcok, bármennyire megnőtt is az ebből a küzdelemből fakadó szenvedések köre és intenzitása, bármily erős ellenhatást váltott is ki mindez a folyamatok elszívódásában, a tőke kiterjedésének – „globalizációjának” – még nagyon nagy tartalékai voltak, s az úgynevezett „nyerteseknek” az érdekei és hatalmi potenciálja oly nagy volt, a kapitalizmus úgy átszította az élet minden dimenzióját, hogy „leváltásának” esélyei gyakorlatilag minimálisak voltak. Az ilyen történelmi (határ)helyzetek pedig szükségképpen kedveznek az elsőpörni kívánt „történelmi szemét újratermelődésének”. A magyar 133 nap így a „nyers kommunizmus” valamennyi visszasságát sűrítve produkálta. Az idő „éretlenségét”, a felkészületlenséget, a szimplifikáló logikát, a balekiséget és a (szórványos) kalandorságot, a gyávaságot és a hatalommal való visszaélést, a fanatizmust és az önzést – egy szóval: az időhöz való föl nem érés gyarlóságait. Ezt a „meccset” nem lehetett megnyerni. Ezzel csak ijedelmet és (agresszív) reakciókat lehetett kiváltani. Az igazságos társadalom eszméje pedig az utópiák messzi távolába száműzetett.

8.

Hogy a „vörösteror” kiváltotta ijedelemből a „fehérterror” reakciója következett, megint csak törvényszerű. Az úgynevezett „ellenforradalom” militánsai maguk is frontot járt katonák voltak: a „századosok” generációja. Gömbös, Kozma, Zsilinszky – s persze a kecskeméti gazdagparaszt fiú, Héjjas Iván. Ők ugyanúgy megszokták a gyilkolást, mint beosztottjaik. A gyilkolás napi rutin, s ha kell, problémamegoldó eszköz lett számukra is. S reakcióikat élessé tette, hogy veszélyeztetve is érezték magukat, valamint társadalmi beágyazottságukat. Két oldalról is. A „vörösök” részéről (akiket mellesleg „zsidóként”, azaz idegen jövevényekként is lehetett azonosítani), s a győztesek „béketeremtő” ambíciója részéről is. S tény: a „századosokat” éppúgy destabilizálta társadalmi helyzetükben a háború, mint beosztottjaikat. Csak ők, helyzetükből adódóan, nem a változtatásokban, hanem a helyreállításban voltak érdekelték. Vagy legalábbis a veszteségek minimalizálásában. A „nemzeti hadsereg” tehát, amelynek élére, groteszk módon, egy, már nem

fiatal „lovass tengerész” került, mert ő volt a legmagasabb rangú a szerep potenciális betöltői közül, fellépésével és akcióival a megrendült tekintélyt, a „magyar hagyományokat” s a hierarchia tudatát igyekezett restaurálni. Honvédelemre alkalmatlan volt e gárda, ellenségeik, például a franciák vagy a románok kegyéből léteztek, de legyőzőikkel, „nemzeti ellenségeikkel” egy nagyon lényeges ponton azonos érdekek voltak. A társadalmi viszonyok „fölforgatása” egyikük számára sem volt kívánatos. Ez az érdekezékenység pedig a fölforgató vörösökkel szemben legitímálta a „nemzeti” hadsereget a győztes hatalmak körében. S több mint szimbolikus, de nagyon is törvényszerű, hogy Horthy akkor vonulhatott be Budapestre (lovon persze, ahogy egy magyar úrhoz illik), amikor a románok nagy kegyesen kivonultak onnan.

Teljes körű, mindenre kiterjedő restauráció persze, értelemszerűen, nem következhetett be. Ehhez kevés volt a példastatuálásból való gyilkolászás. De nem véletlen, hogy az „atrocitások” többnyire olyanokat sújtottak, mint a Népszavát szerkesztő Somogyi Bélát, Babits költő-rokonát, a jogakadémiai tanár Buday Dezsőt vagy éppen a Szegedi Napló korábbi „névtelen” újságíróját, Berkes Ferencet. A szó ugyanis hatalom, félni lehet tőle. S az sem véletlen, hogy a „kurzus” a második-harmadik vonalból saját írói rendet próbált megszervezni, helyzetbe hozni. Volt ugyan egy pillanat, amikor ez a „kurzus” két jelentős alkotót, a két Dezsőt, Szabót és Kosztolányit is saját táborában tudhatta, de ez csak egy pillanat volt. Szabó, alkatából következően, irányíthatatlan figura, ahogy mondani szokás: „elszabadult hajóágyú” volt, ő nem sokkal később már „görénykurzusról” beszélt. (A görény tudniillik sunyi, büdös és lop.) Kosztolányinak pedig saját szerepét saját gyomra sem vette be tartósan. Szerkesztőségi társait, bizalmas körben, viszonylag hamar ő is már csak „terroristaként” emlegette. S a *Pardonok* szerzője, amikor már tehetett, maga számára is pardont kért. Az irodalom azonban két vonatkozásban strukturálisan is megszenvedte a háború elvesztéséből fakadó új helyzetet. A modern magyar irodalom képviselői közül sokan, hosszabb-rövidebb időre emigrációba szorultak, vagy éppen belső emigránsok lettek, a modernség emblematikus folyóiratának, a *Nyugatnak* központi szerepe megszűnt, fénykorszaka lezárult. S nem utolsósorban az irodalom művelőinek egy – mondjuk ki nyíltan: silányabb – része hatalomvédte, privilegizált helyzetbe került, s egy kiürült konzervativizmus szószólójaként azt igyekezett igazolni, amit ép erkölccsel és tiszta fővel nem lehetett. Ez nem az „írastudatlanok árulása” volt, hanem a kontraszelekció tudatos és rosszhiszemű hasznosítása. Ez is „modern” jelenség, a selejt értékesítése, szerepbe állítása. A magyar irodalom, általában: a szellemi élet teljesítőképessége pedig, levegő híján, megtört és deformálódott. Úgy lett „gazdagabb” (értsd: változatosabb), hogy – kényszerűségből – új, parciális szerepköröket kellett magának kialakítania. Előbb megjelent az „emigráns író” típusa, amelynek érdemi mondanivalója volt, de olvasója egyre kevesebb lett, majd a sok szempontból hasonló, mégis lényegileg más funkciójú „kisebbségi” író. (Egy bő fél évtizedig az „emigráns írók” voltak a fontosabbak, a jelentősebbek, majd a „kisebbségi írók”, főleg a romániaiak lettek azok.) A kisebbségi magyar irodalmak tragédiája, hogy egyéni képességektől és ambícióktól függetlenül, voltaképpen 19. század eleji – „nemzet-”, illetve nemzetikisebbség-megtartó – szerepbe kényszerültek, s a kisebbségi kultúrából hiányzó tudásterületeket is, esendő módon, pótolniuk kellett. De az anyaországban sem volt igazán jó a helyzet. A le- és kiváltak tehetsége és tapasztalata hiányzott innen. A Nyugat úgynevezett „második és harmadik nemzedéke” meg sem közelítette teljesítménye minőségében az első nemzedékét. A Nyugat vonzáskörén kívül helyüket hosszabb-rövidebb időre megtalálók pedig csak speciális – fontos, de nem elsősorban esztétikai értelemben izgalmas – szerepek be-

töltésében jeleskedhettek. Az úgynevezett „népi írók” például, kénytelen-kelletlen, a helyzet logikáját követve a parasztság fölzárkóztató modernizációjának élharcosai lettek. A Kassák nyomvonalán mozgó magyar avantgárd, önmaga esztétikai ambícióit is redukálva, a szervezett munkások irodalmi és kulturális munícióval való ellátását szolgálta elsősorban. S az irodalmilag legnagyobb, legjelentősebb alkotó, József Attila, szinte közvetlenül a halála előtti pillanatokig irányzatok és csoportok között mozgó marginális alkotónak számított, mert ő, a renitens s rendhagyó tehetség, aki még „proletár költőként” sem tudhatott maga mögött számottevő táborot, sehová nem illett be igazán. A Szép Szót ugyan ő gründolta magának, de a Szép Szó gyorsan „urbánus” lett, s ő az urbánusok közt sem volt igazán a helyén. Az élő József Attilát kora szellemi élete sem igazán megérteni, sem – pragmatikusan – elfogadni nem tudta. Csak megtűrte vagy/és olykor a maga céljaira fölhasználta. Summa summarum: a két világháború közötti irodalom már egy irodalmi fénykor megtörésének és deformálódásának irodalma volt. Az irodalom mint *intézményrendszer* az irodalom mint történetileg lehetséges *kifejezés- és megértésalakzat* ellen hatott. Az ösztönző, erősítő és visszaigazoló légkört szekták és klikkek áporodott levegője, de úgy is mondhatjuk: levegőtlenisége „pótolta”. Az intézményrendszer érdemtelenül vagy félérdemek alapján privilegizált egyeseket (még a Nyugatnál is), s kíméletlenül marginalizált mindenkit, aki nem a hamis konszenzussal együtt mozgott. Védelmet, nagyon viszonylagos védelmet csak a szűk irodalmi szekták nyújtottak, ameddig az író alávetette magát a szekta szabályainak.

Az irodalom szociológiailag legsúlyosabb vonulata pedig, nem is véletlenül, az üzleti irodalom lett, a fogyasztható bővli.

Szimbolikus, hogy a korszak lezárulásának időszakában, már József Attila halála után, a legjelentősebb költői teljesítmény életalapja egy merőben új, *dehumanizált élethelyzet*ből fakadt: Radnóti, tetszik vagy sem, beleillik-e vagy sem önképünkbe, már csak a tarkólövés élményének klasszikus kifejezője lehetett, akinek teljesítménye a dehumanizáltságról való pontos, hiteles és megrendítő tanúskodásban valósult meg. S ő már azt volt kénytelen leírni, hogy: „szabad szerettem volna lenni mindig, s örök kísértek végig az úton.”

9.

A „nagy háborút” követő korszak magyar irodalma, tetszik vagy sem, már egy új, elsötétülő világrend kifejezésének irodalma volt. Egy emberi lehetőségeiben megcsappant, ellentmondás- és feszültségpotenciálját csúcsra járató kor irodalma. Sok esendőséggel, egyéni alkotói visszaesésekkel és (olykor) feltámadásokkal, s az egyéni hősiesség néhány kivételesen szép és jelentős teljesítményével. Az 1918 végi összeomlást követő korszak azonban, nem lehetnek kétségeink, már rosszabb és veszélyesebb világról árulkodott, mint amilyen az előző volt. Az irodalom ugyan a maga módján erről is leadta még jeleit, de éppen a legtisztább és legfontosabb jelek vétele a „légköri zavarok” miatt csak akadozva, rossz hatásfokkal történt meg.

A békeszerződések – s benne „Trianon” – a nagy háború sikertelen lezárásának kísérleteként mindenestre nem volt több, mint a globális kapitalizmus „aktuális” erőviszonyainak „nemzetközi jogi” kodifikációja. Szétverte, ami szétverhető volt, s rögzítette azt a feszültséget, amely garantálta Európa gazdasági, politikai és katonai leépülését. Az aktus paradoxona magyar szempontból az, hogy a több száz év után megszülető önálló Magyarország a modernizációs lehetőségek radikális beszűkülésével együtt született meg, s a törés a modernizáció legfontosabb dimenziójában, a mentalitás szférájában volt a legnagyobb, a legvégzetesebb.

SÁNDOR IVÁN

A korszak tekintete

Földényi F. Lászlónak és Gyáni Gábornak

„Könnyű logikusnak lenni,
de mennyire nehéz logikusnak
maradni egészen a végéig.”
(*Albert Camus*)

Nem az első világháborúról írok. Írtam róla többször, regényt is. Százéves hatásában keresem a korszak tekintetét.

Huizinga jegyzi fel, hogy egy korszak civilizációjára sokkal jellemzőbb az, ami a múlthoz köti, mint a jövő benne rejlő csírája. Ez így is van, ám a megrázó társadalmi-kulturális változások, s a hatásukra jelentkező sokmilliárdnyi személyes-lelki-érzelmi sajátosságok szétfelezhetik a korábbi struktúrákat, és „szétszóródó repeszeik” újabb időtereket alakítanak ki.

Ez történt 1914–1918-ban. Ez történik 2018-ban is.

Próbálok összeilleszteni az újabb struktúrát kialakító „repeszdarabokat”. Segítenek a régmúltba visszanyúló előzmények. Ezekről is írok, s bennük a tudomány, a művészet szerepéről.

A múlt eseményei másképpen tudatosodnak a hajdan bennük élőkben, s másképpen azokban, akik az eltelt évtizedek tapasztalatainak birtokában tekintenek rájuk vissza. Tisza István nem gondolt arra, hogy aláírásával a százévnnyi jövő számára csatlakoztatja az országot ahhoz, amit I. Ferenc József 1914. június 28-án proklamációjában meghirdetett: „Bízom Ausztria-Magyarországnak önfeláldozó lelkesedéssel telt vitéz hadseregében. És bízom a mindenhatóban, hogy fegyvereinknek adja a győzelmet. Mindent megfontoltam és meggondoltam.”

Tisza nem tudhatta. Mi már jó ideje tudjuk. A tudomány visszatekintve összegezte. A művészet sejtéseit már annak előtte is jelezte.

Tapasztalat és látomás 1.

1498. Albert Dürer maga elé húzza János apostol könyvét: „Bizony mondom nektek, nem marad itt kő kövön, amit le nem rombolnának.” Néró kora. A keresztény-zsidó üldözések ideje. Caesareában egyetlen napon húszezer zsidót mészárolnak le a rómaiak. A legenda szerint a csodálatos módon megmenekült János apostolt Domitianus rövidesen Patmosz szigetére száműzi, kényszerunkára. Rabtársaival kőművesmunkát végez. Itt törnek rá látomásai – írni kezd.

Dürer ezernégyszáz évvel később olvassa az *Apokalipszis* könyvét. A tizenötödik-tizenhatodik század fordulója. Nyugtalanság. Félelem. Terjed a világvége-hangulat. Általános az erkölcsi-társadalmi válság. Kezdődik az inkvizíció. Savonarolát megégetik. A Habsburg- és a Valois-ház fegyveresei Itáliára rotnak.

Dürer a saját korára ismer az Apostol könyvéből; az ezernégyszáz előtti mondatokból a sors folytonosságára. Ama látomások nemcsak a patmoszi korszakról szólnak. Dürer elkészíti Apokalipszis fametszetsorozatát. Az ő látomásai sem csak a saját éveiről szólnak.

A sorozat egyik első képén Szent János megkapja a mennyei parancsot, írja meg, amit látott. A következő metszet címe: *A négy lovas*. A halál vasvillával, a mérleget tartó az ítélettel, a harmadik magasra emelt karddal, a negyedik íját feszítve vágat.

A látomás valóság lesz: kitör a spanyol–németalföldi háború; az angol flotta elsüllyesztí az Ármádia hajóit; parasztlázadások, égő kastélyok; egymásnak feszül a pápa és Luther; az iszlám betör a Balkánra.

Tapasztalat és látomás 2.

Ne menjünk ilyen messzire, az első, a tizenötödik századig. Maradjunk az 1914–1918-ast közelebbi jövőjének tekintő tizenkilencedik századnál.

Dosztojevszkij Patmosza: Szibéria. Halálra ítélték. Megmenekül. Kényszermunkára száműzik Omszkba. A rabok között nem kell vizionálnia azt, hogy milyen a korszak. Átéli. Az ő Apokalipszis könyve a *Feljegyzések a holtak házából*. Leírja a leírhatatlant, rabokról, csavargókról, útonállókról: „Kimondhatatlan végtelen gyötrelem... a józan ész görcsös rángatódzás váltja fel...” Folytatja a Patmoszon leírtakat, a fametszeten megrajzoltakat.

Földényi F. László veszi észre, hogy Czesław Miłosz hivatkozik Dosztojevszkij egyik intésére: „Minden a jövő században dől el.”

1914–1918-nál tartunk.

Mi dőlt el a huszadik század második évtizedében?

A látomás mint struktúra

Milyen lett a jövő, amelyről Tisza István nem tudhatta, hogy száz évre is érvényes lesz?

Az első világháborútól mindig azoknak az oldalára szorult az ország, akik – néhány év kihagyással – folyamatosan a nyugati világgal fordultak szembe. Vezéreszme és folyamatos gyakorlat lett a HARC meghirdetése, ami aztán mindig a bukáshoz vezetett. A szakaszok: 1914–1918; 1941–1945; 1948–1990; 2010–?

A struktúra négy alappillére: eufória, általános lelkesítés-lelkesedés, a győzelembe vetett hit a harc kezdetekor (1.); a tapasztalatok érvénytelenítése, tagadása, meghamisítása (2.); végső kudarc, tengernyi emberáldozat, elbukás (3.); a vereség okainak áthárítása, bűnbak-képzés, gyűlöletkeltés (4.).

A folyamatos rossz oldalra sodródás *kritikája* nyugati nézőpontból: „A magyarok fővárosuk díszterére állították »igazságtalanul elragadott tartományaik« szobrát, holott ezeket a tartományokat olyan háborúban veszítették el, melynek kitörését teljes szívükkel üdvözlötték, s melynek döntésére örömmel rábízták magukat” (Julien Benda, 1928). Magyar nézőpontból: „...hírünk a világban riasztó... végzetes bűn volna tovább is áztatni magunkat... belsőleg kell előbb megigazulnunk, hogy a világ előtt méltán igazolhassuk magunkat... a magyarság legnagyobb veszedelmének (mert minden jó törekvés legvégzetesebb akadályának) egy hamis helyzetismeretet és abból következő még hamisabb önismeretet tartok” (Illyés Gyula, 1943).

Példa a folyamatosságra.

1941, Horthy Miklós kormánya hadat üzen az antifasiszta szövetségnek. Elindulnak a magyar csapatok. Tizenegy éves gimnazista vagyok. Minden délből fel kell állnunk az iskola-

padban. Kórusban mondjuk: „Delet harangoznak szerte Magyarországon. Ez a harangszó a nándorfehérvári hősökre emlékeztet. Ma ismét harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe a fegyvert, s ő bátran elfogadta. Imádkozzunk értük és itthoni szeretteikért. Kérjük a jóistent, áldja meg a jó magyar fegyvert...” (1.)

„Bámulatos, mennyire hasonló, sőt azonos ellentétek újulnak fel történelmi korszakaink során, hol Szent István-i palástban, hol zsinóros mentében, hol farmernadrágban, de mi rájuk ismerünk... csak a megoldatlanságaink tartósak...” (Nemes Nagy Ágnes, 1988) (2.)

A kialakult hatalmi-társadalmi szerkezetekben az Idő elveszíti szerepét. A közös múlt és jelen mintha mindig jövő is volna. A traumatizáltságok nemzedékről nemzedékre öröklődnek. Trianon begyógyíthatatlan. Az auschwitz krematóriumok füstje nem oszlik. Folyamatos az értelemkeresők kiszorítása, rágalmazása, elüldözése. A kormányzat szavát képviselő, magát történésznek mondó asszony nyilatkozik: az Európai Unió harcot hirdetett Magyarország szemben. (3.)

Vak vezet világtalant

Harminc évvel Dürer sorozata előtt, a tizenötödik század öldökléseinek idején az idősebb Pieter Brueghel megfestette *Vakok* című képét. Vízióját látomásstafétaként vette át az előtte dolgozó Hieronymus Boschtól és adta tovább Dürernek, akit János apostol könyve inspirált, Brueghelt Máté evangéliumának tizenötödik fejezete: „Ha vak vezet világtalant, mindketten gödörbe esnek.”

A képen egymásba kapaszkodva öt vak botorkál. A hatodik, aki legelől haladhatott, már egy árokba bukott. Társai még lépésben, nem sejtve, hogy rájuk is a mélység vár. Felfelé tartják fejüket, mintha kutatnának valamit. Talán a számukra ismeretlen fényességet. Az élen haladó a gödörbe bukottra támasztja kezét. Semmi nem jelzi, honnan jönnek, hová igyekeznek. A bukás így is, úgy is kódolva van útjukba.

...és a tudomány; és az irodalom?

Az általános lelkesedés, ami a háború minden részvevőjét magával ragadta, felszította a nemzeti öntudatot. Olykor közösségi mentalitást alakított ki, amely a vesztes nemzetekben még jobban felizzott. Elhomályosult a valóságos eseményvilág. Mindezt a tudomány aztán a továbbiakból visszatekintve traumatizáltsággént, revánsvágyként értelmezte.

Könyvtárnyi történészi munka született az első világháborúnak az egész századra gyakorolt hatásáról, az emberi pokol utólagos analíziseiről, szellemi-lelki feldolgozhatatlanságáról. Napirendre került az is, hogy a forráskutatásoknak párosulni kell a nagyobb struktúrákat értelmező fogalomteremtéssel. Summáztatott, hogy az Idő elveszítette szerepét azáltal, hogy az újabb és újabb nemzedékekre is ráterhelődött az első világháborús múlt, s a belőle következő második nagy háború minden hordaléka, aminek hatására „a súlyos nemzeti, sőt birodalmi elkötelezettséggel átitatott közösségi öntudat, melyet egyebek között a háborús nacionalizmus segített világra hozni, természetes vaksággal párosult” (Gyáni Gábor).

Hermann Broch is foglalkozott azzal, hogy az első világháború világégésével az értékvesztések ideje érkezett el, s ez aztán a fasizmus tetőzésével korszakindító állomásnak bizonyult. A huszadik századi „nagy” irodalom ezt ábrázolja, írta. Különbséget tett a között, amit „nagy”, illetve „kis” irodalomnak keresztelt el. Arról gondolkodott, hogy az első háborúval felerősödő szellemi zűrzavarban a tizenötödik-tizenhatodik század óta keletkezett összes képtelen-

ségelemei forgalomban maradtak, s az a „nagy” irodalom, amelyik *nem* a kor igényeivel-szükségeivel törődik, hanem azzal, hogy tudja-megjeleníti, hogy valójában miben áll a korszak. Az ilyen intuitivitást, látomásosságot nevezi *korszakérzésnek*. Ha a korszak érték-vákuumot képvisel, a „nagy” irodalom ezt a vákuumot fejezi ki, írta. A „kis” irodalom kiszolgálja a kort, s struktúrájának részévé válik.

Harminc éve idéztem először Bergyajevet, miszerint a szellemi élet lehetősége kétségessé vált. Megértette Dosztojevszkijt: az irodalom nem kerülheti meg az emberi lényeghez tartozó ROSSZ és BŰN kifejezéseket. De minden a jövő századtól függ – üzent a *Feljegyzések a holtak házából* írója.

Száz év tapasztalataira hivatkozva Kertész Imrét és Varlam Salamovot idézve írja Földényi F. László: a humanista szemlélet egyik hiátusa az, hogy „olyan színben tünteti fel a Gonoszt, mintha pusztá üzemzavarról, balesetről volna szó. S hogy a történelmet feltartóztathatatlan diadalútnak tekinti... le akarja magáról venni a Bűn terhét. Ezt már Bergyajev mondja, (aki) azt írta, hogy Dosztojevszkij felfedezte a humanizmus immanens erőtlenségét, azt, hogy képtelen az emberi sors tragédiájának megoldására...”

1914–18 százéves hatástörténetéhez csatlakozó újabb lineamentumtörések idejét éljük. Vigaszunk a struktúraváltások folyamatosságának felismerése. János apostol, Dürer, Dosztojevszkij és annyi mások hagyatéka nyomán. Vagy még előbből, a Bárka idejétől, a genezis első kelepccéjétől.

Horthy Miklós 1921. augusztus 21-én szinte I. Ferenc József bukáshoz vezető proklamációjának mondatait ismételve jelentette ki a máig vezető történelmi terep folyamatait kijelölve: „...minket nem győznek le soha, a nagy háború legjobbjait hozzákötöm az ősi röghöz a magyar fajnak olyan jövőt biztosítani, amely rettentő erővel sújt le...”

Megalapozódott a százéves létszerkezet ma is szilárd két alappillére: VAKSÁG és HARC.

A korábbi történelmi szakaszokban lehetett kérdéseket, felhívásokat intézni a korszellemhez. A ma szellemtelen, harci páncéllal burkolt létszerkezetéről lepattannak nemcsak az európai szellem megszólításai, de Ady, Babits, Halász Gábor, József Attila és a maiak próbálkozásai is.

Marad az ősi intés:

„Írd meg tehát, amiket láttál, amik vannak, s amik történni fognak ezek után.” (*Jelenések könyve 1.*)

SOLTÉSZ MÁRTON

Az elidegenedés stádiumai

TORMAY CÉCILE: AZ IDEGEN – JULIO CORTÁZAR: A SZIGET DÉLBEN¹

„Olyan érzésem volt, mintha az öklömmel négyszer egymás után megdöngettem volna a balsors kapuját.”
(Albert Camus: *Az idegen*)²

Mielőtt bármit is mondanék, hadd szögezem le: Tormay Cécile *Az idegen* című elbeszélése, melyet elsőként a Napkelet 1927. évi 9. száma közölt,³ most, 2018 nyarán éppoly szívszorítón aktuális, mint születése és megjelenése pillanatában lehetett. Egy mesei elemekkel átszőtt, dekoratív történet a civilizáció hatalmas zsákutcájáról. Csupán néhány sorát idézem máris ízelítőül:

– Amire olyan kevély vagy, uram, a te civilizációd, az az embernek csak a testét toldja meg, a szeme látását, a füle hallását és a kezét, a lábát hosszabbítja meg – int Kelemen Mester, a középkori szellemalak. – Én a lelked látásáról és hallásáról beszéltem. A te civilizációd a tested kiegészítője, de vajon mivel egészítette ki a lelkedet? Mit tettek a lelketekért az én időm óta, ti emberek, kik ma hirtelenbül eljuttok Rómába, mint én a magam korában a szomszéd várispánságba, de mennyivel lassabban juttok el Istenhez, ha eljuttok hozzá egyáltalán. Pedig minden csak azért van, hogy megeljük az utat. (778.)

Az író e kevésbé ismert munkájára még Turcsány Péter hívta fel a figyelmemet, aki utóbb előadást is tartott róla a Magyar Írószövetség 2012-es Tormay-konferenciáján.⁴ *Óda Calliopéhez* című, lelkes és elragadtatott eszmefuttatásának – akkor még létező folyóiratunk, a PoLiSz szerkesztőjeként – egyik első olvasója voltam, és bár Péter elemzése nem volt különösebben alapos, arra nagyszerűen alkalmasnak tűnt, hogy érdeklődésemet a tárgyalt elbeszélés iránt kellően felcsigázza. Nem is csatlakoztam azután.

Hadd tegyem sietve hozzá: nem tartozom Tormay Cécile rajongói, sőt – szigorú értelemben véve – talán még olvasói közé sem. A Kráter Kiadó Aranyrög Könyvtárában megjelentet-

¹ *A Halottak élén – Magyar irodalom és művészet az első világháborúban* címmel megrendezett 46. Tokaji Írótábor 2018. augusztus 19-i plenáris ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Albert Camus, *Az idegen*, Budapest, Európa, 2016, 82. (Ford. Ádám Péter, Kiss Kornélia)

³ Tormay Cécile, *Az idegen*, Napkelet, 1927/9., 764–779. (A főszövegben zárójellel közt megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

⁴ Turcsány Péter, *Óda Calliopéhez: A Trianon-trauma mint fordulat a magyar prózairodalomban – Tormay Cécile Az idegen című novellájáról* = „Nem csak a magam terhét hordom...” Tormay Cécile és a Napkelet, szerk. Erős Kinga, Kollarits Krisztina, Budapest, Orpheusz, 2013, 127–137. Továbbá: PoLiSz, 144. sz. (2012. május), 58–64.; T. P., *Hűség a szabadsághoz! (Pályáiv az irodalom és a közélet tükrében): Tanulmányok, alkalmi írások, kritikák, vernisszázsok, beszédek, előszók, följegyzések, adott és kapott interjúk 2002–2012*, Pomáz, Kráter, 2012, 405–415.

tük ugyan egyes műveit, de ha most mérleget kéne vonnom, talán a Grendel Lajos tetszését is elnyert *Emberek a kövek között*⁵ az egyetlen, amely maradéktalan elismerésre készített. És bár *Az idegen* háttérében is ott érzem a *Bujdosó könyv* ideológiai premisszáit, számos releváns – az értelmezés során tapinthatóvá váló – világirodalmi minta szavatolja, hogy a szóban forgó elbeszélés esetében (Tormay meglehetősen heterogén életművén belül is) különleges szöveggel van dolgunk; olyan par excellence művészi alkotással, amely túlmutat, túlnő fogantatásának eszmei-poétikai és politikai-ideológiai keretein, kontextusán. Míg a *Bujdosó könyv* elbeszélőjét rendre elragadja az artikulálatlan indulat, mely a történeti hitelű arcképek – többek között Károlyi Mihályé – helyett száználmas gúnyképekben leli örömét, *Az idegen* a tízes évek gyanútlan arisztokráciájának a világháború kirobbanásában játszott szerepét, a felsőbb osztályokat terhelő felelősség faktumát immáron a művészet eszközeivel, szépirodalmi igénytel leplezi le. Ezért s nem másért döntöttünk úgy annak idején, hogy a PoLíSz 2012. májusi számában az elbeszélés szövegét egy az egyben újraközöljük,⁶ majd a Pest-Budai Esztétikai Kör beszélgetéssorozatában egészestés vitát szentelünk neki.⁷

Az ankét hangfelvétele, sajnos, nem maradt fenn, arra viszont pontosan emlékszem, hogy a kitűnő műfordító és irodalomtörténész, Pál Ferenc, aki ott és akkor találkozott először Tormay írásával, máris egy másik novellával, Julio Cortázar *A sziget délből*⁸ című remekművével kapcsolta össze a tárgyalt alkotást. A két elbeszélés újraolvasása nyomán pedig igazat kellett adjak kollégámnak. Mert bizony, túl a korántsem érdektelen motivikus egybeesésen, a modern kor emberének identitás- és temporalitástapasztalatával kapcsolatos morális és teológiai dilemmák gazdag spektruma rokonítja a két szöveget.

Tormay 1927-es elbeszélésének nyitányában egy vasúti szerencsétlenség helyszíne tárul az olvasó elé – a széles, kontúros háttérrel Adyt idéző, füledt, levegőtlen nyárárszaka adja, melynek fátyolán itt is, ott is átvérzik a túlélők és haldoklók jajsza. Cortázar 1966-os novellájának zárlatában egy lezuhant repülőgép roncsai közül emeli ki a főhős a rejtélyes sorsú idegent – lelkének haldokló alteregetőjét. Ráadásul az *önmagaság mint máság* tapasztalatának, az ontológiai mélységű eszmélésfolyam – értékválság, életkérdés és egzisztenciális döntés hármának – szimbolikus és „konkrét” közege mindkét esetben a víz (kisebbségi részt a tükör s a repülőgép ablaküvege); az identikus testrészek Tormay és Cortázar víziójában egyaránt az arcok és kezek.

Tormay hőse, Donát a vasúti katasztrófa helyszínéről a patakpart szakrális területére menekül; előbb kezeit, majd egész arcát víz alá meríti, s ezzel – allegorikusan olvasva – a világháború lelkiismereti válságától szenvedő virtuális én mintegy alámerül az anyatermészet Genezáreti-tavában. „A vértől csak a föld és a víz gyógyítja meg az embert” (766) – tudatosul a frontot megjárt, deklasszáldott férfiban, kinek ép teste mellé mindössze megrokkant élet-

⁵ Grendel Lajos, *Néhány gondolat... Tormay Cécile Emberek a kövek között és Wass Albert A funtineli boszorkány című regényéről*, Irodalmi Szemle, 2015/3., 84–89.

⁶ Tormay Cécile, *Az idegen*, PoLíSz, 144. sz. (2012. május), 44–57.

⁷ A vitát 2011. június 14-én, a Vigadó Étteremben (1011 Budapest, Markovits Iván u. 4.) tartottuk. Résztvevők: Adamik Tamás, Elmer István, Pál Ferenc, Soltész Márton, Turcsány Péter, Zsávolva Zoltán.

⁸ Julio Cortázar, *A sziget délből* = J. C., *Nagyítás: Elbeszélések*, szerk. Csépi Attila, Budapest, Európa, 1977 (Zsebkönyvek), 331–338. (Ford. Szőnyi Ferenc) – A főszövegben zárójelek közt megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

kedve járul már birtokul. S e nyomasztó diszpozíció utóbb csak elmélyül, amikor csatlakozik hozzá a felelősségtudatból származó lelkiismereti válság. Tormay ugyanis, dickensi ötlettől vezetve, az elbeszélést záró „dómjelenetben” egy szellemalak formájában szembesíti hőstét háború előtti önmagával. Már-már ironikus gesztus az író részéről, hogy Donát épp a fronton elvesztett pecsétgyűrűjét ismeri föl elsőként az idegen kezén, miközben nyilvánvaló, hogy nem holmi csecsebecsét veszített el ez az európai műveltségű arisztokrata, a liberalizmus és demokrácia egykori harcos híve, hanem – elébb – a tudás, a haladás modernista-aufklérista eszményébe vetett (vak)hitét, majd utóbb, a Tanácsköztársaság vérgőzös hónapjaiban, privilegiált osztályhelyzetét. Így bolyong, idegenként, ismeretlen osztályosai elhagyott kastélyában, régen elpusztult és meggyilkolt urak szentélyében, akikhez mindössze a kollektív felelősség nyomasztó reminiscenciái kötözik immár.

S a történet itt váratlanul véget ér, megszakad. A zárlat elliptikus, sejtető – célja mintha az olvasói lelkiismeret ébresztése, fölkelése volna... Hogy Donát végül visszanyeri-e lelke elvesztett békéjét, megtapasztalja-e még valaha a boldogságot, képes lesz-e harmóniává fogalmazni osztálya s nemzedéke átható csődélményét – mindez homályban marad.

Tegyük hozzá: Tormay elbeszélése a XX. század első harmadában születik, s elsősorban a század nyitányára fókuszál. Cortázar novellája csaknem négy évtizeddel későbbben íródik, mégis ugyanazon processzust, a modern individuum *elidegenedésének* kulturális-szociálpszichológiai folyamatát, vagyis annak egy későbbi szakaszát ábrázolja; a civilizáció börtönébe zárt, a nemzetközi hatalmi játszmák áldozatául esett egzisztencia szűkülését viszi színre. Az *idegen* a „boldog békeidők” harmóniájából indít: elbeszélője már-már ironikus sóvárgással idézi a *fin de siècle* világát. „Most is olyan hirtelen jött, mint akkor – írja Tormay. – Senki se gondolta volna, hogy lehetséges. Előzőleg nyugalmasan ingatták az emberek a lábukat, hogy múltjék az idő, és azután jött... a háború, a forradalom, minden úgy jött, mint a vasúti szerencsétlenség.” (765) Cortázarnál a teheráni járat közeleg alattomos, csábító fátumként. A gyanútlan, boldog Marinit, az 1966-os argentin forradalmak korának emblematikus emigráns figuráját, aki úgy hiszi, végre sikerült kiszakadnia, akinek „a sziget egész valóját elárasztotta”, ugyanúgy éri a „légicsapás”, mint az 1914–18-as háborút s a ’19-es forradalmat megélt Donátot a vasúti szerencsétlenség.

A sziget délben hőse – Donáthoz hasonlóan – idegenként, mai divatos kifejezéssel élve, *outsiderként* vegetál élete talmi díszletei közt: felelőtlen, a valódi érzelmeket és morális távlatot nélkülöző családi-felebaráti kapcsolatai, pitiáner munkahelyi ügyei mind valóság-amalgám csupán: a vágyott, a képzelet által kilombosított *saját* élet hiányának csillapító- és pótszerei. Éppen a föld és a víz – Tormay által exponált – ösztönös vágya fejeződik ki azután Marini a sziget iránt ébredő szerelmében, a vágyban, hogy „legrosszabb énjétől”, mely csaknem mindennap elrepül álmai szigete – *potenciális életének színtere* – felett, megszabaduljon végre, s egy teljesebb, emberibb élet részese legyen. Hogy történetét saját maga szője-bogozza, kirántván azt a párkák kezéből, hogy sorsa alakulását egzisztenciális döntéseivel alkotó módon befolyásolja – végső soron: hogy *boldog* lehessen.

Boldogság helyett azonban büntudat és szorongás lesz osztályrésze mindkét elbeszélés hősének – az elhibázott élet nyomasztó terhe nehezedik Donát és Marini vállára is. Az alteregó, az idegen, a doppelgänger titokzatos másik tagja – legyen az, miként Tormaynál, a múlt, akár, mint Cortázarnál, a potenciális jövő képviselője – hív, emlékeztet, súg és rádöbrent; segíteni azonban nincs módja. Marini „hajója” sosem jut révbe, a boldogság és remény pillana-

tait motorbúgás szakítja meg, s mint Orpheusz Eurüdikére, mint Lót Szodomára, felpillant a gépre, melyen „legrosszabb énje” közeledik, majd a tengerbe zuhan. Eljutott hát Marini valóban álmai szigetére? Vagy csak beteljesítette sorsát? Belépett vajon a karkai dóm egyedül számára fenntartott ajtaján? Megtalálta – legalább egyetlen percre – élete értelmét? Nem tudni. A novella zárata minden misztikus-fantasztikus homályossága mellett egyértelműen jelzi: a helyi halászok, „mint mindig, most is egyedül voltak a szigeten, az egyetlen idegen csak az a nyitott szemű halott volt köztük és a tenger között” (338).

Persze meglehet: Marini utazása, akárcsak Donát jelenése a Mártonffy-kastély altemplo-mában, mániás, illetve poszttraumatikus neurózis szüleménye. „Csak álmodja-e mindezt, vagy tényleg így van” – tűnődik *Az idegen* elbeszélő-hőse (773). Talán a képzelet játéka minden – álom, akárcsak Peyton Farquhar csodás „megmenekülése” Ambrose Bierce *Bagoly-folyójában*.⁹ Egyszeri és egyszerű – voltaképpen nem is egészen eredeti – írói fogás a művészi üzenet továbbítására, és mint ilyen, elhanyagolható formai kérdés csupán?! De ha már a „mondanivaló”-nál tartunk – amennyiben beszélhetünk még egyáltalán ilyesmiről szépirodalmi szövegeket olvasva –, idekívánczok, hogy a *Gólyakalifa* írójától a *Sóbbálvány* háborzongató rövidprózáit jegyző Shirley Jacksonig¹⁰ a XX. századi írók és művészek egyik legfontosabb közös tapasztalata és üzenete az első világháborút követő totális értékválság és a személyiség integritásának megbomlása közötti összefüggés. Maga az a tény, hogy a civilizált modern élet, a „történelmi idők”, a nagyhatalmi érdekek börtönéből „nincsen mód kitörni”. Hiába tépi le karóráját Marini, mint a nem sokkal később forgatott *Szelíd motorosok* Wyattje, nem szakadhat ki így sem a lineáris európai időből, s nem igazíthatja (át) életét az antik görög olimpiászok ciklikus rendjéhez, melyben Klaiosz és fiai, a helyi halászok élnek. Ugyanígy Donát sem térhet vissza a szekularizált modern létből, a liberális demokrácia dogmatikájától a Kelemen Mester által képviselt-szorgalmazott archaikus-spirituális létezés közegébe.¹¹ S a megszűnt transzcendens távlat, a Tormay-szövegben melankolikus nosztalgiával megidézett Isten-központú, „középkori” eszkatológia helyére lépő modern apokalipszis cortázari víziója éppen ezt a szorongást avatja véglegessé az *értelmetlenség* és *valószínűtlenség* torzító lencséi által.

Az egésznek semmi értelme sem volt – állapítja meg Marini –, hetente háromszor elrepülni délben Xirosz felett éppolyan valószínűtlen volt, mint hetenként háromszor azt álmodni, hogy délben elrepül Xirosz felett. A haszontalan és vissza-visszatérő látomásban minden hamis volt, egyedül talán a vágy volt igazi, hogy újra lássa, meg a pillantás a karórára nem sokkal dél előtt, s a rövid, de izgató kapcsolat azzal a vakító fehér sávval a szinte fekete kékség szegélyén, meg a házakkal, ahol a halászok ilyenkor épp csak felemelik a tekintetüket, hogy egy pillantást vessenek erre a sebesen távolodó másik valószínűtlenségre. (332)

Ismétlem: egyetlen folyamat két – időben relatíve távoli – állomását szuggerálja a két alkotás, miközben az egyik még a gótikus elbeszélés, a másik már a science fiction határait feszegeti. Arról a folyamatról van itt szó, melynek szinkron fázisát *Törékeny értelemvilágaink*

⁹ Ambrose Bierce, *Bagoly-folyó* = A. B., *Bagoly-folyó*, Budapest, Európa, 1985² (Zsebkönyvek), 5–15. (Ford. B. Nagy László.)

¹⁰ Shirley Jackson, *Sóbbálvány*, szerk. Geher István, tan. Debreczeni Júlia, Budapest, Európa, 1983 (Modern Könyvtár, 470).

¹¹ Vö. Rudolf Bultmann, *Történelem és eszkatológia*, Budapest, Atlantisz, 1994 (A Kútnál), (ford. Bánki Dezső).

című legújabb könyvében Hidas Zoltán ekképpen írta körül: „az újkori nyugati ember többek között az »identitás«-ban tesz megújuló kísérletet arra, hogy megrögzítse társas és személyes önmagát. A »válság« hol a világ túlerejében, hol rohamosan önálló sodó szféráinak uralhatatlan sokaságában, hol pedig az azokba feszülő ember »szerepeinek« összeegyeztethetlenségében ölt alakot. Az emberélet »peremfeltételeinek« – »struktúráknak«, »erőknek«, »törvényeknek« – vélt elhatalmasodásától hajtva megindul annak a személyes erőközpontnak az intenzív keresése, amihez önmagával valamiképpen azonosként egyáltalán *tett* és vele *szabadság* rendelhető. Ha a fenyegetettség-tudat még tovább fokozódik, idővel az »én« minden megformáltságában is idegen vagy saját uralmi erőket gyaníthat. A tét, immár túl a személy változhatatlan lényegközpontjának a feltevésén, *magának a cselekvőképességnek a megmentése*.”¹²

*

Tormay Cécile 1927-es és Julio Cortázar 1966-os elbeszélésének sokadszori újraolvasása után ugyanaz a kérdés foglalkoztat, mint Hidas kollégámat: lehetséges-e végső fokon a cselekvőképesség megmentése? Van-e esélye a kortárs embernek, hogy – Kelemen Mester kifejezését kölcsönvéve – meglegje az utat? S ha igen, létezik-e egyáltalán út? Milyen út, milyen utak vannak, és vajon képesek vagyunk-e keresni-kutatni őket? Hajlandók vagyunk-e szembenézni a múlttal, vállalni a jövő felelősségét – és elindulni saját szigetünkre? Kilépní mindabból, ami ellenőrzése alá von, s közben megfoszt önazonosságunktól, amely a kényelemért, a céltalan, önfeledt szórakozásért cserébe az értelmes, saját életet követeli tőlünk... Tormay-nál talán van még esély (sőt, mintha kimondva-kimondatlanul – a nemesi-nemzeti elit virtuális lelkiismeretének szerepébe bújva – erre tüzelné korának olvasóját is); Cortázar-nál már biztosan nincs.

Most 2018-at írunk – s a magam részéről teljességgel tanácstalan vagyok.

De persze reménykedem. Azért is vagyok itt...

¹² Hidas Zoltán, *Megváltó identitás* = H. Z., *Törékeny értelemvilágaink: A világalakítás rendje és szabadsága*, Budapest, Gondolat, 2018 (Conditio Humana, 5), 264. (Kiemelések tőlem – S. M.)

MIKOLA GYÖNGYI

„Egy bizonyos tragikus ősz”

HÁBORÚ ÉS FORRADALOM V. D. NABOKOV EMLÉKEZETÉBEN

Vlagyimir Dmitrijevics Nabokov jogászprofesszort és politikust, az oroszországi Alkotmányos Demokrata Párt¹ egyik alapítóját, vezetőjét és parlamenti képviselőjét, a cári rendszer bukása után alakult Ideiglenes Kormány adminisztrációjának egyik irányítóját, a bolsevik hatalomátvételt követően pedig az emigráns kormány igazságügy-miniszterét nem csak a „saját jogán” tartja számon a történetírás Nyugaton és Oroszországban. A világhírű író, Vladimir (oroszosan: Vlagyimir Vlagyimirovics) Nabokov édesapjaként alakja és munkássága az irodalomtörténeteseket is foglalkoztatja. Míg Nabokov, az író saját visszaemlékezéseiben említést tesz arról, milyen volt számára a „híres apa” gyermekeként felnőni, V. D. Nabokov legfőképpen a „híres fiú” apjaként él a köztudatban. Az európai emigrációban Nabokov Szirin álnéven jelentette meg műveit, hogy megkülönböztesse magát rendkívül sokat publikáló, közismert édesapjától, V. D. Nabokovtól, aki az egyik legkiemelkedőbb, legismertebb és legbefolyásosabb liberális politikus volt Oroszországban, illetve az 1917-es bolsevik puccsot követően az európai emigrációban, egészen 1922-ben bekövetkezett korai és tragikus haláláig, amikor Berlinben orosz fasiszták megölték. Nem csak államférfiként szerzett nevet magának, hanem a büntetőjog professzoraként is széles hazai és nemzetközi elismertségre tett szert. 1905 és 1915 között ő volt a Nemzetközi Kriminológiai Szövetség orosz tagozatának elnöke. Fia *Szólj, emlékezet!* című önéletrajzának kilencedik, V. D. Nabokov rövid életrajzát tartalmazó fejezetében, így említi ezt: „a hollandiai konferenciákon azzal szórakoztatta és nyűgözte le hallgatóságát, hogy szükség esetén orosz és angol beszédeket tolmácsolt németre és franciára, és fordítva.”²

Mindazonáltal, ahogy erre Brian Boyd felhívja a figyelmet kétkötetes Nabokov-monográfiájának *Liberális vonások: a múlt mintázata*³ című első fejezetében, ahol az írónak a családjából hozott történelmi és politikai örökségét térképezi fel: nyugatos műveltsége ellenére V. D. Nabokov nem volt internacionalista, és nem volt híve a Nyugat kritikátlan utánzásának. A nyugatos orientáció mély nemzeti elkötelezettséggel párosult nála.

V. D. Nabokov apai ágon régi orosz arisztokrata családból származott. Apja, az író nagyapja, Dmitrij Nabokov (1826–1904) igazságügy-miniszterként dolgozott a Felszabadítónak is nevezett II. Sándor, majd annak fia, III. Sándor cár szolgálatában. Az ő nevéhez fűződik II. Sándor nagy reformjai közül talán a legsikeresebbnek bizonyult törvénycsomag: az 1864-

¹ Oroszul: Konsztyitucionno-gyemokratyicseskaja Partijja. A név kezdőbetűiből keletkezett a párt rövidített elnevezése, a kadet. Az idegenesen hangzó nevet később Népi Szabadság Pártra változtatták, de a köznyelv és maguk a párttagok is a kadet elnevezést használták leginkább.

² Vladimir Nabokov: *Szólj, emlékezet!* Ford.: Pap Vera-Ágnes, Európa Kiadó, Budapest, 2006. 186.

³ *Liberal Strains: The Pattern of the Past*. In: Brian Boyd: *Vladimir Nabokov. The Russian Years*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990. 15–36.

es jogi reform, amely a rendkívül elmaradott orosz igazságszolgáltatás rendszerét az akkori nyugat-európai színvonalra emelte. Bevezették többek között a nyilvános tárgyalást, az esküdtiséket, a kontradiktórikus eljárást (a vád és a védelem elkülönülését). A bíróság függetlenné vált az államtól, ezt a bírák elmozdíthatatlansága garantálta. Jóllehet Dmitrij Nabokov ízig-vérig konzervatív bürokrata volt, leváltásáig következetesen védelmezte az államtól független igazságszolgáltatás elvét és gyakorlatát. Feltehetően köze volt annak a kommunikének a megalkotásához is, melyben II. Sándor bejelentette volna a birodalmi reformok fejlesztése érdekében szükségessé váló törvényhozó tanácsadó testület megalapítását. E testület felállítása lehetett volna az első lépés a parlament és az alkotmány létrehozásának irányába. A kommuniké megjelenését azonban megakadályozta az 1881 februárjában elkövetett merénylet, mely kioltotta a cár életét, és nemcsak a reformok megtorpanását vonta maga után, hanem végzetes hatással volt Oroszország további sorsára is.

Vlagyimir Dmitrijevs Nabokov követve a családi tradíciót, elvégezte a szentpétervári egyetem jogi fakultását. Kutatási területe a kriminalisztika lett, számos tanulmány fűződik a nevéhez, tanított a Birodalmi Jogtudományi Akadémián. Ahogy miniszterként Dmitrij Nabokov, jogtudósként és politikusként ő is fellépett a zsidók jogainak védelmében. 1903-ban a *Pravo* (Jog) című folyóiratban megjelent *A kisinyovi vérfürdő* című cikkében elítélte a rendőrségnek a zsidók elleni pogromban játszott szerepét. Büntetésképpen megfosztották udvari rangjától. Tíz évvel később minden más elfoglaltságát félretéve maga utazott Kijevbe, hogy tudósítsa a Kadet Párt nemhivatalos lapja, a *Recs* (Beszéd) olvasóit az orosz Dreyfus-ügyként elhíresült, Oroszországban és szerte a világon nagy fölháborodást kiváltó Bejlisz-ügyről. A zsidó Mendel Bejliszt egy keresztény fiú rituális meggyilkolásával vádolták, annak ellenére, hogy a bizonyítékok egy tolvajbanda ellen szóltak. Bejliszt végül felmentették. Ugyancsak folytatva korábbi igazságügy-miniszter édesapja törekvéseit, V. D. Nabokov a halálbüntetés eltörlésének legelkötelezettebb szószólója lett. (Dmitrij Nabokov ugyan a maga korában még csak felvetni sem tudta a halálbüntetés eltörlését, viszont elérte a nyilvános akasztások bárbar gyakorlatának beszüntetését.)

Konzervatív és az udvarhoz mindvégig lojális apjával ellentétben azonban Vlagyimir Dmitrijevs Nabokov lemondott a fényes udvari karrier lehetőségéről, szembefordult a cári önkényuralommal, és csatlakozott a rendkívül sokféle irányzatot magába foglaló, magasan képzett és társadalmilag elkötelezett értelmiséghez, az ún. intelligenciához. Ahogy Boyd összefoglalja az idézett fejezetben, felfogása szerint a jog fejlődése és a politikai progresszió egymástól elválaszthatatlan folyamatok voltak. Az egyéni szabadságjogok, azaz az emberi jogok intézményét nem absztrakt elméleti konstrukciónak tekintette, hanem hosszú politikai küzdelmek gyümölcsének, mely arra hivatott, hogy védje a politikai szabadságot mindenfajta hatalommal szemben. Kriminológusként pedig ellenezte a szociológia általánosító tendenciáit, és azt hangsúlyozta, hogy a személyes felelősség gondolata már önmagában is olyan felszabadító koncepció, amely szembehelyezkedik a tömeges megtorlások időtlen igazságtalanságával, vagy mindazok „preventív” büntethetőségével, akiket valamilyen okból veszélyesnek tart a hatalom, vagy akik egyszerűen csak különbözőek. A homoszexuálisok, a korábbi elítéltek, a csavargók, a politikai nézeteik miatt üldözöttek – megítélése szerint mindannyian védelemre szorultak az akkori törvények elnyomásával szemben.⁴

⁴ Boyd: i. m. 28.

Boyd monográfiájának életrajzi adataira, valamint az orosz liberalizmus történetével kapcsolatos memoárokra, orosz emigráns és nyugati, főleg angolszász szakmunkákra építve Dana Dragunoiu *Vladimir Nabokov and the Poetics of Liberalism* (Vladimir Nabokov és a liberalizmus poétikája) című könyvében amellest érvel, hogy Nabokov saját politikai nézeteit mint apai örökséget fogta föl, és a regényei sajátos formáját és textúráját átható, az etikával, az igazságossággal és a művészetrel kapcsolatos politikai implikációk voltaképpen nem mások, mint apja életével, munkásságával, kudarcaival és halálával kapcsolatos meditációk.⁵

Dragunoiu munkájának címe némileg félrevezető, mivel azt a képzetet kelti, mintha Nabokov művei a liberális gondolkodás valamiféle illusztrációi lennének, ami nem állja meg a helyét. Az a megközelítés azonban, mely a politikai komponenst vizsgálja a rendkívül komplex nabokovi mintázatokban, véleményem szerint releváns. Különösen izgalmas felvetés ezen belül is az apa *kudarcainak* kérdése.⁶

Nabokov a *Szólj, emlékezet!*-ben a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szól apja jogászai és politikai törekvéseiről, kimagasló kvalitásairól, de hangsúlyozza és meg is formálja saját eltérő, személyes perspektíváját az édesapjáról a korabeli nyilvánosságban és a történelmi emlékezetben kialakuló, jóval egysíkúbb képpel szemben. Az apjáról rajzolt portréban finoman kirajzolódik kettejük *különbségének* különleges tükörszimmetriája: Nabokov nem ért a politikai meggyőzés művészetéhez, apja pedig képtelen a legegyszerűbb vers vagy elbeszélés létrehozására is. Kölcsönösen csodálják viszont a másikban a másfajta tehetséget, mely ez esetben a nyelvhasználattal kapcsolatos kiemelkedő, eltérő adottság:

„Tiszta, noha eléggé monoton stílusa volt: az orosz zsurnalizmushoz tartozó, a klasszikus műveltséggel járó óvilági metaforák és szónoki fogások ellenére – legalábbis megcsömörlött fülem számára – mostanában vonzónak tűnik sajátosan borongós méltósága, mely kirívó ellentétben állt (mintha csak valamely idősebb, szegény rokon beszédmódjához tartozott volna), színes, különcködően régies, gyakran költői, néha sikamlós mindennapi kijelentéseivel. A kiáltványok (...) és vezércikkek megöröszött vázlatai dőlt, szépségesen egyenletes, hihetetlenül szabályos kézírással íródtak, alig zavarják meg javítások, és a tisztság és meggyőzés olyan erejéről tanúskodnak, amelyet mulatságos összevetni saját macskakaparásommal, összefirkált vázlataimmal, gyilkos javításaimmal, átírásaimmal és újabb javításaimmal ... Természetesen figyelemre méltó szónok volt, »angol stílusú« hűvös orátor, akitől távol álltak a demagógia hentesi gesztusai és a rétori csaholás, és ebből – szörnyen hibásan fejezem ki magam, amikor nincs előttem a legélt lap – ismét nem örököltem semmit.”⁷

Amit az idézett részben Nabokov a „tisztaság” (purity) szóval fejez ki, nemcsak stilisztikai kérdés, hanem apja számára alapvető politikai érték volt, mégpedig a hitelesség követelménye. Írásainak meggyőző ereje nem csak a jogi analízisekben edződött elme strukturált, világos, jól követhető levezetéseiből adódott, hanem az összintességéből is. Az írás, még ha természetesen fegyelmezettbben, mint a hétköznapi sokszínűbb, játékosabb és szertelenebb

⁵ Dana Dragunoiu: *Vladimir Nabokov and the Poetics of Liberalism*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2011. 7.

⁶ Hetényi Zsuzsa, Nabokov magyar monográfusa az *Adomány* című, utolsó oroszul írt regény kapcsán mutat rá a befejezetlenségi effektus és a kudarc poétikai jelentőségére Nabokovnál. In: Hetényi Zsuzsa: *Nabokov regényösvényei*, Kalligram Kiadó, Budapest, 2015. 454–460.

⁷ *Szólj, emlékezet!* i. m. 189–190.

megnyilvánulások, még ha a „borongós méltóság”⁸ stilisztikai formájában is, de a kiérlelt, felöltségteljes, és főképpen *valódi* meggyőződést formálta meg közérthető módon a papíron.

Ariadna Türkova-Williams orosz Puskin-kutató, író és újságíró, a Kadet Párt Központi Bizottságának egyetlen női tagja, a női egyenjogúság szószólója, akinek volt alkalma jól megfigyelni párttársa nyilvános szerepléseit, memoárjában úgy emlékszik V. D. Nabokovra, mint kitűnő jogászra, aki a legbonyolultabb kérdéseket is képes volt átlátni, értelmezni, és világos válaszokat adni. Mindemellett kiemeli azt az életörömmel párosuló magabiztosságot is, amely neveltetésbeli és alkati adottságként szintén hozzájárult Vlagyimir Dmitrijevics sikeres közszerepléséhez:

„A másik népszerű pétervári jelöltünk V. D. Nabokov volt. Jóllehet a népszerű jelző nem igazán illik az ő elegáns, választékos stílusához. A sors kegyeltjeként azokban a magas állami-hivatali körökben nevelkedett, ahol a jó modor elengedhetetlen része volt a képzettségnek. Ugyanolyan szabadon és magabiztosan beszélt, mint ahogyan kinézett. Nagyon okos ember volt, intellektuális fölényt mosollyal enyhítette, mely hol jóindulatú, hol pedig gunyoros volt. Ki sejtette volna, ha erre az élet-erős, szép és sikeres férfira nézett, hogy keserű nélkülözés vár rá az emigrációban és korai halál egy gyilkos kezétől?”⁹

Ariadna Türkova-Williams leírja azt a jelenetet is, amikor V. D. Nabokov lelkesen, izgatottan és minden jó modorról megfeledkezve sáros cipőben rontott be egyik párttársa lakásába, boldogan újságolva: „Megválasztottak!” Azonban, ahogy fia írja: „A Történelem úgy tűnik, már a kezdetek kezdetétől tökéletesen megfosztotta a lehetőségtől, hogy nagyszerű államférfiúi képességeit kibontakoztathassa egy nyugati típusú orosz köztársaságban.”¹⁰

Az 1906 márciusában megalakult Első Állami Dumában, Oroszország történelmének első választott törvényhozó testületében a Kadet Párt a képviselői mandátumok 38%-ával többségbe került a parlamentbe. A párt frakcióvezetője V. D. Nabokov lett. Ahogy Boyd is megállapítja, más (nyugati) körülmények között a kadetok mérsékelt liberálisoknak számítottak volna, de a cári Oroszország viszonyai között radikális reformereknek tekintették őket. Az igazi forradalmárokkal ellentétben nem a hatalom erőszakos megdöntését tűzték ki célul, hanem bízták a meggyőzés erejében. Mint kiderült, hiába: a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom követelése (V. D. Nabokov legemlékezetesebb parlamenti beszédében), valamint a párt Gerzenstein nevével fémjelzett agrárreform-javaslat a földosztásról elfogadhatatlan volt II. Miklós cárnak, és még ugyanazon év júliusában elrendelte a Duma föloldoztatását. Ezután a parlamenti képviselők egy része a finnországi Viborgba menekült, és tiltakozásképpen kiadták a Viborgi Nyilatkozatot, melyben passzív ellenállásra, az adófizetés és a katonai szolgálat megtagadására szólították föl a lakosságot – eredménytelenül. Az aláírók, köztük V. D. Nabokov büntetése később három hónap börtön, valamint politikai jogainak durva korlátozása lett: többé nem indulhatott választáson. Tragikus fordulata a történetnek, hogy július végén Gerzensteint megölték a feketeszászások, a reakciós, cárhoz hű mozgalom tagjai, akik tervet dolgoztak ki a baloldal hat legbefolyásosabb vezetőjének likvidálására. A következő a

⁸ Az eredetiben „an attractive gray dignity” – nem feltétlenül ’borongós’, inkább a szürkének valami megnyerő, elegáns, visszafogott árnyalata.

⁹ Ариадна Тыркова-Вильямс: *На путях к свободе*. Overseas Publications Interchange Ltd, 1990. – Московская школа политических исследований, Москва, 2007. 236.
http://www.rusliberal.ru/books/Tyrkova_Na_putyah_k_sвободе_pdf.pdf

¹⁰ *Szólj, emlékezet!* 187.

sorban V. D. Nabokov lett volna, de ismerősei még időben értesítették az ellene készülő mérenyletről, és feleségével egy időre elhagyta az országot.¹¹ Visszatérése után a *Recs* szerkesztőjeként és publicistájaként dolgozott, és az I. világháború kitöréséig a Kadet Párt Központi Bizottságának tagja volt.

Nabokov a *Szólj, emlékezet!* egy későbbi fejezetében tervezett írni apjának arról a könyvéről, mely a háború alatt tett „félhivatalos” angliai látogatásról szólt, ez a fejezet azonban nem készült el, és a könyvben később sem tesz rá utalást. Vlagyimir Dmitrijevicsét mint tartalékos zászlóst rögtön a háború kitörése után mozgósították. Először Viborgba, később a Rigai-öbölbe helyezték, majd pedig visszakerült Pétervárra, ahol a vezérkar stábjában az utánpótlás hátországi megszervezésébe kapcsolódott be.

A Kadet Párt kezdetben ellenezte, hogy Oroszország beavatkozzon az európai konfliktusba. A párt vezetőjének, a neves, nemzetközileg is elismert történésznek, Pavel Miljukovnak a háborúellenes cikkei miatt egy rövid időre betiltották a *Recst* is. Ám miután Oroszország belépett a háborúba, Miljukov megváltoztatta a véleményét, és a háború folytatásának legelészántabb híve lett, ami később politikai bukásához is vezetett. V. D. Nabokov ekkoriban szüneteltette pártbeli tevékenységét, mivel etikailag összeférhetetlennek tartotta, hogy az orosz hadsereg tisztjeként részt vegyen a politikai küzdelmekben. Angliai utazására, melyről fia említést tesz a memoárjában, 1916 februárjában került sor az angol kormány meghívására. Az elhúzódó háborúban elszenvedett óriási veszteségek miatt az orosz közvéleményben lábra kapott a vélekedés, hogy Anglia nem elég elkötelezett szövetséges, és nem tesz meg mindent a mihamarabbi győzelemért. Annak érdekében, hogy ennek a szkepticizmusnak gátat vessenek, az angolok az orosz vezérkaron keresztül meghívtak hat újságíró, hogy győződjék meg a saját szemükkal az angol háborús erőfeszítésekről, és tájékoztassák benyomásaikról az orosz közvéleményt. Az orosz küldöttség tagjai voltak: E. A. Jegorov, a *Novoje Vremja* című jobboldali lap újságírója, A. A. Basmakov, a *Pravityelszkij Vesztnyik* című pétervári kormánypárti napilaptól, K. I. Csukovszkij író, a népszerű pétervári hetilap, a *Nyiva* tudósítójaként, A. N. Tolsztoj író, a *Russzkije Vedomosztyi* liberális moszkvai napilaptól, V. I. Nyemirovics-Dancsenko, író (a híres rendező bátyja), a *Russzkoje Szlovo* moszkvai kormánypárti napilaptól, valamint a liberális *Recs* képviselőjében V. D. Nabokov. A küldöttség összetétele – ahogy erre a lapban megjelent cikkeit könyv formájában közreadó V. D. Nabokov is utal a kötet előszavában – nem tükrözte hűen az orosz sajtó teljes spektrumát. Baloldali, illetve ki-mondottan háborúellenes orgánus képviselője nem szerepelt a küldöttségben. Vlagyimir Dmitrijevics fotókkal is illusztrálta úti jegyzeteit, az utazásukról készült fényképeket kérésére az *Illustrated London News* bocsájtotta a rendelkezésére, akárcsak a fedőlapon szereplő nyomatot, egy gázálarcot viselő angol katona félelmet keltő, erő és elszántságot sugárzó képét. (A fotók egyikén látszik, hogy a küldöttség többi tagjától eltérően Vlagyimir Dmitrijevics katonai egyenruhában van, mely még jobban kiemeli magas, robusztus termetét.) A könyv, mely *A harcoló Angliából*¹² címet viseli, nemcsak történelmi dokumentumként érdekes, hanem abból a szempontból is, hogy lehetőséget nyújt az idősebb Nabokov, egy múlt századi liberális orosz értelmiségi Európához való viszonyának jobb megértéséhez.

¹¹ Boyd, 67. Boyd szerint Nabokov, az író valószínűleg sosem szerzett tudomást erről a fenyegetésről, mivel nem említi sehol.

¹² В. Д. Набоков: *Из воюющей Англии*. Художественно-графическое заведение Унион, Петроград, 1916. http://militera.lib.ru/prose/russian/nabokov_vd01/index.html

Vlagyimir Dmitrijevics ugyanis nem csak az orosz küldöttség számára rendezett hivatalos programokról tudósít nagyon lelkiismeretesen, hanem az utazás körülményeiről (Svédországon és Norvégián keresztül utaztak vonattal, majd az Északi-tengeren hajóval) és mindarról, amit a londoni és a párizsi életből tapasztalt az öthetes tartózkodása alatt. (A párizsi út nem volt része a hivatalos menetrendnek, oda Alekszej Tolsztojjal és Nyemirovics-Dancsenkóval turistaként utaztak az angol frontszakasz franciaországi részéből, mert kíváncsiak voltak, milyen Párizs a háború alatt.) V. D. Nabokov részletesen beszámol a magas szintű diplomáciai és sajtófogadásokról: találkoznak a királlyal, a flottához elkíséri őket Sir Arthur Balfour, korábbi brit miniszterelnök, az Admiralitás első lordja, a Brit Haditengerészet akkori irányítója. Neves angol értelmiségiek, magas rangú katonatisztek és a brit sajtó mintegy 150 munkatársa vesz részt a különböző fogadásokon, hivatalos reggeliken és ebédeken. Találkoznak többek között Sir Arthur Conan Doyle-lal, H. G. Wells íróval, a *Világok harca* szocialista érzelmű szerzőjével, Hagberg Wrighttal, a Londoni Könyvtár ruszofil igazgatójával, Tolsztoj-fordítóval, Lord Kitchenerral, az akkor legismertebb brit katonatiszttel, korábbi hadügyminiszterrel, Churchill barátjával és harcostársával. V. D. Nabokov nagy elismeréssel számol be a flottánál tett skóciai látogatásról, lenyűgözik a portsmouthi hajó- és fegyvergyár méretei, szervezettsége, a katonai kiképzőközpontok szellemisége, a hadiipar érdekében átalakított gyárakban folyó munka. Alekszej Tolsztojjal és Nyemirovics-Dancsenkóval elutaznak az angol front franciaországi és belgiumi szakaszára, a lövészárkokhoz. Beszámol a német támadások következtében teljesen a földdel egyenlővé tett francia kisvárosok látványáról, a katonák mindennapjairól a lövészárkokban, és csodálattal adózik a front mögötti háterszágban folyó magasan szervezett munkának, az újrahasznosító üzemeknek, a kitűnő kenyeret előállító sütődének; még a gázálarcot is felpróbálja. Könyvében külön fejezetet szentel a német és osztrák táborokban raboskodó orosz hadifoglyok nyomorúságos helyzetének, arról ír, mennyire magukra vannak hagyatva francia, belga és angol társaikhoz képest, akik rendszeresen kapnak csomagokat hazulról, míg az oroszok szinte soha. Bár a téma nem szerepel a hivatalos menetrendben, V. D. Nabokov fontosnak tartja megosztani olvasóival az orosz hadifoglyoknak juttatott angol segélyszállítmányokkal és a segélyek finansziális hátterét biztosító angol bizottság jótékonyági akcióival kapcsolatos értesüléseit és kutatásait, mivel, ahogy írja, ezekben mutatkozik meg leginkább Anglia valódi viszonya az oroszokhoz. Idézi az orosz foglyok köszönő leveleit, és arra buzdítja honfitársait, hogy még ha jelképes összegekkel is, de járuljanak hozzá az angol Vöröskereszt segélyalapjához (a pontos cím a lábjegyzetben), mivel egy ilyen a gesztusnak óriási erkölcsi jelentősége van. Az úti jegyzetek egyébként is folyamatosan kiemelik a vendéglátók nagyvonalúságát, vendégszeretetét. V. D. Nabokov külön is a hálás azért, hogy a britek nem hozzák szóba a rettenetes orosz belpolitikai viszonyokat. Azért is nagyra értékeli ezt, mivel pontosan tudja, hogy az angol közvélemény, amely „a szabadság és a jog tiszteletének szellemében nevelkedett”, milyen gyanakodva tekintett az oroszokkal való szövetségre. A fogadásokon elhangzó beszédekből kiemeli azt a visszatérő elemet, hogy a háború győzelmes befejezése után Nagy-Britannia szorosabbra kívánja fűzni kapcsolatait Oroszországgal. Ennek első előkészületeiként orosz tanszékek létrehozását határozták el a birminghami és a sheffieldi egyetemeken. Az orosz küldöttség felveti a diákcserék fontosságát is.

V. D. Nabokov, aki nem először jár Angliában, természetesen naprakész ismeretekkel rendelkezik az angol politikai életéről. Londonba érkezésének második napján, úgy tűnik, az

orosz küldöttség egyedüli tagjaként, részt vesz egy magánében Sir Arthur Balfour társaságában, akit nemcsak mint politikust tart nagyra, hanem mint filozófust is, és akivel eszmecsere-t folytat a háború állásáról a Dardanellákon és Egyiptomban, de ezek részleteit, mivel magánbeszélgetésben hangzottak el, nem osztja meg az olvasóival. Részletesen beszámol viszont az általános hadkötelezettséget bevezető új törvényről. A jogász Vlagyimir Dmitrijevi-cset élénken foglalkoztatja, hogy vajon ez nem jelent-e fordulatot Anglia történetében, és nem jelenti-e, hogy a későbbiekben Nagy-Britannia is áttér a kötelező katonai szolgálatra, de mindenki, a számára legnagyobb tekintéllyel bíró Balfour is úgy nyilatkozik, hogy az ideiglenes azt jelenti, hogy ideiglenes, és a háború után Anglia visszatér a korábbi gyakorlathoz.¹³ V. D. Nabokov e törvény kapcsán részletesen ír arról a nagy sajtóérdeklődést kiváltó bírósági gyakorlatról, melynek során a lelkiismereti okokra hivatkozó szolgálatmegtagadók kérelmeit bírálják el. A másik ilyen jogi-politikai természetű probléma, melynek nagyobb teret szentel úti jegyzeteiben, a szüfrazsett-mozgalom és a nők szavazati jogának kérdése. Felidézi, hogy amikor 1914 tavaszán először járt Londonban, a szüfrazsett-mozgalom és az ír kérdés már-már polgárháborús feszültséget generált a városban. A háború kitörésével ezek a konfliktusok eltűntek, de V. D. Nabokovnak nincs kétsége afelől, hogy a háború után újra elő fognak kerülni, mégpedig teljesen megváltozott kontextusban. A nők szavazati jogával kapcsolatban ezt prognosztizálja:

„Kétségtelen, hogy az angol nők törvényes és természetes felszabadítási törekvéseinek való makacs ellenállás jelentős részben nem logikus érvek következménye volt (hiszen ilyenek nem léteznek), nem is célszerűségi megfontolásoké (maga ez az ellenállás bizonyult a lehető legcélszerűtlenebbnek), hanem a politikai gondolkodásmód struktúráiból és megrögzött vélekedéseiből adódott, és a gondolkodásbeli tényezőkön túl pszichológiai adottságokban is gyökerezett. E téren azonban a háború olyan megrázkódtatást okozott, melynek következtében az égető politikai problémákkal kapcsolatos tradicionális megközelítések tarthatatlannak bizonyulnak majd, de legalábbis fölöttébb népszerűtlenné lesznek.”¹⁴

A hadi és politikai beszámolókat rendre megszakítják a könyvben a színházról, irodalomról és a képzőművészetről szóló eszmefuttatások. V. D. Nabokovnak nemcsak az angol politikáról vannak naprakész ismeretei, rendkívül tájékozott az európai színházi élettel kapcsolatban is. Az úti jegyzetek olvasója értesülhet róla, mit játszanak a londoni és a párizsi színpadokon, hogyan hatott a háború a műsorpolitikára (túlcsúlyba kerültek a könnyed, szórakoztató darabok és a harci szellemet erősíteni hivatott didaktikus-propagandisztikus művek), és a színészek játékára (Párizsban nem volt hiteles a jókedv a színpadon, Londonban viszont a színészek művészete legalább az előadás idejére feledtette a nézővel a játszott darab gyengeségét), valamint hogy miért marad el az angol dráma színvonala az oroszétól (az oroszokkal ellentétben a legjobb angol prózaírók nem dolgoznak a színházaknak, valamint persze Shakespeare meghaladhatatlan zsenialitása). Egy elmaradt program miatt felszabadult időben Alekszej Tolsztojjal több mint két órát töltenek a National Gallery még látogatható termeiben, vissza-visszatérve Turner egy-egy tájképéhez, Gainsborough portréihoz. Talán egész utazása alatt az angol és európai festészet itt látott remekművei váltják ki a legnagyobb lel-

¹³ Igaz, a fronton harcoló tisztek úgy vélekednek, hogy a háború után a leszerelő katonák majd meg fogják szavazni a kötelező sorkatonai szolgálatot, mert saját bőrükön tapasztalják, hogy erre szükség van.

¹⁴ V. D. Nabokov: *Из воюющей Англии*, i. m. 116–117.

kesedést a szerzőből. Megdöbbenésének ad hangot, hogy ezeket a felbecsülhetetlen értékű kincseket még nem evakuálták a gyűjtemény nagyobb részéhez hasonlóan, és hogy bármikor történhet egy ostoba baleset, és egy barbár német légitámadás következtében a csodálatos alkotásoknak csak az emléke marad. Míg az angol jogi és politikai küzdelmekkel kapcsolatban nem nyilvánít egyértelmű véleményt, itt kategorikusan leszögezi, hogy felelőtlenség a galériát nyitva tartani, és nem hatják meg azok az érvek sem, melyek szerint erre azért van szükség, hogy a frontról hazatérő katonák és a háborúban kimerült polgárok szellemi-lelki felüdülésre lelhessenek a műalkotások között. A művészettel kapcsolatos jegyzetekből kirajzolódik, hogy V. D. Nabokov, ahogy majd később a fia is, mélyen elítéli a művészet utilitarista szempontoknak való alárendelését, bármilyen nemesek legyenek is ezek a szempontok, és az ilyen törekvésekben a művészet degradációját látja. A politikai propaganda eszközévé alacsonyított művészetet élvezhetetlennek, ennél fogva hatástalannak tartja.

V. D. Nabokov tudósításait annyira áthatja a személyes érdeklődés és őszinte lelkesedés, valamint a büszkeség, hogy Anglia, a korabeli Európa gazdaságilag és politikailag talán legfejlettebb országa megbecsült szövetségesként tekint az oroszokra, és persze annak reménye, hogy a háború után Oroszország egyenrangú partnerként vehet részt az európai politikában, hogy könyvét valóban hiteles beszámolóként lehet felfogni, nem tekintető pusztán megrendelésre írt propagandának. Könyve nem hagy kétséget afelől, hogy V. D. Nabokov a háborús erőfeszítések értelmét és célját nem a birodalom terjeszkedésében látja, hanem abban, hogy a győzelem után hazája is elindulhat a nyugati típusú demokratikus fejlődés irányába. Egy évvel az utazás után azonban a háború iszonyú bumeráangként üt vissza, és e rettenetes tapasztalat fényében ez a remény olyan elérhetetlen vágyálomként és illúzióként tűnik föl, melyért minden képzeletet fölülmulóan súlyos árat kell fizetni.

Ennek megfelelően egészen más a hangvétele Vlagyimir Dmitrijevis Nabokov 1918-ban, a Krímben írt visszaemlékezéseinek. *Az Ideiglenes Kormány és a bolsevik puccs* című írás¹⁵, édesapja más cikkeivel, beszédeivel és tanulmányaival egyetemben egyszerre képezte részét az író Nabokov személyes emlékezetének, és egyúttal része lett a bolsevik forradalom kulturális emlékezetének is, mivel ez volt az első, nyitó kötete az I. V. Gesszen által kiadott *Az orosz forradalom archívuma* (*Архив русской революции*) című, 1921 és 1930 között megjelenő húszkötetes könyvsorozatnak. Mint az Ideiglenes Kormány kabinetfőnöke és a kezdetben legerősebb koalíciós párt, a Kadet Párt egyik vezetője, valamint a bolsevik megszállás elől a Krímbe menekült Tartományi Kormány igazságügyi minisztere, Vlagyimir Dmitrijevis Nabokov nem csak közvetlen szemtanúja, hanem szereplője és alakítója is volt az eseményeknek. A visszaemlékezések egyik legfeltűnőbb sajátossága az objektivitásra való törekvés, az analitikus módszer, amely számításba veszi – mai terminussal – a szociálpszichológiai összetevőket is, valamint a már-már önkínzásig kritikus szemlélet saját maga, párttársai és a kormánytagok szerepét és felelősségét illetően. V. D. Nabokov a jövő történészeinek írva az archívumokhoz, írásos anyagokhoz való hozzáférés hiányában is a lehető legnagyobb fokú hitelességre törekszik. Olyannyira, hogy visszaemlékezéseinek őszinteségét paradox módon egyik legnagyobb ellenfele, Lev Trockij is elismeri, ugyancsak emigrációban írott fő művében,

¹⁵ В. Д. Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот*, Overseas Publications Interchange Ltd., London, 1988.

Az orosz forradalom történetében,¹⁶ ahol többször is hivatkozik – kárörvendően és ideologikus csúsztatásokkal – „a legtekintélyesebb kadet” e munkájára.

V. D. Nabokov úgy írja le azt az időszakot, amely az ún. februári forradalom és a Téli Palota elfoglalása között eltelt, mint az illúziók fokozatos elvesztésének folyamatát, a periodikus visszatérő megrázkódtatások, krízisek, végzetes hibák lidérces sorozatát, folyamatos haldoklást. A retrospektív szemléletben világosan kirajzolódik számára az Oroszországot „a bukásba és gyalázatba vezető út”, amelynek első jelei már 1917 tavaszán is megmutatkoztak:

„Ma már világosan látszik, hogy éppen ezekben a viharos napokban, amikor a forradalom győzelme után először mutatkozott meg egy pillanatra az anarchia dühtől eltorzult arca, amikor a pártos intrikák és a demagóg vágyálmok nevében ismét felszínre hozták az Acheront, és a bűnös könnyelműség, amely öntudatlanul is kezet nyújtott az áruló politikai számításnak, ultimátumot adott az Ideiglenes Kormánynak, és elérte nála, hogy végzetes engedményeket tegyen, és meghátráljon két alapvető kérdésben – a külpolitikában és a közigazgatásban –, ezekben a napokban lezárult a forradalom első, fényes és győzelmes fázisa, és kirajzolódott – ekkor még nem világosan – az az út, amely Oroszországot a bukásba és gyalázatba vitte.” (Kiemelés az eredetiben.)¹⁷

V. D. Nabokov alapvető felismerése, hogy már a kezdetben ott rejlett a vég, amit akkor még a legokosabb, leg tájékozottabb emberek sem sejtettek.

V. D. Nabokovot mint kiváló jogászt az Ideiglenes Kormány kérte fel, hogy működjön közre Mihály nagyherceg lemondó nyilatkozatának megfogalmazásában, valamint győzze meg a Kadet Párt vezetőjét, Miljukovot a kormányba történő visszatérésről. (A monarchista Miljukov a cár lemondása után nem akar részt venni az Ideiglenes Kormányban.) II. Miklós cár nem csak a saját, hanem kiskorú és beteg fia nevében is lemondott a trónról, testvére, Mihály nagyherceg javára. Mihály azonban attól tartva, hogy uralkodása akadály lehet a békés átalakulásnak, a vérontást megelőzendő, szintén lemondott a trónról, és jogköreit az Ideiglenes Kormányra ruházta. V. D. Nabokov szerint alkotmányjogi értelemben a cárnak nem lett volna lehetősége lemondani a trónról a saját nevében sem, nemhogy a fiáéban. Az Ideiglenes Kormány legitimitása szerinte jelentősen csökkent a cár lemondása után, egyfajta alkotmányjogi szakadás keletkezett. Bár a cár önkényuralma tarthatatlan volt, és a Romanovok tekintélye romokban hevert, az abszolút cári hatalom megszűnése, a trón összeomlása a keveseket érdeklő jogi problémákon túl súlyos és beláthatatlan következményekkel járó lélektani megrázkódtatást eredményezett a nép körében, olyan hatalmi vákuumot hozott létre, amelyet az Ideiglenes Kormány vezetői valós katonai erő híján nem tudtak betölteni. A bolsevikok agresszív propagandája és minden gátlást nélkülöző folyamatos térfoglalása következtében fokozatosan elvesztették a közigazgatás fölötti hatalmukat is. V. D. Nabokov maga is várta a forradalmat, rövid időre őt is magával ragadta a régi, fenntarthatatlan rendszert elsöprő radikális változás eufóriája, ám ezt igen gyorsan követte a súlyos kiábrándulás és a növekvő tehetetlenség érzése az elhatalmasodó anarchia láttán. V. D. Nabokov egyike volt azon keveseknek, akik korán felismerték a bolsevik propagandában rejlő veszélyeket és a tömegpszichózis jelentőségét a politikai fordulatokban.

Fia, az író Nabokov 1923–24 telén alkotott *Morn úr tragédiája* című drámája, melyben Nabokov talán a legközvetlenebbül foglalkozik az orosz forradalommal, egyik figyelemre

¹⁶ Лев Троцкий: *История русской революции. Том 1. Февральская революция.* <https://www.e-reading.club/book.php?book=98728> Utolsó letöltés: 2018. aug. 30.

¹⁷ Владимир Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот.* I. m. 9–10.

méltó párhuzama az a mozzanat, hogy a Király személyes okokból hagyja el a trónt, és ezzel óhatatlanul is utat nyit az „Akheron felszínre törésének”, hogy a kárhozat alvilági folyójának V. D. Nabokov által használt mitológiai metaforájával éljünk. A másik ilyen párhuzam a színházi hatások és mechanizmusok szerepének kérdése a politikában. Ezért is olyan érdekes a V. D. Nabokov által Alekszandr Kerenszkijről rajzolt portré, amelyben megnyilvánul az egyébként színházrajongó politikus viszolygása a színészkedéstől a politikában. Kerenszkij úgy jelenik meg a visszaemlékezésekben, mint egy simára borotvált, színészarcú piperkőc, aki folyton hunyorog, és akinek kellemetlen a mosolya. A szerző szerint Kerenszkijt sem képességei, sem felkészültsége nem tette alkalmassá arra a szédítően magas szerepre, amely az Ideiglenes Kormány miniszterelnöki tiszte volt, így nem is csoda, ha ebbe dicstelenül bele is bukott, másfelől pedig súlyosan minősíti az őt bálványozó „politikai bagázst” is, hogy éppen egy ilyen jelentéktelen személyben látták meg a forradalmi idők jelképét. Kerenszkij túltengő hiúsága és beteges önhittsége mellé még egy negatív tulajdonság párosult V. D. Nabokov szemében: a színészkedés (актерство), mely még szűk körben is jellemezte őt, ahol pedig mindenki jól ismerte a másikat, és senkit nem tudott becsapni. Kerenszkij mindenáron, kényszeresen hatni és imponálni akart, és abszolút tévesen mérte föl lehetőségeit és az Ideiglenes Kormányra leselkedő veszélyeket, végzetesen alábecsülte Lenint is, mivel ítélőképességét elhomályosította az önnön erejébe és hatalmába vetett hit, valamint a „demokrácia zálogának” kezdettől hamis szereptudata. És bár a maga módján ő is szerette a hazáját, és a színész maszkja alól időnként előbukkant a valódi érzés is, alapvetően képtelen volt arra, hogy bátran és egyenesen cselekedjen, és minden önhittsége és hiúsága mellett hiányzott belőle az igazán erős embereket jellemző szilárd meggyőződés. A beszédeit V. D. Nabokov úgy jellemzi, mint „egy cezaromániás pszichopata szakadatlan, hisztérikus jajveszékélését”.¹⁸ Az ő ellentétele a kormány tagjai közül utolsóként jellemzett Pavel Miljukov, akit nagyra tartott műveltsége, megfontoltsága és elvszerű magatartása miatt.

V. D. Nabokov művében több szinten is elemzi a februári forradalom eredményeképpen létrejött Ideiglenes Kormány kezdettől fogva gyenge legitimitásának okait: a monarchia „önfelszámolásának” alkotmányjogi és néplélektani következményeit, a válasz nélkül hagyott, szabadjára engedett bolsevik propagandát, az elmulasztott lehetőségeket a bolsevikok letartóztatására, valamint a miniszterelnök, a forradalmat megtestesítő személy totális alkalmatlanságát és hiteltelenségét. Az emlékirat mindezek mellett kitér a Kadet Párt háborúval kapcsolatos sorsdöntő hibájára, arra, hogy Miljukov nem tudta vagy nem akarta, képtelen volt elhinni, hogy a hadsereg alkalmatlanná vált a háború folytatására. V. D. Nabokov, aki a februári forradalom idején a vezérkarnál teljesített szolgálatot, sokkal inkább tisztában volt a valós helyzettel. Fronton szolgáló bajtársai leveleiből első kézből értesülhetett a hadsereg küszöbön álló összeomlásáról. Miljukov azonban meggyőzőhetlen volt. 1917 júniusában a Kadet Párt kilépett az Ideiglenes Kormányból, Miljukov elutazott Szentpétervárról. V. D. Nabokov az utolsó pillanatig a városban maradt, a választások előkészítésén dolgozott, részt vett a városi tanács munkájában, ám mindenhol érzékelte a sodródást, az egyre jobban eluralkodó káoszt, a hatékony cselekvésre való képtelenséget. Így volt ez akkor is, amikor, egy nappal a bolsevik puccs (a Szovjetunió fennállásáig: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom) előtt az akkor már katonákkal és matrózokkal körbevett Téli Palotába hívták az Ideiglenes Kormány

¹⁸ Владимир Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот*. 59.

ülésére. Miután látta, hogy a kormány tagjai a teljes reményvesztettség állapotában vannak, és semmi érdemi munka nem várható, úgy döntött, hazamegy ebédelni. (Házuk a Bolsaja Morszkaja utca 47. nem volt messze az események epicentrumától.) Mintegy fél órával később a katonák lezárták az épületet, és az Ideiglenes Kormány tagjait letartóztatták. Az emlékirat egyik visszatérő eleme, hogy milyen trükkökre és jártasságra volt szükség a februári forradalomtól kezdve az állami épületekbe való be- és kijutásra. Nabokov említett drámájában és regényeiben is megjelenik a palotája rejtékútjain közlekedő és/vagy menekülő király motívuma. Saját emlékiratában, a *Szólj, emlékezet!*-ben a bolsevik hatalomátvételt a család autójának történetéhez köti. (Ekkor ő már nem tartózkodik Szentpéterváron, V. D. Nabokov hetekkel korábban elküldte a családját a városból a Krímbe, párttársa és barátja, Panyina grófnő Gaszprában lévő villájába.) „Még később, egy bizonyos tragikus ős homályában a bolsevikok felülkerekedtek, és Kerenszkij egyik szárnysegédje arra kérte apámat, kölcsönözön egy gyors autót, amelyet a miniszterelnök használhat, ha sietve távozni kényszerülne;”¹⁹ Ekkorra azonban már használható autó V. D. Nabokov tulajdonában nem maradt.

A háború befejezése és a polgárháború az egész családot a Krímbe éri, ezt már szintén az író emlékiratából rekonstruálhatjuk, amelyben viszont a történelem, a háború, még ha közvetlen életveszélybe sodorja őt is, és súlyos családi veszteségekkel jár, úgy tűnik föl, mint az emberi ostobaság banális, agresszivitásában is nevetséges betörése a mindennapi élet, a természet, a lepkék, a költészet és a szerelem elképesztően gazdag, egyszerű és legyőzhetetlen áradatába:

„Aztán, 1918 egy tavaszi napján, amikor a sötét hegyoldalt már a virágzó mogyorófák rózsaszín póftegei élénkítették, eltűntek a bolsevikok, és helyüket átvette egy magányos, csöndes német hadsereg. A hazafias oroszok győtrődtek a honi kivégzőktől való megszabadulás okozta ösztönszerű megkönnyebbülés és azon érzés között, hogy szabadulásuk idegen – ráadásul német – megszállóknak köszönhető. Ez utóbbiak azonban Nyugaton éppen elvesztették a háborút, és lábujjhegyen jöttek Jaltára, szerény mosollyal, szürke kísértetekből álló hadseregként, amelyet könnyű volt egy hazafinak semmibe vennie és semmibe is vették őket, leszámítva a halk, meglehetősen hálátlan kuncogást, ami a park gyepeén megjelenő bátortalan FÜRE LÉPNI TILOS feliratokat kísérte.”²⁰

Majd eltűnnek ők is, helyüket átveszik a fehérek, míg végül, 1919 tavaszán a Vörös Hadsereg északról betör a Krímbe, és a Nabokov-család egy Remény nevű, szárított gyümölcsöt szállító görög hajón örökre elhagyja Oroszországot. Az utolsó pillanatban a hajón még hallani a fegyverropogást, ahogy a vörösök elfoglalják a szevasztopoli kikötőt. Apa és fia sakkoznak a fedélzeten.

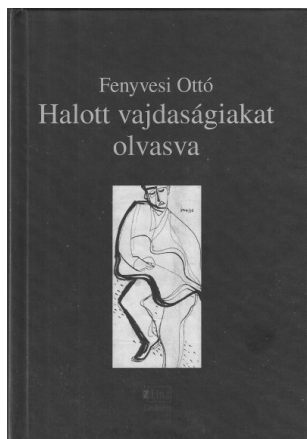
¹⁹ *Szólj, emlékezet!* 195.

²⁰ *Szólj, emlékezet!* 261–262.

FÖRKÖLI GÁBOR

Blues a bácskai táj felett

FENYVESI OTTÓ: HALOTT VAJDASÁGIAKAT OLVASVA
(VERSEK, ÁTKÖLTÉSEK, MÁSOLATOK) I–II.

zEtna Kiadó
Újvidék, 2009–2017
(Vulkánfiber 12–29)
174 és 238 oldal

Fenyvesi Ottó költészetéről írva nehéz megkerülni a rockzene, a beatkultúra és a punk inspirációját. Manapság az alacsonyabb regiszterbe sorolt szubkultúrák és a szépirodalom kapcsolata olyan magától értetődő, talán észre sem vesszük, és Térey János olvasói sem szégyenlik, hogy értik a szerző Rammstein-referenciáit. Talán még a trashkultúra használatba vétele miatt kényszerül némi magyarázkodásra Bartók Imre vagy Nemes Z. Márió, de ezek már csak részletkérdések. Az Újvidéki Rádió lemezlovasaként és könnyűzenei szakíróként Fenyvesi Ottó azonban még szembesült az értetlenséggel, a finnyás távolságtartással, a beatkultúra és a magas művészet közötti szakadékkal és általában véve azzal, hogy az irodalom, a művészet számára a popkultúra nem természetes adottság. És miközben érdeklődése és személyes ízlése a dübörgő rock irányába húzta, értelmiségiként rálátott a kultúra átalakulásával kapcsolatos fenntartásokra, és maga is kritikusan, érzékenyen tudott reagálni a könnyűzenén alapuló kultúra belső ellentmondásaira.

Ezt azért is ki kell emelni, mivel ezek a feszültségek már kezdettől fogva költészetét is jellemezték. Éppen ezért, noha az őt ihlető kulturális jelenségek nem egyszer az ösztönök felszabadítását, a pszichedelikus élményekre való nyitottságot, a kulturális-társadalmi-nyelvi normákkal való szakítást hirdették, Fenyvesi szövegeiben mindig is intellektuális volt. Lelkesedése sosem volt naiv. A költő már az elejétől fogva tépelődő szentimentális volt. A töprengések tárgyául szolgáló ellentmondások a beatkultúra alapvető társadalmi attitűdjéből, a lázadás természetéből fakadnak. A beatkultúrában a lázadás kudarc különösen látványos. A populáris zenét a könnyű befogadhatóság a terjesztést szédületes sebességgel lehetővé tevő médiumokkal együtt szinte azonnal áruvá tette. Undergroundból pillanatok alatt mainstream lesz a könnyűzene; ez ellen tudatosan küzdeni kell, és mindig újabb és radikálisabb művészi eszközökkel kell biztosítani, hogy az

adott produktum ne csupán eladható termék legyen. Azonban – és itt mutatkozik meg a küzdelem hiábavalósága – a rockzene lényegéhez tartozik az az igény, hogy integratív legyen, és hogy ne csak az elithez szóljon. Az áruvá válás mellett a lázadás másik problematikus velejárója az utólagos nosztalgia. Nosztalgia egy olyan ideális, kitüntetett korszakkal kapcsolatban, amikor ez a lázadás még tiszta, autentikus, romlatlan volt. Mint minden nosztalgia, ez az alakatlan visszavágódás is megbízhatatlan, hiszen abban sem lehetünk biztosak, hogy tárgya valaha is létezett-e olyan formában, ahogy arra emlékezni szeretünk. Fenyvesi Ottó költészete ezekről a dilemmákról lelkiismeretesen számot adott, de közben meg tudta őrizni mélysége-sen romantikus lelkesültségét és érdeklődését is.

A *Halott vajdaságokat olvasva* című, most már két kötetnyire duzzadt versciklus látszólag éles tematikus váltást jelent a „farmernadrágos” irodalomhoz, a beatköltészethez képest. Az első kötet 2009-ben, a második 2017-ben jelent meg. Szerzőjük arra vállalkozik bennük, hogy vajdasági szerzőket olvasson újra, lefedve a teljes huszadik századot, és olvasatáról költői formában adjon számot. Törekvéseikben, stílusukban és magatartásukban meglehetősen sokszínű a Fenyvesi által felsorakoztatott társaság, és semmiképpen sem mondhatnánk, hogy sok hozzá hasonló alkatú költő akadna köztük. A fiatalon elhunyt Sziveri János, a harsány, a végletes kijelentésektől vagy a váteszköltői szereptől sem visszariadó nemzedéktárs az egyetlen feltűnő kivétel, nem csoda, hogy a szerzői hang éppen vele osztja meg azt a szomorú felismerését, hogy a Lennonra támadó Chapman pisztolylövéssel „véget ért a beat-korszak”. Önmagában egyébként a két kötet címében jelzett tevékenység, vagyis az olvasás is csendes, magányos tevékenységet sejtet, az írás médiumának a kizárólagosságát, amely megint csak távolabb visz Fenyvesi költészetének alapvető zenei ihletettségétől. Azonban majd látni fogjuk, hogy ez a kizárólagosság csak látszólagos.

Összességében a szerzőt ebben a versciklusban is ugyanazok a kérdések foglalkoztatják, mint avantgárdabb ihletésű műveiben: Mi a kultúra? Mi az értelme az egyéniségnek, az invenciónak az alkotás szempontjából? Mi az írás és az olvasás jövője, értelme? És végül mi haszna van emlékezetünkkel életben tartani elmúlt vagy múltfélben lévő korok életműveit? A ciklus újabb kötetében olvasható Marcus Aurelius-idézet keserűen provokatív: „Arasznyi az ember élete, arasznyi az a földzug, ahol él, arasznyi a legtovább fennmaradó hírnév is. Hiszen ezt a hírnevet gyorsan pusztuló emberférges egymást felváltó nemzedékei hordozzák, ezek pedig még önmagukat sem ismerik, nemhogy arról tudnának, aki már régen meghalt.” Mintha más témája sem lenne Fenyvesinek, mint a hírnév mulandóságának a resignált tudomásulvétele. A helyzet szerencsére nem ilyen reménytelen. Marcus Aurelius még a modernség előtti, antik vagy antikizáló hírnév fogalmáról beszélt, amelyet egyesek afféle alternatív földi – az utókor emlékezetében fellelhető – mennyországgként, a halál utáni élet szekuláris változataként képzeltek el; ez különösen jellemző volt a reneszánszra. Mások ezt az optimista felfogást radikálisan elutasították. A sztoicizmus és a kereszténység teljesen negligálta az evilági dicsőség értékét. A modernség előtt a hírnévről mindent vagy semmit alapon beszéltek. A modern felfogás azonban már nem abszolútumokban gondolkodik az emlékezet kapcsán. Ahogy Nietzsche is már észrevette, a kultúra az emlékezés és a felejtés dinamikus viszonyából áll elő, egészséges működéséhez mindkettő szükséges.

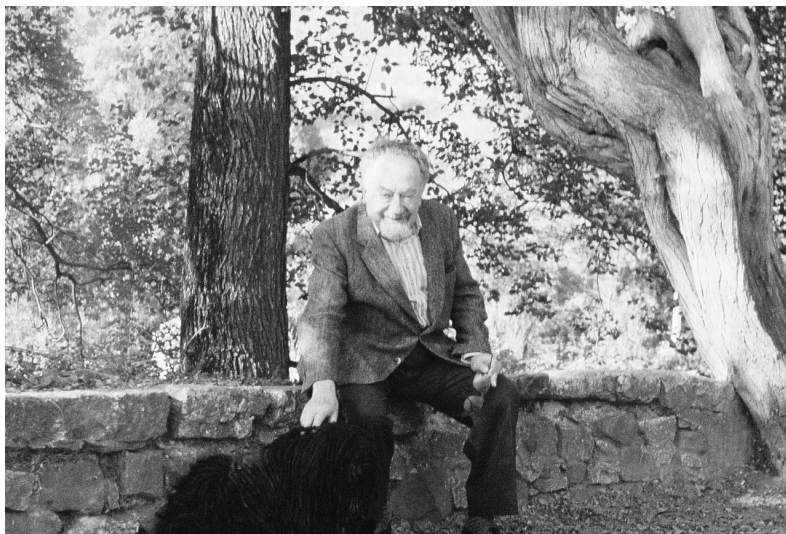
A *Halott vajdaságokat olvasva* pontosan erről a kétirányú folyamatról szól. Afféle alternatív irodalmi kánont próbál összeállítani, ismert és kevésbé ismert vajdasági szerzőkből. A versekben lecsapódó reflexiók újraolvasás termékei, azonban a költő- és íróportrék felidé-

zésében nincs kizárólagos szerepe az irodalmi, költői szövegek olvasásának. Fenyvesi ugyanis – ellentétben mondjuk Tózsér Árpád *Tanulmányok költőportrékhoz* c. kötetével – nem igazán törekszik arra, hogy a tárgyalt életműveket stílusutánpótlások, pastiche-ok segítségével ragadja meg. Még motivikus, intertextuális utalásai is igen visszafogottak. Az egyes versek nála a leggyakrabban az életrajz és életmű együttes újragondolását jelentik. Komoly szerep jut ebben az életutak tragikumának, sőt időnként a történelmi szenzációnak is: az újabb kötetben megjelenik például Munk Artúr, aki a Carpathia orvosa volt, amely hajó elsőként sietett a süllyedő Titanic segítségére. (A verseket egyébként életrajzi jegyzetek vezetik be, amelyek gyakran tényleg keveset vagy semmit sem mondanak az életműről, ami viszont zavaró tud lenni.) Ahogy haladunk előre az időben, úgy válnak egyre fontosabbakká Fenyvesi személyes emlékei. Talán itt a legéletbevetőbb, hogy a szöveg a nosztalgia csapdái ellen védőoltást nyújtson. Az emlékezés önkényességére, a mítoszgyártás felemás igazságára szép példa a Sziveri haldoklásáról szóló részlet. A költőt az Uzsoki Utcai Kórházban kezelték, és ez az a része Zuglónak, ahol több vajdasági városról elnevezett utca is van, és így pusztá szavak válnak az egykori élmények pótlékává, ahogy azt a szöveg is tudatosítja: „Utolsó sétánk Zuglóban, / a Handzsár utcától a kórházig: / Újvilág, Szenttamás, Titel, Csantavér, / Bácska utca. Újvidék sétány és tér. / Számba vettük életterünket, ahol élünk adatott.”

A két kötet nagy erénye a vajdasági író fogalmának átgondolása. Kötetébe olyanok is bekerülnek szülőhelyük vagy egyéb életrajzi eseményük okán, akikre nem elsősorban vajdasági szerzőkként gondolunk. Ilyen Herczeg Ferenc vagy Moholy-Nagy László. Csáth Gézáról és Kosztolányi Dezsőről természetesen tudjuk, hogy Szabadkán születtek, és magunkban be is azonosítjuk az *Aranysárkány* Sárszegjét Szabadkával, de – nagyon helyesen egyébként – nem préseljük bele őket a határon túli, kisebbségi író dobozába, és nem csak azért, mert őket az egyetemes magyar irodalom élvonalában illik számon tartani, hanem mert egyébként sem éltek és alkottak határon túli magyarként vagy kisebbségi élethelyzetben. De néha rá kell mutatni, hogy számtalan kötődésük közül a Délvidék is szóba jöhet. Megint másik élethelyzet az anyaországban született, de később a Vajdaságba települt íróké. Mondani sem kell, Fenyvesi Ottó a kanonikus és a marginális szerző, a centrum és a periféria ellentétét is újragondolja, és kötete rámutat az irodalmi térben kialakuló szerepkonfliktusok problémájára is. Szenteleky Kornél neve például alighanem a *Kalangya* c. vajdasági folyóirat alapító szerkesztőjeként több irodalmár számára is ismerősen cseng, azonban olvasni bizonyára csak kevesen olvassák. Ráadásul eredeti hivatását tekintve orvos volt – a művelt, a kultúrát nélkülözni képtelen orvosírók közé tartozott –, praktizált is, és mint Fenyvesi Ottó verse is szépen bemutatja, egy egész közösség testi és szellemi jólétének felelőseként próbált helytállni, amely közösség – a vers pontosan érzékelteti – hol az ósziváci rendelő látogatóira korlátozódott, hol az egészen Budapestig érő magyar irodalmi életig tágitotta határait. Fenyvesi újraanonizálási kísérlete az irodalom fogalmát sem szűkíti le a tiszta szépirodalom mezsgyéi közé. Helyet kap a könyvben a nyelvész, nyelvjáráskutató Penavin Olga és a képzőművész és művészeti szakíró Moholy-Nagy László is. Utóbbi esetében Fenyvesi kivételesen elhagyja homogén, minimalista stílusát, és Moholy-Nagy kísérleti filmjeinek villódzását, burjánzó képi metaforáit teszi át versebe: „néger fiú egy áruháza üvegáramában / tempó, tempó, tempó / tömeg a nagyvárosi utcán / alulnézet, felülnézet, harántnézet / villamosok, autók, biciklik, konflisok, buszok / minden elsüllyed a mélybe / világitótorony / a felvevőgép felbillen”. De a médiumváltás nem az egyetlen kísérlet, ahol a magyar irodalom átlépi a nyelvi határokat. Fenyvesi a magyar

irodalom fogalmát nagylelkűen kiterjeszti a nem magyarul író, de a magyar kultúrát ismerő és szerető, a szerbhorvát és magyar irodalmak párbeszédéhez nagyban hozzájáruló vajdasági szerzőkre is: a montenegrói anyától és magyar apától származó Danilo Kiš, a délvidéki magyar költők verseit szerbre fordító Judita Šalgo és a többek között Ladik Katalinnal és Szombathy Bálinttal is együtt alkotó képzőművész, Slavko Matković sem marad ki.

Fenyvesi köteteinek címe hiába ígért újraolvasást – és talán a befogadóval való közös olvasást is –, a versciklus nem visz közelebb a szóba jövő életművek szövegtestéhez, és pláne nem válthatja ki azok végigolvasását. A *Halott vajdaságiakat olvasva* c. köteteket lapozgatva azonban megnyílnak azok a rejtekek, amelyeken rálehetünk a vajdasági magyar irodalom tágabb vonatkozásaira, pontosabban a tágon értett magyar irodalom vajdasági vonatkozásaira. Nem véletlen, hogy Fenyvesi legtöbb szóképe valamilyen módon a megidézett életutak helyszíneiben gyökerezik. A bácskai táj, az újvidéki és szabadkai utcák alapvető fontosságúak, ők tartják egyben a százévnyi irodalomtörténet sokféle hőséből összeálló, heterogén képletet: „Bácska: homok, homok és fekete föld, / akác és nyárfa, szalonna, bab és kenyér. / Végtelen sík a mi világunk, / hegyek és költők alig lakják. Innen szökni kell, és sírva visszajönni” (*Gál László*) – Fenyvesi költészete szinte közhelyességig koptatja a táj által sugallt reménytelenséget, ám miközben a vajdasági miliő kapcsán olyan gyakran emlegetett *couleur locale*-t Sziveri hasonló című versére utalva sokszor csak *couleur* lokálnak írja, szelíd iróniával idézi fel mind a nagy reményeket, mind a végletesen borús hangulatokat. Szóljon akár a dübörgő rock, akár valamelyik szorgalmas kismester halkabb éneke a Délvidék tája felett, Fenyvesi szűkszavú bölcsessége segít észrevenni minden emberi és művészi gyarlóságot, dugába dőlt terv mögött a reményt.

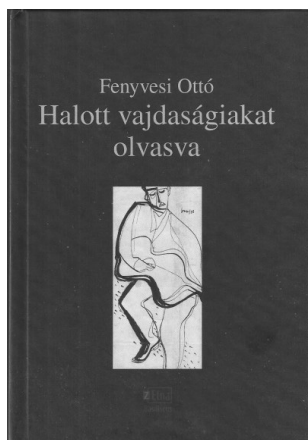

MULLER A MAGYARORSZÁGRÓL VITT PULIJÁVAL. VALAHOL ANDRIN MELLETT (1988)

LOSONCZ ALPÁR

Az elcsukló hang

FENYVESI OTTÓ: HALOTT VAJDASÁGIAKAT OLVASVA
(VERSEK, ÁTKÖLTÉSEK, MÁSOLATOK) II.

zEtna Kiadó
Újvidék, 2017
(Vulkánfiber 29)
238 oldal

A zEtna Kiadó gondozásában jelent meg Fenyvesi Ottó legújabb verseskötete. A költő, a kötet jelzése szerint (*Második könyv*) immáron másodízben olvas halott vajdaságiakat, vagyis másodszor történik, hogy elhunyt vajdasági költők, tanárok, újságírók, közéleti szereplők kapcsán él az átírás, az átköltés, a felidézés, a másolás eszköztárával. Egészen pontosan 33 elhunyt ember portréjára, művészetére, szövegvilágára, szerepköreire stb. vet fényt a könyvben, és aligha kell beszélnem arról, hogy milyen sokatmondó ez a szám.

A helyzet ínséges voltát jól mutatja, hogy Fenyvesi Ottó jóformán az egyetlen olyan alkotó az *Új Symposion* harmadik nemzedékéből, aki még rendszeresen hoz létre költészetet. A többiek versírási kedvét felmorzsolta a posztoszocialista kor forrataga, és (talán még Szűgyi Zoltánt kivéve), ritkán adnak hangot lírai gondolatoknak. Fenyvesi Ottó intellektuális tekintélyét azzal alapozta meg, hogy az egykori *Új Symposion* szerkesztőjeként a beatkultúra és -költészet eljárásaiból mérített kifejező erőt, kanyargó jelentésekkel dolgozó hosszúverseket teremtett, amelyek a rockzene ütemére emlékeztető lírai építkezést művelték, és apokrif dimenziókat vonultattak fel. Versei felidézték és megforgatták a valamikor aláásó jellegű, ifjúsági szubkultúra még igába nem tört jelentéseit, a beat lázadó aspektusait, és kollázsokba transzformálták a popkultúra vonatkozásait. Jellemző, például, hogy az olyan különösen kiemelt földrajzi toposzok, mint a mitikus jelentésekbe vont Amerika, amelyekről egy a versekben felcsendülő elbeszélői hang tanúskodik, végül is a rock-érzés és valószínűsíztetés távlatában mutatkoznak meg.

Nem mintha a költő felhagyott volna ezzel az irányulással, vessünk csak egy röpke pillantást az utóbbi évek Fenyvesi-termésére. Ráadásul ez a mostani, vajdasági beágyazottságú halottaskönyv, vagyis a versnek mint temetőre való rálátásnak Fenyvesi-féle változata megannyi esetben kereszteződik a rock életforma elemeit mozgó lírai beállítottsággal.

Amikor azt tapasztaltam, hogy Fenyvesi e kötetben a költő és fordító Csuka Zoltánnal foglalkozó versben (Láng Árpád avantgárd beszédmozzanataival Csuka Zoltán *Út*-projektjét is felidézve) helyezi szexualizált szövegekörnyezetbe a hit fényeinek kigyúlását, azaz, hogy idézzem a költőt: „új hitek gyúltak a horizonton / új vénuszdombok / aranyló mellek, rubintgom-bokkal” (*Csuka Zoltán*, 151) akkor kénytelen voltam Fenyvesi Ottónak az *Új Symposion* 200. számában napvilágot látott *Poetica licentia* című versének hatalmas tablójára, a szexualizált tájakat befogó verstávlatára gondolni, amely ott és akkor Marilyn Monroe bozontos ölet és túlon túl dús kebleit elevenítette fel. Vagyis nem tekinthető véletlennek, hogy a Sziveri János-sal való együttlétek hátterét alkotó korrajz hangsúlyozottan egy sodródó narratív szerkezetet követ, amely az egykori hosszúversek ütemét idézi fel bennünk.

És elvégre a rock-orientáció és a halottak olvasására irányuló szándék a legfontosabb dimenzióban találkoznak, nevezetesen a múltra való roppant erős vonatkoztatottságban. A mához tartozunk, azt keressük, hogy mi maradt még egyáltalán itt számunkra mostanra, *de*, a költőt idézve, „Tenyerünkbe hajtjuk a fejünket / és a múltból kilúgozzuk a mát” (*Sziveri János*, 207). És ezen, akár stratégiának is beillő gondolat, kell, hogy vezérelje az olvasatunkat.

Elvonatkozódni a mától, megszabadulni a ma kötöttségeitől, a múltat meghatározó erejűnek tartani, azaz központtalanítani a jelent, úgy gondolni, hogy a letűnt nemzedékek nyomasztanak bennünket, és egyben lehetőségekkel ajándékoznak meg, ezt a kitétel csak abból kiindulva érthetjük, hogy a költő romokon áll, a múltban létező, halomra dőlt remények-hitformák romjain. Mindezeket egy csendes melankólia itatja át, és viselik a történelem okozta hegeket. És micsoda veszteségek által létrejött romok ezek! A kirajzolt ív ugyanis széles: az úttörőtől, a szerb-magyar Szenteleky Kornéltól kezdődik a lajstromozás, aztán az itt kitaposott ösvényeken járva számba vehetünk olyan szerzőket is, mint Adyt, Petrit és másokat is fordító Danilo Kiš, a szürrealista elemeket mozgó temerini-verbászi novellista, Szirmai Károly, vagy Sinkó Ervin, a messianisztikus forradalmár, hogy végül is eljussunk a baráthoz, Sziveri Jánoshoz, az *Új Symposion* elkergetett főszerkesztőjéhez. Kevésbé ismert szereplők is találhatunk itt persze (pl. Berényi János, Dóró Sándor), akikről mégiscsak illik tudni. A halottkatalógus impozáns, rengeteg asszociációt engedélyez, a költő befogadókészsége a halottak meg nem írt testamentumai kapcsán figyelemre méltó. A rockversek terepmozgásához képest Fenyvesi Ottó ehelyütt másféle helyszínekre is elvisz bennünket: versei gondosan megtervezett, drapériákkal keretezett, súlyos csendbe burkolt, polgári szobákra nyitnak, tornácok parasztházakat láttatnak, majd folyókat, amelyek fölött lőpor füstölög, és amelyekben gazdátlan testrészek úszkálnak. Ezek a versek, nem utolsósorban, nagy előszeretettel boncolgatják az akácfákkal telített bácskai/vajdasági táj jelentéseit, amelyek körül oly sok irodalmi vita adódott.

Nem kerülhetjük meg ugyanis a kérdést, hogy minek/mivégre terem egyáltalán az ilyen helyen irodalom, azaz Fenyvesit idézve, „rózsaszínű takony kell ide, / a mocsok fővárosába, / a ringyók mennyországába” (*Szenteleky Kornél*, 11). Valójában a tét mindig, és itt Fenyvesi Ottó verseiben is, a történelem és a táj egybeszövődéseire kötődik, az jelenti a felettébb fontos kérdést, hogy mily módon szórja szét jeleit a történelem a táj gyűrődéseiben, lankáiban, domborulataiban, lejtőin és emelkedéseiben. Márpedig a bácskai/vajdasági táj igazi vizuális formája a sík, a síkság, halottai a síkság halottai, a síkság úgy jelenik meg, mint a halottak különleges vízszintes tere. Nem az örök halálról van szó, amely az életút végpontján kikerülhetetlen végességgel sújtja az embert, hanem arról, hogy a halálformák mindig történelmileg-társadal-

milag meghatározottak, az egyéni halál nemcsak szinguláris tény, hanem hírt ad a történelem fordulatairól, kanyarulatairól, arról, hogy még az individualizált halál sem egyéb, csak a történelem lenyomata. A helyszíneken ott látjuk a vérrel, erődemonstrációkkal, kényszerekkel átítatott kisebbségi történelem jeleit.

Mindeközben ugyanis örvénylik a vajdasági magyar történelem, a halottak láncát az a történelmi dinamika fogja egybe, amelynek groteszk-abszurd mivoltát, így Fenyvesi Ottó, csak a vers foglalhatja szóba. És aki kellő figyelemmel olvassa e verseket, és képes egybetartani a sokfajta dokumentáris aspektust, lírai-biografikus asszociációt, annak számára sok minden világossá válik a vajdasági történelmet illetően is. A líra lép szövetségre itt a kíméletlen dokumentarizmussal, és keresi az egyensúlyt a tapasztalati történelem fordulatait jegyző magatartással. A költő pedig az elbeszélő pozíciójába lép, éppúgy alkalmazza a felsorolás technikáját, mint korábbi köteteiben, majd szereplőinek léthelyzetébe helyezi magát, vagy éppen megszólaltatja, párbeszédbe tolja őket, és vágyaikat, megnyilvánulásait ütközteti a számukra előre kijelölt valósággal. Ezek az elemek járnak aztán párban alkalmanként az expresszív felkiáltásokkal, a fájdalom-megnyilvánulásokkal, a döbbenetformák jajkiáltásaival – tudjuk, Fenyvesi Ottó költészete sohasem nélkülözte az expresszív dimenziókat.

A történelem itt nyilván: predetermináció, fátumszerű dinamika és hiábavalóság, amely a halálban csúcsosodik ki, és nyeri el értelmét. A versek különféle hosszúságúak, vannak itt erősen poentírozott rövid szövegek, ám találunk hosszabb verseket is, mint például a Majtényi Mihállyal és a Szirmai Károllyal foglalkozókat, amelyekben a költő különös beleérzéssel követi választott alanyait, akik, ahogy mondja, a végtelenből jöttek, és a végtelenbe tartanak. Fenyvesi Ottó legtöbb versében szabályosan lezárt verstömböket, pontig vezetett mondatok által kirajzolt, erős képeket látunk, csak egy helyen, mégpedig a világszintű Moholy-Nagy László esetében érhetjük tetten e felvállalt szigor lazítását, ott bomlik fel egy pillanatra a korábbi lírai rend, és válik oldottabbá a versszöveg. Szerkezetileg minden vers erősen tagolt. A technika a redukciót, a sűrítést idézi, mégpedig a legerőteljesebben akkor, amikor a versmondat egy szóvá zsugorodva bontakozik ki, és száraz, kemény állításokat közöl. Magyarázatot is kapunk minderre, amennyiben önreflexív vonatkozásokat keresünk a könyvben. Más-képpen fordul a fiatalságot maga mögött hagyó költő a nyelvhez, mint az egykori fiatal versező: a fiatalság tartozéka, hogy nem fél a szavaktól, a félreértelmezésektől, és könnyebben leírja azt, ami kimondásra vár. Az immáron öregedő költő inkább azt a gondolatot görgeti, hogy a költő csak ott kezdődhet, ahol elcsuklik a hang. Sűrítési igényei voltaképpen innen adódnak.

És nem a szereplők műveire helyeződik a hangsúly, csak alkalmanként esik szó az adott alanyok műveiről. Egy ilyen ritka példát akkor pillanthatunk meg, amikor a legenda szerint a Titanic segítségére siető Carpathián hajóorvosi szolgálatot teljesítő Munk Artur kerül szóba. A költő ezenkívül ritkán engedi szóhoz jutni az egyes szám első személyt, ha jól számoltam, ez csak kétszer történik: először, amikor Bányai János váratlanul a költő kezébe nyomja a Szenteleky-koszorút, hogy akassza fel azt a megfelelő helyre – vélhetően jelképes a szituáció, hiszen a *Halott vajdaságiakat olvasva* című könyv szerzőjének versei felfoghatók úgy is, mint ilyen koszorúk sora, mint a felaggatás koszorúzó gesztusának ismétlése. És még egyszer jelenik meg nyomatékosan az egyes szám első személy, mint nyelvtani forma, jelesül akkor, amikor a költő a kálvinista teológus, a jugoszláv kommunizmus történetében szerepet játszó, a hírhedt kopár sziget (Goli otok) büntető masinériáját elszenvedő Kek Zsigmond, az-

az a későbbi nyelvművelő, Kossa János, fiát keresi Veszprém környékén. Vagyis Fenyvesi Ottó legtöbbször vagy a személytelen elbeszélés hangnemét, vagy a belehelyeződést megvalósító beszédmódot választja. Diskurzusában explicit módon ott jelenik meg a többes szám, ahol a jelen felé tart, és ahol a nemzedéki „mi” kerül felszínre.

Ám az elmondottak ellenére amellet szeretnék érvelni, hogy Fenyvesi Ottó költészetében mindig van egy implicit kommunális vajdasági horizont, még akkor is, amikor a versek nem a többes szám első személyére hivatkoznak. A *halottak közössége*, ez a régi szó, amelyet emlegettek az I. világháború után, illik erre a retrospektív erőfeszítésre. És így kerül elénk az az egybetömörítésre vonatkozó fordulat is, hogy „*minden vajdasági*”. A halál faktuma teszi lehetővé a közösségi együvértartozást, nemcsak a múlt, de a jövő vonatkozásában is. Figyeljünk csak a Csuka-vers fináléjára, amelyet zárás céljából két részben idézek: „Majd mind elalszunk egyszerre / az összes vajdasági / az összes telivér és baromfi,” (*Csuka Zoltán*, 154). És íme a második, amely, amúgy a gépekre való utalással ismét a rockkorszak motívumkincsére emlékeztet bennünket: „összecsuklunk, / és a gépek mind / átveszik felettünk a hatalmat”.

A LLANES ÉS VIDÉKE NAPILAP FŐSZERKESZŐJÉVEL (1988)

HÓZSA ÉVA

Az áthelyezett beszélgetés pulzálása

VIRÁG ZOLTÁN: PRÓBÁRA TETT EMLÉKEZET
(BESZÉLGETÉSEK VAJDASÁGI ALKOTÓKKAL)

VárUcca Műhely Könyvek 49.
Művészetek Háza
Veszprém, 2018

Virág Zoltán irodalomtörténész új könyve utólagos szerkesztői tevékenység eredménye, amelyben az élőbeszéd és a rögzítettség kettősségével szembesül az olvasó, aki még írott formában is átéli a „jó beszélgetés” lüktetését. A beszélgető-könyv kapcsán kiemelhető az a „szellemi-szemléleti” feszültség, amelyet Balassa Péter Nádas *Párbeszédéről* állapított meg, noha Virág Zoltán kötetében erősebben kirajzolódik a válaszadó szubjektuma. Balassa írja: *„De ki a megmondhatója, miről kellene beszélgetni?”* Nincs rögzített válaszadó szubjektuma ennek a kérdésnek, s csakugyan, szinte öntudatlanul ismételve-megjelenítve Gadamer – platóni referenciára támaszkodó – beszélgetés-hermeneutikáját, *maga a résztvevőket meghaladó beszélgetés (mint játék) a megmondhatója, miről kellene*. Ha van a *Párbeszéd* című könyvnek jellegzetes vonása/erénye az életmű egészében, akkor éppen az, hogy (»a vallomáscentrikusság felé közelítés« Károlyi Csaba-féle értelmében) az objektív *személyesség* a metaszubjektivitás-ban és az interszubjektivitásban jön létre: a társalkodás alakul, létrejön, összeáll, kilazul, sűrűsödik, elfárad stb. – a beszélgetés pulzál.”

A „szerző” vajdasági és magyarországi moderálásai a konkrét helyszíneken mindig a beszélgetés pulzálását eredményezték, a szövegek szerkesztett változatai ugyancsak érzékeltetik a lüktetést, a társalkodás továbbszövéseinek izgalmát. Néha elég egy áthidaló szó vagy mondat, esetleg egy pontosító utalás, kritikus megjegyzés vagy helyreigazítás a beszélgetést vezető részéről, hogy a továbblépés zökkenőmentes legyen, ugyanakkor a közbeszólások megnyitják a szemléletváltás, az eszmecsere lehetőségét. A kötet tizenhárom beszélgetést rögzít, a beszélgetőpartnerek vajdasági „alkotók”, tehát a kultúra és tudomány szerteágazó területeiről folyik a „társalgás”. A Csernik Attilával folytatott beszélgetés

címe egyúttal a kötet szerkesztés stratégiájára is utal(hat): „Minél egyszerűbben, minél őszintébben”.

Kortárs alkotókról, többféle nemzedék sokféle szemléletű tagjairól van szó, akik közül egyesek már *máshol* élnek vagy tanulnak, alkotásaik azonban a vajdasági térséghez, a vajdasági „köpönyeghez” (Bencsik Orsolya), „határokhoz” (Jódal Kálmán), „kis településekhez” (Fenyvesi Ottó), „a lélek indításához” (Szűgyi Zoltán) vagy a regionális és lokális „tapasztalathoz” (Végel) kapcsolják őket. A beszélgetések azonban sokkal több alkotó nevét mozgatják, az elfeledettekét is, például Holti Máriaét (107) vagy Bozsik Péterét, aki sokat tud a csantavéri „mendemondákról” (43–45), valamint a különböző kultúrák jeles alkotóiét. A szövegek az élő fellépések, a pódiumbeszélgetések sajátosságait hangsúlyozzák, kiemelik a felvezetőt, az elköszönést, a felolvasások és nevetések helyeit. A portrék készítőinek névsora szintén heterogén, készítők nemcsak fotósok.

A kötetkompozíció precíz kronológiát követ, az első beszélgetőpartner a 2012-ben „Palics fürdőhelyen” elhunyt Danyi Magdolna, akivel halálának évében Szegeden beszélgetett a „szerző”. A megelevenedő, újabb és újabb tervek felvető beszélgetéshez nem szükséges hozzáfűzni a beszélgetőtárs elhalálzásának dátumát, így gyűrűzik tovább az élő beszélgetés aktusa. A Danyi Magdolnával készült beszélgetés a kötet alibijét is megadja, hiszen a költő és nyelvész Danyi Magdolna kifejti, hogy mennyire fontosak voltak életében és nemzedéke életében a *beszélgetések* (10). A kiadvány gondos lábjegyzetei pontos tájékoztatást adnak a beszélgetés időpontjáról, helyszínéről, a hanganyag feldolgozójáról, sőt apropójáról is, így könnyen áttekinthető, hogy a beszélgetőkönyv összesen ötévnyi anyagot közöl (2012 májusától 2017 novemberéig). Számos megnyilatkozás érinti a közelmúlt történelmét, a délszláv háborúk következményeit, az egyes családok múltbeli traumáit, az áttelepülés dilemmáit.

Virág Zoltán a vajdasági magyar irodalom kiváló ismerője és következetes kutatója, aki néhány életművet fokozott elméleti elmélyültséggel és odaadással tanulmányozott eddigi kötetekben is. A könyv hatodik beszélgetőtársa például Ladik Katalin, akivel 2016-ban Zentán beszélgetett a „szerző”. A performansz nagy képviselőjének munkássága a beszélgetőkönyv összefüggésében is kiemelhető, a performansz ugyanis a beszélgetésekhez hasonlóan menet közben alakul, a hangköltemények rögzíthetősége pedig számos teoretikus problémát vet fel, ahogy a könyvbe transzponált társalgásé is. A Ladik Katalinnal folytatott beszélgetés igazán próbára tette az emlékezetet, számos kódolási problémát helyezett előtérbe. Ladik mondja: „Nem igazán foglalkozom a magam elkönyvelésével vagy elhelyezésével. Elégké kifáraszt engem ennek a rengeteg adatnak a kikeresése, amelyeket követelnek tőlem: hogy mikor mit csináltam, hányban, mi volt a címe, fogalmam sincs. Úgyhogy rákényszerítettek, de, mondom, ez most nekem a megélhetésem, hogy el tudok adni valamit, meg akarnak venni valamit. Úristen, mondom magamban, ez most értéknek számít. Nekem a vérem kötődik egy-egy ilyen műhöz vagy fotóhoz, vagy nem tudom, kicsodához. [...] Persze, hogy megihlettek művek, akár könyv, akár kép, akár film, vagy bármi más. Azokra is készítettem valamit, azok is inspiráltak.” (135)

Ladik Katalin önkritikus reflexiói a beszélgetések központi problémáira irányítják a befogadó figyelmét, ezek pedig az emlékezet, a konkrét léthelyzet és identitástudat. A kötetbe bekerülő „társszerzők” a következők: Danyi Magdolna, Böndör Pál, Fenyvesi Ottó, Jódal Kálmán, Benes József, Ladik Katalin, Csernik Attila, Csorba Béla, Végel László, Bencsik Orsolya, Szűgyi Zoltán, Szajkó István, Losonc Alpár. Az irodalmi és tudományos produktumok mellett a be-

szélgetésekben fontos szerepet kap a képzőművészet, a vizualizálás, a kifinomult festői látásmód, a paletta-vászon dialógus (Szajkó István). Virág Zoltán *A szomszédság kapui* (Zenta, 2010) című tanulmánykötetében is felbukkan az említett nevek többsége, a beszélgetések során feltett kérdések az előzetes tudományos kutatásokat, a széleskörű elméleti és történeti tájékozottságot bizonyítják.

Virág Zoltán könyve a személyes és kulturális emlékezet, valamint a térkontextus és az áthallások megközelítésének szemszögéből minősíthető kimagaslónak. A beszélgetések számos új utalást, eddig fel nem tárt műhelytitkot, összefüggést, illetve új interpretációt tartalmaznak. Ilia Mihály fogalmazta meg az egyik doktori védés utáni beszélgetésben, hogy mennyire fontos a szegedi egyetemi műhely tevékenysége a vajdasági kulturális értékek és összefüggések kutatásában. A *Próbára tett emlékezet* szintén ezt a tudatos törekvést reprezentálja.

MÜLLER BARÁTOKNAK DEDIKÁL AZ ÉLETMŰKIÁLLÍTÁSON. MADRID (1994)

HAKLIK NORBERT

Két század határán, elveszette

MAJOROS SÁNDOR: AZ ELLENSÉG FÖLDJE

Magyar Napló
Budapest, 2017
146 oldal, 2500 Ft

A második világháború mindmáig képes regények és elbeszélések témájául szolgálni. Érdekes irodalomtörténeti pillanat, ahogyan literatúránk éppen most fedezi fel a nagy világégés utóéletét, azokat az eseményeket, amelyeket korábban önnön ingerküszöbe alá száműzött a közgondolkodás, mivel egyértelműen cáfolták volna azokat a mítoszokat, amelyek a második világháború tragédiáját degradálták a politikai öndefiníció eszközévé. Szántó T. Gábor *1945 és más történetek* című kötete például azzal a nézetrel számol le, amely a magyar zsidók elpusztításáért teljes egészében a náci Németországra próbálja áttolni a felelősséget, Závada Pál *Egy piaci nap* című regénye pedig azt a téveszmét cáfolja látványosan, amely a nem demonstratív baloldali / liberális nézeteket vallókra visszakézből hajlamos rásütni az antiszemitizmus billogát, és amely a baloldaliságot az antifaszizmussal azonosítva igyekszik magát legitimálni és erkölcsileg felsőbbrendűként feltüntetni.

Az első világháborút viszont mintha elfelejtette volna a jelenkori irodalom. Sőt: mintha a korabeli literatúra sem szentelt volna neki akkora figyelmet, mint amekkora feltételezhető volna az akkor történeteket személyesen megélt írástudóktól. Ennek a legnyilvánvalóbb oka az lehet, hogy az első világháború esetében az utójáték traumatikus hatása jóval erősebb, mint magáé a világégésé. Minden bizonnyal igaza van Kőbányai Jánosnak, amikor *Az elbeszélhetetlen elbeszélés. Az első világháború a magyar irodalomban* című kötetének bevezetőjében így fogalmaz: „Az I. világháború felidézéséhez a magyar köztudatban és kultúrában reflex-szerűen a végkifejtet: Trianon ténye és traumája társul. Nem maga a háború, hanem annak más eszközökkel folytatása: a világot felosztó nagyhatalmi vetélkedés számunkra oly tragikusan kedvezőtlen verdiktje (1920. június 4.). Minden, ami ezután következett be a magyar történelemben, ebből a sokkból és traumá-

ból nőtt ki – ez nem vonható kétségbe...”

Lehet azonban egy másik oka is annak, hogy az első világháború nincs súlyához illően jelen irodalmunkban. Ez az ok talán akkor ragadható meg a leginkább, ha belegondolunk, mely műnemekben és műfajokban jelentkezik hangsúlyosabban ez a hiány. Ha a lírát tekintjük, nincs okunk panaszra. Klasszikussá vált versek tömkelege foglalkozott a témával: ott vannak Gyóni Géza költeményei, na meg Babitsról a *Húsvét előtt*, a *Fortissimo*, és persze Adytól *Az eltévedt lovas*, az *Ember az embertelenségben* és az *Emlékezés egy nyár-éjszakára*. A nagyepikában viszont már jóval gyérebb a felhozatal: a valós- és áltudósítások jelen vannak, olyan klasszikusoktól is, mint például Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond vagy Szomory Dezső, viszont a máig maradáno első világháborús regényeket egy kézen meg tudjuk számolni – az egy kézen számba vehető feltár tétéleit többek mellett Kuncz Aladárnak és Zilahy Lajosnak köszönhetjük, valamint annak, ha Tersánszkytól a *Viszontlátásra drágát* nem elbeszélésként, hanem kisregényként kategorizáljuk.

Az érem másik oldala: a kispróza. Azon belül is leginkább Pap Károly *Fent a Piaforán* című, elsőként a *Nyugat* 1934-es 14–15. számában megjelent alkotása, amely nem csak a Nagy Háborúról szóló irodalmi művek, de a teljes magyar novellisztika egyik csúcsteljesítménye is – köszönhetően annak, ahogyan egyetlen drámai helyzet apropóján, alig néhány oldalnyi szövegbe sűríti bele a soknemzetiségű Monarchia minden feszültségét, valamint az együtt élő különböző kultúrák közötti végleges bizalomvesztés tragédiáját. Talán éppen ez a novella szemlélteti a legkiválóbban azt, miért a rövidprózában és a versben találta meg leginkább a maga műfaját az első világháború. Az első világégés ugyanis drámai fordulópont, amelynek legnagyobb áldozata éppen a történelmi folyamatok által, természetes folyamatok eredményeképp kifejlődött – mai szóval élve – multikulturalizmus volt. A világháborúval véget ér az együttélés évszázadokon át jól működő kultúrája, hogy aztán elkezdődjék a genocídiumokkal, Holokauszttal, ki-, be- és áttelepítésekkel terhelt huszadik század, amely úgy is leírható, mint egy Sarajevótól Sarajevóig tartó kísérlet a tizenkilencedik századi nemzetállam-eszmény érvényre juttatására, a legmodernebb technika és a hozzá társított „étosz” eszközeivel.

Az első világháborúról írni ezért egyszerre kihívás és lehetőség: az nyúlhat a legeredményesebben a témához, aki képes annak fordulópont-jellegét tömören, rövid terjedelemben, teljes drámaiságában megragadni. Vérteli novellaírónak való terep – és Majoros Sándor személyében van olyan vérteli novellaírónk, aki szimbolikus és földrajzi térként is első kézből ismeri a vidéket, ahol Gavriló Princip kezében eldőrdült a huszadik század kezdetét jelző startpisztoly.

Majoros *Az ellenség földje* című kötetének novellái a békeidők – az első világégéssel oдавesszett világ – utolsó pillanatait ragadják meg. Háborús novellák, anélkül, hogy háborúznának bennük – tényleges fegyveres összecsapásra csak a záró novella utolsó oldalain kerül sor. Majoros novellái arra a szürke zónára koncentrálnak, amely már nem béke, de még nem is háború – arra a néhány napra, amelynek során a Monarchia hadserege végigmasírozott Bosznián, a szerb határig. „Végigmasírozott”, írtam, pedig Majoros novelláiban ez minden, csak nem masírozás – a *Megállj, megállj, kutya Szerbia zenei aláfestésével harsogó, groteszk önbizalomtól áthatott első pillanatok kivételével* talán. Olyannyira nem, hogy *A spártai fiú és a róka* című darab főhőse például hascsikarástól gyötörve marad le egységétől – ami remekül helyezi idézőjelbe a háborús romantika és a hősiesség toposzait, mindemellett arra is alkal-

mat teremt, hogy a szerző bekezdésről bekezdésre adagolva, következetesen felépítse az ismeretlen közegbe került egyén kiszolgáltatottságának élményét.

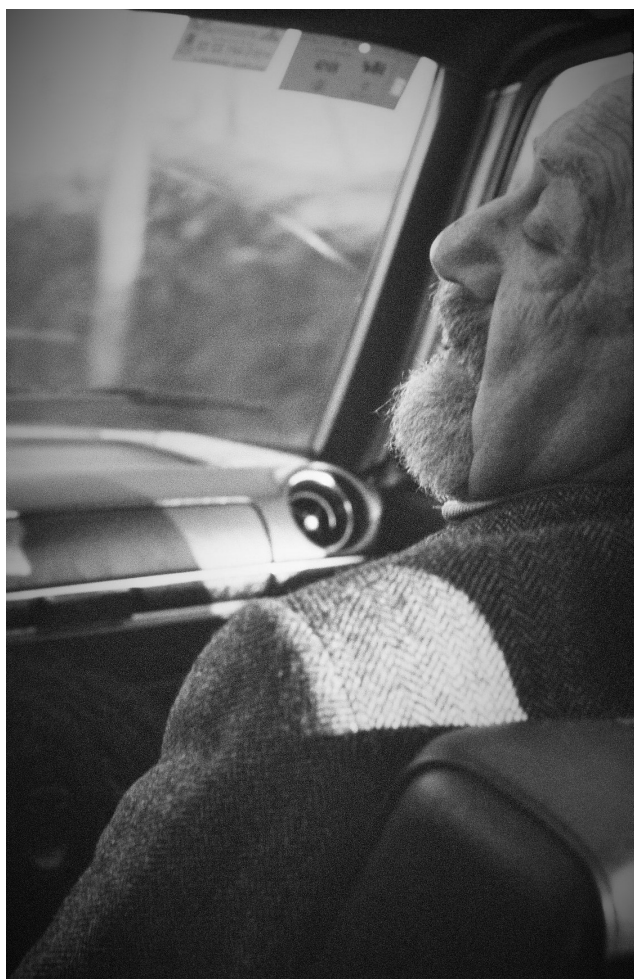
Majoros kötetének központi motívuma éppen ez: a kiszolgáltatottság. A hadsereg útja Bosznián keresztül ugyanis nem csupán térbeli, hanem szimbolikus utazás is, amely az „oda-csapunk egyet a szerbeknek, aztán mindenki visszamegy az unalmas békebeli tudósítások és báli riportok világába” (5) magabiztosságától vezet a Drina-parti golyózápor pánikjái, amelyben a ráció és az ok-okozati viszonyok érvényüket veszítik, és már az sem segít, ha a novellahős arra esküdözik, megmenti a szerbség számára a Milos Obilics legendájából ismert „rigómezei kést, de ehhez az kell, hogy hagyják abba ezt a baszakodást!” (146)

Az ellenség földje novelláiban – újabb jelentésréteggel gazdagítva a címet – a földrajzi tér szimbolikussá válik: a békés hátországot maguk mögött hagyva a katonák egyszersmind azt a biztonságot és ismerős közeget is maguk mögött hagyják, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia megtestesített. A kötet egyik bravúrja, hogy ezt a változást Majoros tájleírásai is remekül érzékeltetik, például így: „A települést egy boszniai viszonylatban bővizű, sebes sodrású folyó szelte ketté, amely a Balkánra jellemző magas helyek közül éppen itt tört ki egy lapályosabb, kevésbé barátságtalan, szinte már alföldinek tűnő tájra, bár a vadságát továbbra is megtartotta. Aki valamilyen furcsa véletlen következtében idetévedt, úgy érezhette, hogy határátkelőhöz érkezett, ami az utolsó megálló egy számtalan veszélyt rejtgető, ismeretlen ország szíve előtt. A folyóvölgy déli irányban már rohamosan keskenyedett, úgyhogy mire az utazó maga mögött hagyta a várost, az Alföldet idéző, lágyan hömpölygő mezők helyett egy kőcsipkés szakadék szélén találta magát, amelynek mélyén úgy tajtékzott a víz, mintha a pokol tüze forralta volna.” (6) A földrajzi tér Majoros világában gyakran önmaga avanszáll legyőzendő ellenségé – például a kötetnyitó, *A név nélküli* című novellában, amelyben a vonuló katonáknak azzal a próbatétellel kell megbirkózniuk, hogyan juttassanak át egy nehéztarackot a szakadék oldalában kigyózó, esővíztől fellazult út egyik kanyarulatán (amely terület a topográfiai térképen veszélytelen völgyként tűnik fel), vagy az *Egy marék vágott dohányban*, ahol konkrétan a terepviszonyok válnak felelőssé a katona haláláért.

Végeredményben a novellák mindegyike – még az olykor Rejtőt, máskor Hašekot idéző humorú, komikusabb hangvételű írások is, például *Az ezredes kutyája* vagy a *Kávédő a Baščaršiján* – következetesen olyan helyzetbe kalauzolja el főszereplőiket, ahol azoknak egy ismeretlen közegben kell boldogulniuk, úgy, hogy e közeg szabályait a belőle való kiút keresése során, „élesben” kell felfedezniük. Ezeket a helyzeteket a szerző rendre megspékeli olyan mikroepizódokkal, amelyek keveset markolva fognak nagyon sokat, és afféle jéghegy-csúcsként érzékeltetik a Monarchia békés felszíne alatt munkálkodó feszültségeket, vagy a balkáni nemzetek antagonisztikus ellentéteit – például amikor a Monarchia egyik horvát közkatonája azt javasolja a hadnagynak: a környékben nézelődő szerb parasztot bízzák meg azzal, hogy átjuttassák a tarackágyút a veszélyes útszakaszon, elvégre „ha az ágyú megsemmisül, márpedig nagyon úgy néz ki, sokkal könnyebb lesz úgy elszámolni vele, ha azt írja a jelentésbe, hogy egy szerb szabotőr okozta a balesetet” (13–14), vagy amikor a *Szamarátemetésben* a lelőtt jószág gazdája nyúzni tanítja a horvát és a (feltehetően) osztrák közlegényt, lévén, hogy „a szamarat ugyanúgy kell megnyúzni, ahogy az embert”, és ez a tudás egyszer még a két katonának is „jól jöhet” (44).

Majoros példás írói önmérsékletének és a látványos, ám olcsó megoldásoktól való tartózkodásának hála úgy fokozza a végletekig a feszültséget ezekben a novellákban, hogy a végső,

katartikus robbanás rendre elmarad. A kényelmetlenség-érzet, az *ellenség földjén* járás bizonytalansága és fenyegetettség-élménye azonban novelláról novellára egyre fokozódik, mígnem a valós és képzeletbeli tér végpontjára, a Drina partjára jutva rászabadul a szereplőkre és az olvasóra a huszadik század. Egy letűnt világ utolsó pillanatainak vészjósló krónikája ez a könyv, és egyszersmind kiváló példája annak, hogy a száz éve véget ért Nagy Háború irodalmi feldolgozásában még ma is vannak bejárásra váró, szűz területek – konkrét, földrajzi térként és szimbolikus értelemben egyaránt.

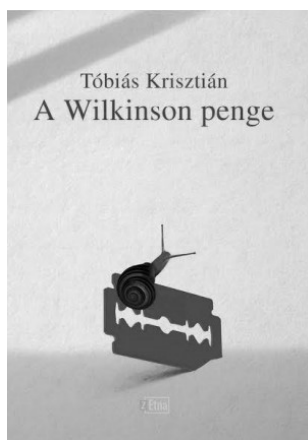

ÚTBAN A TENGERSZEMEKEHEZ (1988)

SZUTORISZ SZABOLCS BENCE

Úgy idegen, hogy közénk való

TÓBIÁS KRISZTIÁN: A WILKINSON PENGÉ

zETNA Kiadó
Zenta, 2017
66 oldal

Ha a borítóterv direktsége és túlzásai kapcsán lehetnek is fenntartásaink, Tóbiás Krisztián negyedik kötete mind a külső formajegyeket, mind a tartalmat tekintve eleget tesz a címének: a vékonynak tűnő, acélszürke kötet versanyaga szenvelgés nélkül vág bele a felsejlő délvidéki emlékezet húzába, élesen boncolgatja az idő természetét, mi több, annyi eredendő titokzatosságot vegyít magába, amennyit egy kétszer ilyen vastag kötet is megirigyelne.

Nosztalgikus nekiiramodások, gyermeki és olykor mesés perspektíva, ismétlések és témavariációk, merész képzettársítások, filozófiai futamok és matematikai megközelítések, mindez belefér a versnyelv által kijelölt széles tartományba. Annál is inkább, hiszen egy felhívással, önmagához (is) intézett kérdéssel indít az első, *Kontrasztanyag* elnevezésű ciklus – vagy ahogyan azt a kötet szerkesztője, Lanczkor Gábor definiálja az utószóban, versegység –: megoldható-e, hogy idegenséget fecskendezzünk a versbe, és ha igen, mi fog történni utána? A kilöködés és elegyedés vegytani problematizálása a kötet motorjának alapjárata. Nincs ebben persze semmi új: a szépirodalmitól eltérő nyelvi regiszterek elemeinek bemozgatása, ugyanúgy, mint a letűnő stílusirányzatok újrahaznosítása folyamatosan, sőt, egyre gyorsabb tempóban uralja a nyelvkereső kezdeményezéseket. Ilyen értelemben pedig ez az egyszerű és kissé banálisan provokatív („a versből lehet-e széketmintát venni”) gesztus a megszólaló részéről nem akar mást, mint felhívni a figyelmet a választott médium nyelvi összetételének anomáliáira.

Másrészről viszont az idegenség mibenléte tárgytalan marad, nem lekötött molekula. Arról, hogy miben fogható meg az említett idegenség, nem esik szó. Ha nagyon találgatni akarnánk, azt mondhatnánk, hogy az olyan sorokban, mint: „tycho brahe temérdek füzetet teleírt/ csillagkoordinátákkal/ mint egy megszállott/ úgy kellene nekem is lejegyez-

ni téged" (*A Wilkinson penge*). Az ilyen jellegű, természettudományos vagy csillagászati kutatásokra való hivatkozásokban látszólag élvezettel tobzódik az elbeszélő én, mégsem veti el a súlykot, sem „descartes”, sem „minkowski”, sem „fibonacci” emlegetése nem válik rágós tananyagká, művészetfilozófiai fejtegetéssé. Sőt, demisztifikálja is valamelyest őket (erre utal a nevek kisbetűs írásmódja is); nem előadja, hanem meséli, és közérthető kontextusba helyezi azokat az olvasóknak. Így lesz az aranymetszési arányoknak helye a fonnyadt káposztalevelek között szaporodó csigakonglomerátumban (*Párhuzamos rendszerek*), és ekképpen jöhet a „galilei-rendszer” segítségül egy szerelmi kapcsolat képletezéséhez (*Párhuzamos rendszerek*), mintegy Petri *Sci-fi szerelem* című versének hommage-aként.

Az összefüggések újrarendezett struktúrája ugyanakkor nem biztosíték, sokkal inkább lehetőség – „a reggel úgyis a minden/ átértelmezéséről szól” (*Párhuzamos rendszerek*) – a múlt, a személyes tapasztalatok közvetítésére, hiszen a versek tudományos érintettsége épp azt hivatott tisztázni, hogy bár a világ erőhatásainak való alávetettségében az ember tehetetlennek mutatkozik, a poétikai építkező hajlam és variabilitás képes az elmondhatóság számára új alternatívákat nyitni. Nem meglepő tehát az sem, hogy az olyan feltételes szerkezetek, mint a „jól mutatott volna a gyűjteményemben/ egy igazi gyíkfarak” (*Gerinchúr*), vagy a „milyen szép is lenne/ ha a színek nem egyforma sebességgel/ terjednének” (*Párhuzamos rendszerek*), látomásos bizakodásuk útján egyszerre teszik vonzóvá és titokzatosá ezeket a ritmusosan „dadogó” versetűdöket.

Vagy hagy ne mondjam, emberivé. Hiszen amikor már azt hinnénk, hogy ez a távolságtartó nosztalgia a jelenetek köré egy jobbra derűs, sejtelmes aurát rajzolt, és segített az olvasónak a stilizált világből való kiszakadásban, felvillannak a háború képei, melyekben a feltételeesség egyáltalán nem gyönyörködtető: „nálunk sokáig puskaporszagú volt a levegő/ nálunk ha lenne/ biztos megennék a rénszarvast is” (*Enyészpont*). Áramszünet, éhezés, általában véve a háborús körülményeknek való kiszolgáltatottság újra és újra felsejlik a versek rétegei alól, plasztikusan, csupaszon, mégis gondolatilag elvonatkoztatva a háború tényétől, és mintegy átironizálva: „Kalciumhiányos kisgyerekek/ eszegetik a csirkeszart az udvaron”, és próbálják mosolyogva „visszanöveszteni maguk köré/ a papírvékony tojáshéjat” (*Gerinchúr*).

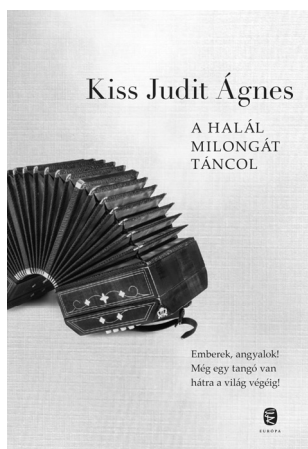
Az a tapasztalat pedig, ahogyan „a katódcsövek/ bonyolult rendszere/ leegyszerűsített mindent” a háború idején, az elbeszélő attitűd szempontjából különösen mérvadó. Ebben figyelhető meg ugyanis legerőteljesebben a beszédmintának az a kettőssége, amely a mediatisáltságban való csalódottság útján egyszerre hordozza magában a pontos megnyilatkozás lehetetlenségének – „rég le kellett volna írnom/ ha tudnék olyan betűket írni” (*Gerinchúr*) – és a feladat terhe alól való felszabadulás lehetőségének érzetét: „leredukálódott minden/ a legelemibb létezési szintre/ hogy utána/ mi magunk töltjük fel [...] színekkel” (*Enyészpont*).

Jóllehet ez a nyelvi szabadság kevés esetben, de súrolja a közhelyességet is – „mindig ugyanoda lyukadunk ki/ a körhinta tengelye körül/ körbe-körbe/ és bármily furcsa is/ egyedül a láncainkban bízhatunk” (*Enyészpont*) –, máskülönben viszont ismétlődően bizonyítja, hogy van az éber megfigyelésnek és kísérletező kedvnek olyan elegye, amely feszes költészetet eredményez. *A Wilkinson penge* képgazdag, ritka madár. Javasolom, tarts egyet otthon.

ISTÓK ANNA

Legalább dugjatok egy jót!

SZUBJEKTÍV RECENZÍÓ KISS JUDIT ÁGNES:
A HALÁL MILONGÁT TÁNCOL C. REGÉNYÉRŐL

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2017
429 oldal, 3490 Ft

”

Tizenöt éves koromban, konfirmációi előkészítőn a lelkészünk azt a kérdést tette fel nekünk, mihez kezdenénk, ha megtudnánk, hogy 24 óra van már csak hátra az életünkéből, és jön a világvége. A többség nagy része szendén megadta a pc választ: kibékülnék a haragosaimmal, elmondanám a szeretteimnek, mennyire fontosak nekem, rendbe tenném a dolgaimat, imádkoznék Istenhez stb. Egy lány volt csak közöttünk, aki ki merte mondani a frankót, én bizony kipróbálnám a kábítószer és a szexet, mert nem akarok úgy meghalni, hogy egyikben sem volt részem. Huszonöt évvel később ugyanezzel a gondolattal találom magam szembe Kiss Judit Ágnes *A halál milongát táncol* című, nemrég megjelent regényében. A legszimpatikusabb szereplő, Gregorio foglalja össze tömören az élet és a könyv lényegét:

„Ennek az egész kibaszott világnak pillanatokon belül lőttek. Legalább dugjatok egy jót. Másnak úgyszincs értelme.”

És itt akár abba is hagyhatnám a regény méltatását, hiszen aki ennyitől nem kapott kedvet hozzá, az ezután sem fog, de azért az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem (csak) ezért a gondolatért szerettem meg Judit regényét, hanem mert olyan lényeges gondolatokat fogalmaz meg, fejt ki és elemez tovább, amelyekkel eddig csak a legkedvesebb regényeimben találkoztam.

A könyv maga a tangóra épül, négyes felosztású, még akkor is, ha az utolsó tанда – vagyis fejezet szám szerint az ötödik. A tangó – mint azt a regényből megtudhatjuk – valójában négy lépésből áll, az első a *tisztelet*. Amikor a férfi – értsd író – odalép a táncparketten a nőhöz – értsd olvasó – és felkínálja a táncát, kapcsolatba lép vele. Az olvasás folyamata, épp mint a tánc, csak egy alkalomra szól, de mindkettő ugyanarról: a tanításról. *Azért lépünk kapcsolatba, hogy tanítsuk egymást*, és itt nincs alá-fölé rendeltség, csak bizalom és tisztelet, amit az író felkínál az olvasónak: akarsz-e velem tartani egy rövid időre, hogy elmondjak neked valami fontos-

sat és szépet az életről?

Judit tisztelete az olvasó iránt nem más, mint a rögtön magával ragadó stílus, az a kicsit mágikus realista hangulat, ami azonnal beszippantja az embert. Érezzük, hogy olyan valaki szól hozzánk, aki nemcsak hogy táncos, de zenész is, a szereplők hangja tisztán szól és jól ki-vehető, pedig elég népes a zenekar. Már mindjárt az első oldalakon felsejlik Gabriel García Márquez világa, megismerjük a 132 éves Lucia Pérezt, akiről a halál elfeledkezett, a kisleány, aki lángot őriz a tenyerében, és az elbeszélőt is meg az őrangyalát, aki egy meleg tangó-bárban borozik, és közben észre sem vesszük, de máris túl vagyunk az első tandán.

Ha a táncos – értsd olvasó – úgy érzi, megkapta a tiszteletet az írótól, arra *bizalommal* fog válaszolni, követem a táncosomat, mert nem akar rám kényszeríteni semmit, hiszen tisztel. És belépünk együtt, egymást átölelve a parkettre, és akárcsak egy népes bárban, sorban elje-tenek szemünk előtt a szereplők. Hol ez, hol amaz táncol a látóterünkben, megcsillan tánc-tu-dásuk, szenvedélyük, aztán eltűnik, és átadja másnak a helyét. Megismerjük a regény összes szereplőjét, szövevényes kapcsolataikat, és lassan megértjük, mire is megy ki a játék. Észre-vétlenül csúszunk át a harmadik tandába, ami nem más, mint a *felelősség*. Mert az írónak, éppúgy mint a táncban a vezetőnek, felelőssége van, hogy az olvasó hova lép, és hogyan tán-col. A vezető feladata, hogy az olvasó klasszul végigtáncolja a tangót, ne lépjen a másik lábá-ra, és ne hagyja abba a táncot. Mert mi van, ha abbahagyja? Lecseréli az író egy másik tánc-partnerre? Nem, az írás nagy felelősség, majdnem akkora, mint az olvasásé. Hiszen az olva-sónak is van felelőssége, azért ő sem egy akaratlan bábu, akit a táncpartnere kénye-kedve szerint magával ráncigál. Meg vannak adva a lehetőségek, az író teret ad nekünk, meghív minket, és mi megyünk vele. És mivel Kiss Judit Ágnes jó táncos és jó vezető – értsd író – így szerencsések vagyunk, mert sok mindent megoszt velünk: a táncról, a szerelemről, az életről és leginkább a halálról.

Merthogy a halál és a szerelem egy töről fakad, ezt már Szerb Antal is megírta az *Utas és holdvilágban*: a meghalás erotikus aktus, hiszen a halálvágy is csak vágy, amiben Eros benne van. A férfi mindig a nő után vágyik, tehát végső soron a halál nő, egy ringyó, aki elcsábítja a férfiakat. Kiss Judit Ágnes tovább folytatja a gondolatsort: a meghalás nő, a születés is a nő-höz kötött, egyébként meg maga a teremtés is nőies: ahogy a semmiből születik valami, mag-zat a méhben, bolygó a világegyetemben, kiszakadás a kozmikus vágyból mind egyazon je-lenség kifejezési formái: „A szülés, születés és halál azért van, mert Isten így akar elmagyarázni nekünk valamit a működéséről.” És Judit szereplői ezt tanítják az igazaknak, bár látszólag vi-lágvége van, valójában csak „a világ hüvelyéből készül éppen kilöködni egy új világ. Ez a világ évezredek óta várandós, és most eljött a szülés ideje.” Ami az egyiknek halál, az a másiknak élet. Ilyen egyszerű ez, van, aki a regényben meghal, van, aki tovább él, és persze olyan is van, aki csak dimenziót vált. Mindegy minek nevezzük: életnek, halálnak vagy szerelemnek, ugyanazt jelenti, de csak azok fogják megérteni, akik az életet is értik. Akik a maga teljesség-ében élnek meg az életet: „akik számára az evés nem szeretkezés, és a szeretkezés nem ürítés.” Akik megélik a pillanatot annak minden szenvedélyességével, minden érzékkel és igen, min-den fájdalommal együtt. Mert az élet fáj. Akárcsak a születés, a halál vagy a szerelem.

Azért a tánc közben fel-felmerül a táncosokban – értsd olvasókban – a kérdés, hogy jó-jó, oké, hogy világvége van, na de miért? Kiss Judit Ágnes nem lenne jó tangós, ha nem a megfe-lelő szereplővel mondatná ki a választ, vagyis az egyik lehetséges választ a sok közül. A már említett Gregorio, a fotós, aki a kamerája mögé bújik az emberek elől, ugyanazt a gondolat-

sort veszi végig, amit Aubrey Green festő Galsworthy *Forsythe Sagájában*. „Az angolok történelmük során legalább 30 nemzedéknyi hőst halmoztak fel, ez azt jelenti, hogy minden embernek közel 900 millió felmenője van I. Edwardig. Holott, akkoriban Anglia lakossága alig 1 millió volt.” (John Galsworthy) És az ősök száma ahelyett, hogy növekedne, egyre csak csökken. Gregorio hasonló számításokat végezve arra a következtetésre jut, hogy igazából mi, akik most itt vagyunk a világon, mindannyian egy „mocskos nagy vérfertőzés elkövetői és követői vagyunk. A bűnös szex az oka annak, hogy isten megelégtelte a dolgot és most leszámol az emberiséggel.” És mint minden elméletre, erre sincs semennyi bizonyíték sem, „brit tudósok majd egyszer bebizonyítják”. Addig meg hiszünk Kiss Judit Ágnes Gregorijának, aki természetesen a megmentendő, de nem megmentett szereplők sorát gyarapítva, berúgva várja a világvégét.

Ahogy közeledünk a regény és a világ vége felé, a lehetséges válaszok a táncoló párok sorsán keresztül rajzolódnak ki elénk: a legmeggrázóbb sors talán a főhős szerepét magára öltő Milenának jut, akinek a személyes világvége még a rendes előtt bekövetkezik, és ő vállalkozik a krónikás szerepére is. Talán ennek a személyes tragédiának köszönhető, hogy maga a nagy világvége ábrázolása szinte mellékessé degradálódik, mint ahogy a halál is olyan, ahogy Szabó Magda írja a *Für Elise*-ben:

„Szerencsére sok előhalál van a valódira való felkészülésig, az ember élete folyamán többször érzi, hogy se útja, se jövője, se ereje nincs már, minden befejeződött, kész, igazán szép volt a jó Istentől, hogy ezt a módszeres szoktatást a nagy záráshoz kitalálta. A végleges, a záró meglepően könnyen lefolyik majd, mosolyogva halsz meg, kezet rázol az elmúlással, és az utolsó mozdulattal becsukod a könyvet. Akkorára már annyi katasztrófát átéltél, annyi vért vesztettél, annyit féltél, sírtál, próbálkoztál hiába, hogy alig marad szegény halálnak valamije, amit elrabolhat tőled, csak a bőrödet viheti, a csomagolópapírt, amibe Isten pakolt a születéssel, meg a spárgát, a csontjaidat. Hol van már akkorára belőled az az igazi szenvedés, amelybe belegyakorolt az élet, hol a tanácstalan kétségbeesés, hol vagy te, ép önmagaddal?”

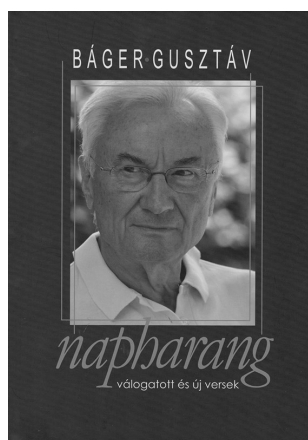
Kiss Judit Ágnes is így fejezi be a regényt, ezzel az egyáltalán nem tragikus világvégével, sugallva azt, hogy az univerzum teljes megsemmisülésének fájdalma az emberi szenvedéshez képest egy „nagy bűdös lófasz”.

A tangó negyedik legfontosabb lépése a tisztelet, a bizalom és a felelősség után: az odaadás. Ha jól táncol a vezető, akkor az olvasó válasza az odaadás. „Ha mindkét táncos megteszi a maga lépéseit, hálát fognak egymás iránt érezni, és megszületik a tánc. Hallani és érezni a másik lélegzetét és szívdobogását.” Kiss Judit Ágnes így tangózik végig a regényen az olvasóval, betartva minden szabályt, amire a válasz nem lehet más, mint az, hogy az ember belefeledkezik a táncba, és követi őt teljes odaadással.

SIPOS LAJOS

„Minden vers önnön elérhetetlensége is”

JEGYZETEK BÁGER GUSZTÁV VÁLOGATOTT ÉS ÚJ VERSEIHEZ 2018-BAN

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2018
234 oldal, 2900 Ft

Reflektív önértelmezés

Nem gyakran, de előfordul, hogy egy költő összeállíthatja „válogatott versei”-nek gyűjteményét. Ezt tette Babits Mihály 1940-ben, „a halál pitvarában” az Athenaeum Kiadónál megjelent *Válogatott verseiben*. A kötettel életművéről, „az egész sokféleségéről” akart „képet adni”, s ennek megfelelően a *Messze... messze...*, az *Anyám nevére*, a *Hegeso sírja*, a *Turáni induló* és a *Gáláns ünnepség* nyitotta a gyűjteményt. József Attila rövidre szabott életében 1934-ben volt erre lehetősége. Ekkor adta ki a Révai Irodalmi Intézet a *Medvetánc. Válogatott költemények 1922–1934* című kötetét. A *Szépség koldusából* kettőt válogatott be, a *Nem én kiáltokból* hatot, a *Nincsen apám se anyámból* huszonhetet. A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz*, a *Külvárosi éj* és az 1933–1934-ben készült versek majd mindegyike bekerült a gyűjteménybe. A 28–29 éves költő azokat a verseket rakta itt egybe, melyeket 1934 legvégén leginkább jellemző és autentikus műveknek tekintett, melyekben előlegezte az 1935–1937-ben véglegesre alakított „tiszta költészet” általa elgondolt poétikáját.

Báger Gusztávot a *Napharang. Válogatott és új versek* című kötetével József Attila ambíciója jellemezte. Egész eddigi életművét, tizenhét verseskötet anyagát minősítette a 2018-ra kialakított költészetelméleti pozíciójából.

Az 1966–1996 között írt verseiből, az *Örök párbeszéd*-ből, melynek darabjai az asztalfiókban várták a napfényre jutást, egyetlen alkotást válogatott be, a *Napraforgót*, aminek inkább gondolkodástörténeti és nem poétikai konzekvenciái vannak. Az egyes szám első személyben megszólaló lírai „Én” itt két jelenséget, két helyzetet kapcsol össze. A címbe emelt, tág asszociációs körrel rendelkező növényét. És a verset író emberét általában. És a lírai „Én” személyes vallomását. Az elsőre vonatkoztatható jelentés interaktív kapcsolatba kerül a másodikkal.

Kettősképet teremt. Mindkettő megelőzi ugyanakkor a maga jelentését, de egyik a másikra át is szivárogtat külön jelentéstöbbletet is.

A *Napharang* nem jeleníti meg azt a személyes konfliktust, ami a fiatal költőt, akinek nem volt élet-halál kérdés az azonnali megjelenés, akaratlanul is kísértette. Ez az őt pártfogásba vett Simon István és a példának tekintett Csoóri Sándor versszemlélete és az ő versgondolkodásának alakulása közötti eltérés volt.

Simon István és Csoóri Sándor az 1960-as években erőteljesen kötődnek a tradicionális magyar költészeti hagyományhoz és – részben – a romantika irodalomfogalmához. Báger Gusztáv kipróbálta ezt a költészettani formát, a négysoros szakaszokból építkező ütemhangsúlyos költészet lehetőségeit. Írt felező nyolcast (*Előszó helyett*), ráolvasó szöveghez hasonló, ismétlésekkel építkező 4+3+3 és 4+4+2 szótagos sorokat (*Regölgő*). Írt négy szótagos ütemű sorokból álló, halmozott ismétlésű, négy tiszta rímmel és egy kapcsolódó asszonánccal záruló strófákból épülő verset (*A földön*). És van olyan alkotása is, mégpedig a kötetben kitüntetett helyzetben lévő *Utószó helyett* című, amelyikben feltűnnek időmértékes alaksejtelmek is.

Ugyanakkor kísérletezett a költő a vizuális költészet lehetőségével is. Az *Örök mozaik* című alkotásában négy-négy soros, soronként két-két szótagú szavakat helyezett el a síkban geometrikus formában, négy sávban. A második és harmadik sávba jutott szavakat lehet függőlegesen és vízszintesen is olvasni. Az olvasási stratégia megválasztásával azonban más és más verstapasztalat kínálkozik. Ugyanez a helyzet *Az első fagy* című vers esetében is. A felütés és a zárlat három-három sora közé (melyek közül a második háromhoz csatlakozik három ismétlődő sor, amelyik nem lezárja, hanem kinyitja a verset), tehát az intonálás-indítás és befejezés közé ékelődik négy, síkban elhelyezett, azonos grammatikai szerkezetű mondat. Ezen a szövegtesten végighúzódik egy szabályos indázó vonal, ami sugalmaz egy olvasói lehetőséget, nem zárva ki ugyanakkor egy másikat sem. A vers hozzávetőlegesen akkor készült, az 1960-as években vagy nem sokkal később, amikor óvatosan elkezdődött a magyar avantgárd újraértékelése, amikor Kassák művei újból megjelentek, hallani lehetett Tamkó Sirató Károly vizuális költeményeiről, planista, majd dimenzionista manifestumairól, Nagy László is megírta a portréját vizionáló képszerűt, felújítva a szövegteremtés tárgy-kép ábrázolásban megvalósult görög és középkori hagyományt, s amikor a Párizsi Magyar Műhely szerzői Apollinaire-hez és köréhez nyúltak vissza, újraértelmezve a látvány és a szöveg viszonyát.

És olvasható az 1996-ban megjelent kötetben *Mégis* címmel is egy vers. Ebben nincs jele az önreferenciális beszéd igényének. A szöveg elemei látszatra egy összefüggő kép elemei is lehetnének („viharban”, „vitorlás”, „árbócon”, „fekete madár”). Ezt a lehetőséget azonban nem erősítik föl az idézett szavakhoz kapcsolódó szintagmatikus elemek és a három mondat nyelvi szerkezetei. Úgy is tűnhetik, hogy Báger Gusztáv itt (Füst Milán 1908-ban a Nyugatban megjelent *Peter Altenberg* című írásából véve a szavakat) megy előre „a témátlanság útján, a csinált dolgoktól a tiszta költészetig”, „a jelentéktelenségek költészetéig.”

Az *Örök párbeszéd*-kötet jellemzője, ha mindez feltételezhető, a cím kettős sugalma. A cím nem csak a szerző és a befogadó közti, természetesen létrejövő interakciót jelzi. De jelzi a késő modernség első időszakában még csak megfogalmazott, a posztmodern korszakban kiteljesített új irodalomfogalmat, az egymás mellett létez(het)ő tradicionális-romantikus, avantgárd és a posztmodern költészet párhuzamos létezését, folyamatos interakcióját is.

Ez utóbbit erőteljesen mutatják a verscímekben megnevezett művészek nevei: Shelley, Poe, Baudelaire, Claude Monet, valamint a címekben idézett városnevek: Brouges, Madrid, Genf, Párizs, Brüsszel.

Shelley neve mutatja, meddig ért vissza az időben Báger Gusztáv verstapasztalást gyűjtő szándéka. Edgar Allen Poe *A holló* című versére és az alkotást kommentáló szerzői tanulmányra való rájátszás jelzi, az „Én”-től elszakított szemléleti konstrukcióra épülő, optimális hatás elérését megtervező alkotásmód meggondolásait. Baudelaire neve arra utal: Báger Gusztáv is az ő költészettani gyakorlatából indult ki, akárcsak a modernitás szerzői szinte valamennyien, akik minden esztétikai minőségnek egyformán szerepet biztosítottak az alkotásban. Monet és Munch a megérintő impresszionista és expresszionista inspiráció párhuzamosságát idézik. A városnevek, bár a négy-négy soros versek a lírai „Én” hangulatát, emlékfoszlányát villantják csak föl, megnevezés nélkül is hozzákapcsolják a személyes hangulat-émlékeket azokhoz a kultikus épületekhez, tárgyakhoz, eszmékhez, amelyek magát a várost jelentik. Brouges esetében a Miasszonyunk templomában látható Michelangelo-szoborhoz, a *Madonna a gyermek Jézussal* címűhöz, a *Brouges-i Madonnához*. Madridban a Pradóhoz. Párizsban a történelemhez, a Louvre-hoz, a Szajnához. Brüsszelben a főtérhez és a csarnokok folyosóin dolgozó csipkeverő asszonyokhoz. Mindezek alapján úgy is tűnhetik: a Simon István és Csoóri Sándor akkori költészetfogalmát irányadónak tekintő Báger Gusztáv kulturális élmény- és tapasztalatgyűjtése közben mérlegeli, kipróbálja, fontolgatja a késő modernitás tág korszakának más versalkotói lehetőségeit is.

Báger Gusztáv, a válogatott versek első fejezete elé írt évszámok szerint, az 1995–2005 közötti szakaszt tartotta 2018-ban az „indulás” korának. Ebben a periódusban az *Örök párbeszéd* három irodalomfogalma helyett egy negyediket és egy ötödiket tekintett fontosnak a költővé válás során: az *Újhold* költészetét és az éppen alakuló posztmodern irodalmat.

Az 1946-ban indult, mindössze hét számot megért folyóirat, amelyhez 1986–1991 között, évente két-két kötettel, *Újhold Évkönyv* címmel jelent meg a szemléleti folytatása, irodalomfelfogásával befolyásolta Báger Gusztáv vergondolkodását. Ez a kör, amelybe beletartozott Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, aki mindkét vállalkozás főszerkesztője volt, Rába György, Somlyó György és Lakatos István is, az autonóm irodalmiság elképzeléséből indult ki. „A költészet – írta beköszöntőjében 1946-ban Lengyel Balázs – mégiscsak az egyéniség teljes kifejezése, mely az elérhető emberi teljességhez való távolsága szerint kapja meg végső értékét.”

1998-ban Báger Gusztáv kapcsolatba került Lengyel Balázssal és Tandori Dezsővel. Az *Újhold* valamikori szerkesztője december 7-én kelt levelében, valószínűleg az *Örök párbeszéd* és az *Ikerképek*, valamint más versek ismeretében, dicsérte az „asszociációkkal teli” tömörítéseket, az alkotások „elvontságokkal” teli konkrétságát. Tandori Dezső az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején szabálytalan nyelvtani szerkezetekkel, szókihagyásokkal, talányos versbeszéd-del, nyelvi jelek felcserélésével, radikálisan szakítva a versírás korábbi alakzataival, 1998 áprilisában, az *Ikerképek* kézhez vétele után szintén írt Báger Gusztávnak. Külön kiemelte a *Belvárosi vihar*, az *Álom*, az *Őszi dal*, az *Öntörvényszerűen*, *A párhuzamosok tánca* és a *Tigris* című alkotásokat (melyek közül egy sem került be a válogatott versek kötetébe). És külön értelmezte Báger Gusztáv költészetének karakterét. Az alkotásokat tárgyköltészetnek, a szerzőt „csöndes rejtélyeivel, végső tökéletességig árnyyszerűen vitt futamaival” „Isten-kegyelmű”-nek mondta.

Ugyanakkor – erről azonban Tandori Dezső nem tett említést – az 1998-ban megjelent *Ikerképek*ben már vannak a „tisza” posztmodern költészettenra jellemző alkotások is. Ilyen a *A XXI.*

század elé és Az utolsó szál jogán szó- és szövegjátékai és ilyen a Századvégi játékok rímvillanásai alakuló szöveg: „Mit halljak / e korban? / A bomba / templomba’ szól jobban. // Mit nézek / a tájon? / pléhgyökér / még fölér. // Mit kezdjek a korral? – / A Hamlet – / csak omlett – // fantom lett.”

Az 1995–2005 között megjelent kötetek anyagából született válogatás, a teljes kötet első része, befogadásaival és kihagyásaival jelzi, miként próbált ki Báger Gusztáv költészettani lehetőségeket. Meg azt, miként erősödött föl a lehetőségek közül az *Újhold* versteremtési módjához közel álló, Tandori Dezső költészettani fordulátát is hasznosító, a posztmodern versalkotás jellegzetességeit is felvillantó egyéni szövegformálási mód. E szándékoltan vagy akaratlanul késleltetett indulás, akárcsak az első kötetével hat évet váró Babits Mihály esetében történt, megerősíti azt az általános tapasztalatot, miszerint a hagyománytörés és nem a hagyományfolytatás a pályakezdő költők legfőbb törekvése, s addig nem lépnek be az irodalomba, míg nem érzik elég erőteljesnek ennek megvalósulását. Akár úgy, hogy a velük korábban vagy egy időben induló szerzők verstopasztratátát is hasznosítják.

Beszédmód és beszédaktus

A már középiskolában is versírással próbálkozó Báger Gusztávnak szerencséje volt a késleltetett pályakezdéssel. Nem írt verset Ady versbeszédében, akit pedig nagyon népszerűsített a szombathelyi közgazdasági technikumban tanító „Léda tanárnő”, az „Ady-szerelmes Kőszegfalvy Magda”. Nem írt a „költőtanárnő”-nek tekintett, Gazdag Erzszi modorában sem verseket. Sem az életképet, helyzetdalt ismétlő Simon István szerint. Csoóri Sándor is inkább emberi példa maradt számára, annak ellenére, hogy sors-költészete az 1967-ben kiadott *Második születésem*mel poétikailag is releváns volt. Nem követte a *Himnusz minden időben* című 1965-ös gyűjteményével pályája csúcsára ért Nagy Lászlót, aki legelső verseit „újraigazította”. Sem a nagyon korán megismert, *A tékozló országgal* új költői nyelvet alakító Juhász Ferencet.

1957-től a budapesti közgazdasági egyetem szakstúdiumaiban egyre jobban elmerülő költő a „sok hangos fűzfapoéta tülekedésében” kedvét vesztette (amint mondta az egyik vele készített interjúban), néma költő maradt. Kapcsolatát 1978-ig, haláláig őrizte Nagy Lászlóval, barátságába fogadta Juhász Ferenc, Kalász Márton és Géher István, akik – ismerve néhány korábbi meg esetleg akkor született versét – tudták: nem szakított teljesen és véglegesen az irodalommal.

1962-től a Marx Károly Közgazdasági Egyetem oktatója, majd az Országos Tervhivatal kutatója lett. Együtt dolgozhatott itt tudományos munkatársként Kornai Jánossal, Kemenes Ernővel, Faluvégi Lajossal, Medgyessy Péterrel, Hoós Jánossal és Ganczer Sándorral, közgazdászokkal, akik a közvagyonra épülő, a másik gazdasági-politikai rendszerben élő országoktól egyre jobban elmaradó Magyarország modernizációjának módozatait modellezték és értelmezték. 1967-től a Cambridge-i Egyetemen Joan Robinsonnal és Lord Nicolas Kaldorral konzultálhatott. 1975–1981 között Genfben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Titkárságának munkatársa volt.

A közgazdász-létnek költészete szempontjából többszörös haszna volt.

Egyrészt nem élte meg itthon az 1957 utáni politikai-irodalmi csatákat, nem kellett megpróbálnia, van-e megújulási lehetősége a leíró jellegű tárgyas költészetnek, a személyes sorsot versbe foglaló alakzatnak, a nemzeti sorskérdéseket, etikai vonatkozásokat, a hatalommal szembeni ellenérzést vagy a hatalomhoz húzó rokonszenvet tematizáló költészetnek. Nem jelentek meg versei az 1958-ban kiadott *Tűztánc* antológiában, nem csatlakozott az élménylíra

gyakorlati megvalósításával együttesen pályára lépő Hetekhez és a törekvéseiket folytató Kilenckekhez sem. Nem kapcsolódott az individuumot és a nyelvi játékot lassan az értékhierarchia csúcsára emelők közé, nem került bele az esztétikai és etikai princípium vaglyagosságát hirdető táborába, s végül nem vállalt semmiféle tábor-elköteleződést azok oldalán, akik az egyéni-, csoport- és nemzeti-etikai vállalat költsézetén kívüli területeknek gondolták. Megőrizte autonómiáját. Egyszerre lehetett olvasó-befogadó híve Pilinszkynek és Nagy Lászlónak, Nemes Nagy Ágnesnek és Csoóri Sándornak, Juhász Ferencnek és Térey Jánosnak, Kovács András Ferencnek és Tandori Dezsőnek, Weöres Sándornak, Vasadi Péternek és Oravecz Imrének, Jókai Annának és Mezey Katalinnak. A *Magyar írók 2004-ben* című versében szavakban is foglalta az 1948-tól, 1957-től, 1989-től élet- és haláltáncot járókat: „Beolvadó kiolvadók, / önként ajánlkoznak. / Ki-olvasott beolvasók, / kilátástalan belátók. / Falkákban torzszalkodó / örök békétlenek. / Kopnak, ütődnek, fogynak / az üres pléhedények.”

Az 1962-től 1981-ig és napjainkig tartó közgazdász-létnek volt egy másik előnye is. Báger Gusztáv bekerült a szabad gondolkodás világába és a világkultúra áramába. A versek ajánlásai-
ban, paratextusaiban, intertextusaiban, rájátszásaiban megjelenik Platon és Ephezoszi Herakleitosz, Diderot és Goethe, Gauguin, Hieronymus Bosch és Csontváry, Mozart *C dur concertója* és a *Galuppi-toccata*, Walt Whitmann és Rimbaud, a *Biblia*, az egyházatyák és a középkori keresztény kultúra, Vörösmarty és Kosztolányi, Kálnoky és József Attila, Rákos Sándor és Térey János. És – mindezekén túl – állandóan vissza-visszatérnek a gyermekkori emlékek. A Rába-part, a csörötneki alkony, a szomszéd faluig „mezétláb” poroszkáló gyermek-önmaga, a talicskán trágát toló nagyapa, a lócán ülő nagymama, a ház előtt a biciklivel bajlódó kisgyerekeknek a vajás kenyeret kihozó anya és az apa, aki „Valahol orosz földön 1942.XII.6.”-jelzéssel adta fel családjának legutolsó levelét.

Az egymástól élesen elváló beszédmód-emlékek alakították Báger Gusztáv versbeszédét. A versbeszéd alaprétegét a dunántúli kis faluban elsajátított nyelv jelenti. Ez tapasztalaton alapuló beszéd, melyben egy tárgynak, tetteknek, hangulatnak általában egyetlen jelölő hangora van. Ezen a nyelven idéződik meg a szülőfalu, ezen idéződik meg az odakapcsoló emlékek. Ezt egészíti ki a közgazdász-lét kifejezésrendszere. Nem úgy, hogy a szakszavak helyet fognak maguknak a vers-kommunikációban, mint Juhász Ferenc alkotásaiban a biológiai létezés kifejezései. Hanem úgy, hogy a „Beszélő” gondolatvilágában (aki természetesen sok esetben azonos az alkotást létrehozó személyes „Én”-nel) végig jelen van az a közgazdasági viszonyrendszer, amelyben a 21. század profit-maximalizálásra törekvő világ cégei és az egy-egy országban működő kis vállalatok minden egyéb szempontot lényegében alárendelnek ennek a főszabálynak. A költő mint abszolút etikus lény kétféle beszéd-tudással rendelkezik. Egyrészt vers-beszélőként gondolatvilágában végig jelen van „a legszegényebb országok adósságának” megoldhatatlan problémája (*Világima*), az „Etika”-t az érdeknek minden esetben alárendelő gesztus, a kantianus erkölcs érvényesülésének lehetetlensége (*Kísérlet*), a közgazdaság 21. századi törvényeinek rideg érvényesítésére törekvés (*Világgazdaság*). Jelen vannak „a pénzügyi tervek madárroptetői / világszegénység hullá(dék)égetői / koalíciók pókhálósövényei” (*Világima*), a „közérdek”-et és a „közügy”-et, a „közgazdaság”-ot és a „közellenség”-et, a „közmegebecsülés”-t és a „közfelejtés”-t, a „közjó”-t és a „közrossz”-at felcserélők (*Köz*). A világért való aggodalom nem szűnő több versben is felbukkan. „[...] a közjó építgetése mint világkép valahogy odakozmált” (*Nagy utazás*). „Ma ismét aggódom a világ miatt. / Nem aludt jól. / Nyugtalanított az emberiség sorsa. / A Föld mozgását nem érzem hibátlannak.” (*Munkaidő*) Annak felismerése, hogy a hely-

zeten nem lehet változtatni, a versek beszélőjét transzcendens távlatba fordította. Báger Gusztáv a világ-lehetőségeket tematizáló verseiben a görög-római és a középkori keresztény költészetből ismert műfajokat: az „imá”-t, a „fohászkodás”-t, a „könyörgés”-t választja. Azokban az esetekben is ezek mellett a műfaj-alakzatok mellett dönt, ha a nemzet ügyét, jövőjét, kilátásait tematizálja (*Ima az orszáért*). Ezekben a versekben az „Én” nem válik sem a világgközösség, sem a nemzeti közösség szószólójává, ahogyan a maga történelmi korszakában ezt Csoóri Sándor megtette. Nem válik eszme-megfogalmazóvá és -hirdetővé, mint Puskin, Petőfi, Miczkiewicz. A közgazdasági fogalmak nem épülnek be a költői nyelv regiszterébe. Külön részregiszterként vannak jelen. De jelen vannak.

Báger Gusztáv költői beszédmódját az átlényegített filozófiai, hitbeli és hitelméleti tudás, a világkultúra nagyon jelentős hányadát a szövegformálásban érvényesülni hagyó önkéntelen szándék, a bölcséleti igény, a szeretetkultúra, az egzisztenciális megoldáskeresésre irányuló törekvés határozza meg. És még valami. Ő maga írt erről egyik dedikációjában: „az örök keresés fájdalma és öröme”. Az élet végoka felfogásában Krisztus. „Krisztus nem absztrakció. / Nem eszme, nem vallás: élet. / Mélybe taszítja vétkeinket, / s fönről a megváltást hozza el. / Elhordozza helyettünk fájdalmainkat, / hogy véglegessé tegye a megigazulást, / egyetemessé a víz tisztító erejét, / időtlenné a szabadságot, / örökké valóvá a hitet. / Csak ki nem kér, annak nem adatik. / Kinek megadatott, attól nem vehetik el. / A táblák összetörnek, a Szó megmarad.” (*Magasság, mélység*) Egy másik versében: „Kezdetben vala a vég. / Közben a rész és a nézet. / Felülről béke és áldás. / Lentről küzdelem és átok. / Az út végén teljesség. / Minden vég kezdete.” (*Kezdül*) Az Isten-ember kapcsolatot egy harmadik alkotásában köznapi nyelven, a 21. századi tudományos szakfogalmakat a mindennapi kommunikációba akaratlanul is belevegyítő formában és a költészet retorizált beszédmódján foglalta szavakba: „Nem történik semmi rendkívüli. / Istenben élünk, mozgunk, vagyunk. / Ő hat milliárd monitoron keresztül / nézi önmagát, percről percre mit gondolunk. / Belelát a sejtekbe, a kémiai folyamatokba, / hasonló szándékokból kíválon képez halmazokat. / (Ezáltal elmozdulások jönnek létre. A hő-térkép feltjait / kicsit összemennek néha, máskor kitágulnak. / Nem a hőmennyiség az okozója, inkább / a gyűlölet és az irgalom billegő egyensúlya.) / Az irányító pultnál soha el nem alszik. / Sakkozok, szívesen bíbelődik a tényekkel, / olykor lehajol, megsajnál egy embert, / kiterjeszti karjait érte, fölemeli, megáldja. / Istennek nem unalmas ezekkel foglalkozni. / Csak mi gondoljuk, hogy elege lehet. / Bölcsessége csupán abban áll: / időben szűri ki a hibás kombinációkat.” (*A Koordinátor*)

Az „örök keresés” érvényes a szöveggé válás folyamatain is. Először felvillan egy szó, egy szószerkezet, egy kép, egy gondolat a költőben. Azonnal vagy később vagy még később hozzá kapcsolódik egy újabb szó, a szószerkezet elkezd bővülni, a gondolat eszmévé válik. Ezt követően kezd formálódni a „verstörténés” vagy „gondolat-történés”, felbukkanhat az első szóra visszaütő kontrapunkt. Újabb stáció a szöveggé válásban a műfajra-találás. Az 1966–1996 közötti korszakban vannak epigrammaszerű versek, majdnem szonettek, van dal, leíró vers, haiku, a francia költészetből (és Babbitól és Radnótitól) ismert „képeslap-vers”, konkrét élményt szavakba foglaló leírás, nyelvi játék és (a már emlegetett) képvers. A *Napharang. Válogatott és új versek* kötetében, az 1995–2005 közötti időszakot jelezve a pályakezds idejének, rendszerint strofaikus alkotásokban a későbbi időszak szövegformálása vált lassan meghatározóvá. A 2005–2015 közötti időszakból válogatott versek között van szövegtagoló írásjelű és írásjelek nélküli, strofaikus szerkezetű, verstörténésre épülő, a verstörténésbe valamilyen aktuálist meg-

jelenítő, van klasszikus imaforma a műfaj retorikai jellegzetességeit ismétlő. Van direkt vagy át-
tétéles versbeszédű „politikai vers” (ezekről írta Vasadi Péter 2011-ben: „bármifajta hermetiz-
mus [vagy, amit tévesen annak tartanak] nem több, mint egy létezés lírai foglalata a többi kö-
zött”); ilyen például az *Ima az országért*, *Az ország-esszék margójára*, az *Őrtorony*, a *Látványpék*.

A mindenki mástól különböző intellektuális versbeszédet kialakító, a késő modernitást és
posztmodern korszakot, valamint a megelőző periódus irodalomértelmezését önnön költői
gyakorlatával szembesítő Báger Gusztáv válogatott verseinek utolsó korszakából, 2016–2017-
ből és a rájuk következő, napjainkig tartó periódusból kilencvennégy alkotást közölt (ez az
egész kötetnek közel a fele). A *Találgatam, mit üzensz* 2016-os gyűjteményből tizennyolcat, a
Nézi, ahogy nézem 2017-es könyvből huszonötöt, majdnem az eredeti sorrendbe rakva egymás
után a verseket. A legutolsó évet negyvennyolc alkotás reprezentálja.

Báger Gusztáv látszólag a *Medvetánc* kötetet összeállító József Attila gyakorlatát követte.
A látszat ellenére azonban másként járt el. A 2015 előtti szövegekből nem egyszerűen váloga-
tott. Azzal, hogy az 1996-ban megjelent *Örök párbeszéd* című kötetéből csak egyet emelt be a
könyvbe, s a maga költői pályáját itt nem 1966-tal, hanem 1995-tel indította, életművéből kiha-
gyott egy kötetnyi alkotást. A következő húsz év verseit nem időrendben, hanem szabad váloga-
tással új és új kontextusba helyezte. Ezzel az eljárással majdhogynem egy másik életművet
konstruált (aminek poétikai jelentését érdemes lenne egybevetni a kötetenkénti előrehaladás-
sal kiválasztható, időben épülő verseinek jelentésével). És még valamiben különbözik József At-
tila és Báger Gusztáv eljárása. „J.A. Főpap”, amint Vasadi Péter nevezte az 1905-ben született
költőt, folyamatosan alakította a maga vers-modelljét. Báger Gusztáv a 2015–2018 közötti idő-
ben is új poétikai eljárásokat próbált. A *Találgatam, mit üzensz* kötetben a prózavers lehetősé-
geit. A *Nézi, ahogy nézem* című könyvben és az utána készült alkotásokban a már kiformált szö-
vegalkotási eljárásokban rejlő, eddig feltáratlan lehetőségeket.

A 2016-ban kiadott kötetben néhány mértékes vers mellett a prózavers (Jókai Anna levél-
ben írt műfaj-elnevezési javaslata szerint a „versesszék”) alakzataival kísérletezett.

A prózaversnek első változata az ősiség varázskénekeiben formálódott, a népköltészet sirató
énekeiben folyamatosan alakult. A 19. századi amerikai és orosz irodalomban időnként megha-
tározó formává vált. A 20. század francia és magyar költészetében, Apollinaire, Kassák, Füst Mi-
lán és mások alkotásaiban a prózavers és a szabadvers önállósodott. A prózavers (vagy: vers-
próza) a magyar irodalomban alkalomszerűen tűnt fel csak. Babits Mihály *Örökké ég a felhők
mögött (Vallomás helyett hitvallás)* című szövege, mely lapszáltól-lapszélíig tartott, s melyet is-
métlődő grammatikai szerkezetek („Hiszek abban”, „S mégis hiszek”, „Én hiszek”, „Magyar va-
gyok”, „Én katolikus vagyok”, „Ember vagyok”) emelték meg, 1924-ben folyamatos írásmódban
jelent meg. 1925-ben, a *Sziget és tenger* előhangjaként, az ismétlődő grammatikai szerkezetek
előtt a költő egy-egy üres sort iktatott be, s ezzel vizuálisan is felerősítette a korábbi folyama-
san írt esszé prózavers jellegét.

Báger Gusztáv is kísérletezett a műfajjal.

Lapszáltól lapszélíig tartó formával, középre zárt félsorral végződő prózaverset írt, nem
messze egy Ottlik-egypercestől (*Könyvespolc*). Írt összefüggő normatívát megjelenítő ilyen alko-
tást (*Függöny*), ébredéssel végződő álomkép-sort (*A szív egyeteme*), részekre szabdalt, a záró
félsort középre helyező szöveget (*Szegfű család*), két részre tagolt alkotást, melynek (pró-
za)vers jellegét a hasonló félsor erősítette.

A prózaversben ugyanaz a széles tematikus skála jelenik meg, mint Báger Gusztáv más alkotásaiban. Csak Istent lehet imádni, mást nem, hangzik fel egy erőteljesen más véleményen lévő társaságban (*Doxológia*). Egy matematikai feladat megoldása kapcsán csap fel a vita, amelyik végül a szépség definíciójának kérdésébe, az ember nemi jellegének megváltoztatásába torkollik (*Volt egy matekfeladat*). *Két malom* a címe egy egymástól eltávolodott férfi és nő koccanásában induló narratívának.

A *Nézi, ahogy nézem* a korábban itt-ott még a beszédrétegekből homogén megszólalással alakított szövegegyüttes. Észrevétlenül, nem kronologikusan és nem mechanikusan jelen van itt a költői stílust egyedivé tevő valamennyi kultúra: a görög (*Új formák, Euridiké*), a keresztény (*Machina Mundi, Gyertya*), a létezésről való gondolkodás (*Filozófia, A Szóritész-paradoxon*), a társadalomtudomány, közgazdaságtan, az összegabalyodott világ és az ország kiúttalansága (*Walt Whitmann Blues, Európa elrablása*). Ellenpontnak-fogódzónak megjelenik a versekben Haydn és Goethe, a művészet általában meg Csörötnek, a szülőfalu, a „szorgos” ősök „kalendáriuma”, a „dolgozószoba” falához támasztott munkaeszköz (*Gereblye*), a személyes emlék (*Vajaskenyér*). A vers-ajánlásokban ott vannak a mesterek és a barátok: Vasadi Péter, Tandori Dezső, Juhász Ferenc, Oravecz Imre és Oravecz Péter egy-egy sorával ott van József Attila („hever egymáson a világ”). És a bizonytalan lett világban ott van a költészet általában és személyesen.

Gránátalma

Kezdetben vala az Ige, a jambus.

Aztán a csillagos ég, a tenger.

A Logosz állatai és a szerelem.

Gyümölcshús és ékkő,
vegýíthetetlennek tűnő erők,
természetfeletti nász.

A tér-kaleidoszkóp rendje gondolat,
benne tetraéderek a tények.
Lélegzés forgatja, csodálja, ízleli.

Minden vers önnön elérhetetlensége is.

A nagy versek...

József Attila első monográfusa, Szabolcsi Miklós, a költő egész életművét „klasszikus”-nak tartotta. Tverdota György az 1927–1937 közötti alkotásokról beszélt így. Németh G. Béla igazán az 1935–1937 közötti versek jó részét tekintette remekműnek. Pár évvel ezelőtt Lengyel András alapos részletességgel bizonyította, hogy a *Szépség koldusára*, ha nem egy vidéki kisvárosban és nem tekintélyes helyi emberek összefogásával és nem Juhász Gyula szeretetteljes előszavával jelenik meg, senki nem figyelt volna föl.

Hány „nagy verse” van Báger Gusztávnak? Ebben a kérdésben bizonyára megoszlanak a vélemények. A 2016-os és 2017-es két kötetben sok. A *Magasság, mélység* című könyv egészében nagy mű. „[...] meggyőző bizonyosság – írta 2012-ben Tarján Tamás egy e-mailben –, hogy ha egy költő erős bölcséletű világképpel, intenzíven sugárzó [...] formákkal dolgozik, azok a művei is tematikus csatlakoztatást nyerhetnek, amelyek eredendően nem a megjelölt témára mintá-

zódta.” Kántor Zsolt az *Esti horizontot* és a *Kristályrácsot* sorolta a nagy versek közé. Vasadi Péter az *Ódát* és a *Határokat*, Kabdebó Lóránt a *Takarítást* tartja „ékszerkő”-nek, Prokopp Mária az *Ima az országért* címűt. Tandori Dezső az *Ódát* József Attila hasonló versével egyenrangúnak tekinti. („Attila Ódája után (A²) – írta 2010 októberében egy magánlevélben – Báger Ódája a (B²). Így jön ki $a^2+b^2=c^2$ (a magas C!) Együtt szólaltatjátok meg „C²”-et a 2 ódával”).

Abban valószínűleg közmegegyezés lenne, hogy ön- és költészettörténeti érték szempontjából a 2011-ben megjelent *Mindent begombolsz* kötetből az *Óda*, a 2014-es *Edzéstervből* az *Agora* és a 2018-ban írt versek közül a *Zsoltár* számottevő vers.

Az *Óda* többrétegű lételeméleti alkotás.

Mindenekelőtt mives szerkezetű szöveg. Az első három nagy részben 4-4, nem egyforma hosszúságú szövegegység van. A negyedik rész és az ötödik, a négysoros „Mellékdal” egy-egy szövegkorpusz. Az első nagy rész, a nyitó szövegegység 3–11. sora a negyedik szövegegység 1–8. sorával azonos. A 9–10. sor a harmadik, a 11–12. sor az első, a 13. a második korpusz második szövegéből való, a 14–15–16–17. az első szövegegység második darabjának második tételében olvasható. A szövegábratnak megfelelő negyedik korpusz azonban nem mechanikusan összeállított szöveg. Gondolattörténeti összefoglalása az egésznek, mégpedig oly módon, hogy új szöveget létrehozva fogja egybe az egész alkotást. A „Mellékdal” sem független az egésztől. Még általánosabb szintre emeli az alkotásban testté lett lételeméleti problémát.

Az *Óda* nem személy vagy eszme magasztalása. Átlépve a műfaj hagyományrendszerének határait, magának a Teremtésnek az interpretációja. Nem folyamatos és kronologikus rendben jeleníti meg *A teremtés könyvének* első részét. Az első két sor, kurzivált, tehát kiemelő szedésformában Shelley *Óda a Nyugati Szélhez* című versének első két sorából összerakott szöveg. A megszólított szél látszatra a Teremtő attribútumaival rendelkezik. A „fák ágait” mozgatja, „cserfes leveleknek suttog” titkokat, „holt tájakba életet lehel”, „erdőket fészül át” „egy fűszál miatt”, „szénakazlakat borzol”, „távolságokkal gurigáz”-ik, „friss illatokat lehel”. A Teremtő maga csak az első nagy rész utolsó szövegdarabjában jelenik meg. Korrigálja a „teremtés”-t, „átírja a tájat”, van, ahová „csonka kúp”-ot, máshová „völgy”-et rak, s „a boldog tartalom” „új s új formában áramlik”. A második-harmadik nagy egység egy-egy szava, szintagmája, sora valamit felidéz a folyamatból. Megjeleníti a „viz”-et, az „esőcsepp”-et, a „pára”-t, „az oktan halak”-at, a „csil-lagrajok”-at, a „madar”-at (ami „mindig több mint egy test / röptével elbeszéléseket szerkeszt”), a „magasztos [...] eger”-et, a „medvé”-t, „minden” egyes „állatban emberi vonások”-at, s a gének”-et, amik „viszik az ősi postát”. Végül pedig „a Mindenség titkait keres”-ő embert. A (herakleitoszi) változásban differenciálódik az emberiség. Valaki „trendi fodrász”, „ügyvéd”, „mérnök”, „autószerelő”, „novellista”, „orvos”, „kutató”, „lelkész”, „bankár” vagy „prostituált” lesz. A „kikapcsolt idő / örök jelené”-ben az ember „bármely pontján a világnak / online barátokra” lel. A negyedik részben, mely egyetlen sorban, megkülönböztetett betűformában szedve a „nyugati nyers szel”-et idézi meg, az olvasó a lírai közlésviszony szavakba foglalásakor elbizonytalanodik. Ki itt a megszólított? A harmadik-negyedik részben megjelenő Teremtő? Vagy netán a „nyugati nyers szél”? A „Mellékdal”, folytatva az előző két rész szövegszerkesztési gyakorlatát, nem a nyelvi megformálásban előkészített folyamatba lép be. A négy sornyi szöveg egyrészt átfogja a múltat, kiemelt szedéssel jelezve azt, amit biztos tudni lehet, és hagyományos nyomtatott formával utal az emberiség jövőjére. Így:

(Mellékdal)

ment-e a tévé által elébb az ember?
meddig csorog arcán az üres árok?

egyetlen golyóstoll egyetlen sugallat
mosolyra fakaszthatná a világot

A „Mellékdal” első szavával megidézett vers, Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* jelzi a lírai „Én” alapproblémáját: „Ment-e / A könyvek által a világ elébb?” Vagy általánosabban: „Mi dolgunk a világon? Küzdeni / és tápot adni lelki vágyainknak.” A *Mellékdal* második sora Pilinszky János *Apokrif* című szintézisversének utolsó két sorából formált szöveg. Az *Óda* első két sora, ami variációban még kétszer ismétlődik, valamint a „Mellékdal” első fele jelzi: a szöveg alakításában döntő szerepe volt a szövegköziségnek (az intertextualitásnak). Erre utal a műfajt jelölő cím is. A görög költészetben kialakult óda több műformával őriz rokonságot, mindenekelőtt a himnusszal, ennek révén a bibliai szövegváltozatokkal, köztük a zsoltárokkal. Az óda, pontosan úgy, ahogyan Shelley-nél megtapasztalható, az emberi sorsot befolyásoló erőket tematizálta. A 20. századi magyar irodalomban József Attila és Illyés Gyula teremtette újjá ezt a szövegtípust. Nagy példák az *Óda*, *A Dunánál*, valamint az *Óda a törvényhozóhoz*. A két József Attila-vers inspirációja szembeütnő. Az *Óda* formális ösztönzésére utal Báger Gusztáv versének részekre osztása és a „Mellékdal” jelenléte. A lényegire, hogy ez is tiradikus szerkezetű: az első rész (a természetben meglévő mozgás-változás megidézésével) a „strófa”, a második (a Teremtő és teremtés középpontba állításával) az „antistrófa”. A harmadik (a folyton-változás 21. századi tapasztalatával) az „epodosz”. Ugyanakkor Báger Gusztáv magát a műfajt át is alakította. Nem fennkölt hangulatú a szöveg, mint ahogyan megtapasztalható Pindarosztól József Attiláig és Illyés Gyuláig. Nem csak erőteljes beszédváltásai jelzik az eltérést, de például az is, hogy amíg a 20. században a szöveg beszédmódja, sor- és strófaszerkezete általában homogén volt, Báger Gusztáv *Ódájában* van egy szonett, az egész műben nincsenek tagoló írásjelek, a befogadó így néma vagy hangos olvasásban minden esetben más szöveget teremt magának, mint ahogyan ez Aragon, Eluard, Füst Milán és Kassák szövegeinek befogadásakor megvalósul.

A szövegköziség (intertextualitás) különleges formája a vers „ráépülése” Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című alkotására. Nem elsősorban a Kosztolányi-szövegben megfogalmazott állításra-kérdésre az élet értelméről, céljáról, a vendég-létről. A Kosztolányi-mű hangzásbeli emlékei jönnek elő. Ott is, itt is vannak a zeneiséget erősítő két-két szótagos rímek, páros- és keresztrímek; mindkét szövegben vannak szóvégi és szóközi hangismétlésre épülő részletek. A 2014-es versben megjelennek József Attilánál „lefoglalt” szavak, szószerkezetek. Báger Gusztáv ezeken kívül bevonja a vers univerzumába például a Máté és Lukács evangéliumában szavakba foglalt imát, a *Miatyánkot* is.

A többretegű lételméleti alkotásnak van egy diszkrét külön szólama is: egy megnevezetelenül maradt személyre történő utalás-vallomás. A vallomásosság a „mi”-ben megjelenő másik szereplőnek szól. A szöveg az „én-te” közléspozíció-párral indul. Az „én” bizonyos pontokon „mi”-vé tágul. Az első nagy szövegrészben „a Nap varázsol körénk szárnyakat”-szövegben, a közös „álmaink” felelegetésében és a szabadságélményben. Ezek a visszafogott vallomások más alkotásokban részletesebbek (*Mondtam-e?*), megint másokban minden általánosban rejtekezés ellenére, egyediek és valóságosak (*Elemi óda a női testhez*). A József Attila-i *Ódával* szemben, amelyik egy feltehetően hosszasan érlelt általános képzetet talán egy valóságos találkozással

kipattintott, s e köré építette az időben és térben legtágabb világmindenséget, a Báger Gusztáv-i az időben és térben megvalósuló teremtes részévé tette a sejtetésben megjelent szerelmet.

Az *Agora* a 21. század elején példa lehet (a még megnevezés nélküli, de mindenképpen) a posztmodern költészet-felfogás utáni időben kialakuló líraformára. Mellőzve az epikolirikus műfajoknak és magának a lírafelfogásnak a módosulását, talán egyetlen jellegzetesség is elégséges e szövegforma különleges státusának leírására.

Az első pillantásra szembeütő az alkotás kétféle beszédmódja: a megformált-megemelt szöveg mellett megjelenő három misszilis levél. Az elsőt 1915. szeptember 12-én írta Báger József, Báger Gusztáv nagyapja a frontról. A másikat ifj. Báger József, az apa küldte 1942. november 25-én „orosz földről”. A harmadikat ugyanő adta föl „Valahol orosz földön 1942. XII.6.” jelöléssel. Ezeket a levélíró-szokásokat őrző szövegeket a szerző maga egy külön levél részévé teszi. Ebben a teljes szövegben is van megszólítás („Drága András!”). Van személyes közlés („Szívből örülök első építészmeérnöki sikereidnek, ott leszek Szegeden az *Agora* felavatásán.”) A címzettet beleszámítva négy generációra bővül a verstörténés ideje, majdnem pontosan átfogja az utolsó száz esztendő.

Az interneten könnyen ellenőrizhető a címben megjelölt konkrét tér: a 2014-ben Szegeden felavatott Szent Györgyi Albert *Agora*, melynek az egyik pályázat-nyertes tervezője a címzett volt. A szöveg mögötti történelmi valóság megjelentetése az Új Komolyság lírafelfogásának következménye, akárcsak a szöveg keletkezéstörténetének bekapcsolása a verse, a szövegteremtő emlékeinek előhívása a múltból.

Báger Gusztáv itt a műformák közti szabad száguldásban a legkötöttebb formától, a haikutól a látszólag kötetlen formáig mindent kipróbált. Írt lapszéltől lapszélig terjedő, folyamatos tördelésű prózaverset (versprózá, versesszét) és írt szabadverset, mely versszerűen tördelt, kötetlenül alkalmazza a gondolatritmust és alkalmaz más zenei elemeket is, például időmértékes beszédmódot („Látom apámat: fát vág [...]”), sorvégi rímeket („sikeresnek – neked”, „rozs-dás – édesapám”), olyan metaforát, melyben a kapcsolatba hozott két fogalom közül az egyik természeti jelenség, a másik ember által meghatározott célra készített tárgy („jégfüggöny lóg az ágyúk karnisán”).

A 2018-ban írt *Zsoltár* műfaja az ókori héber irodalomban alakult ki. A zsidó istentiszteletből került a keresztény liturgiába, majd a 16. századtól, a protestánsok gyülekezeti énekéből vált új költői és teológiai lehetőségeket kínáló műfajjá. Báger Gusztáv versében részint igazodik a hagyományokhoz. Minden jelképes itt: az élet-kezdetet „a virágok illata”, „a vég”-et a beszélőre boruló „éj”, az örök reményt „a belső Napban” „Kiapadhatatlan hő” reprezentálja. A szövegalkítás, a hosszabb és rövidebb sorok váltogatása pedig lehet tudatos választás, Bogáti Fazakas Miklós, Petróczi Kata Szidónia, Sík Sándor vagy Csanádi Imre példája, de lehet egyéni szövegalkítás-lelemény is.

A beszédmód alakításában azonban eltér a műfaji hagyományoktól. Nincsenek ismétlések, ismétlődő felkiáltások, nincs Istenhez-fordulás, a gyülekezetnek szóló felhívás, nincs logikai vagy grammatikai fokozás, nem hivatkozik a szerző a szakrális szövegekben megjelenő szent helyekre. A versbeszéd nem imitál, a lírai „Én” nem ismétli meg a korábban írt zsoltárok „beszélő”-pozícióját. A nagy múltú műfajból Báger Gusztáv Jékely Zoltán és Vasadi Péter versbeszédéhez közel álló, de a zsoltár-hagyománytól karakteresen különböző új szövegformát hozott létre.

Ez általában is jellemző az erőteljes intellektuális beszédmódban megszólaló egész költészetére.

BENCSIK ORSOLYA

Az óceán helyett a föld*

Gonda Gézának és Nicolás Müllernek

Ha megöregszem, olyan helyen szeretnék lakni, ahol csak ötven család él meg négyszáz szarvasmarha. Mondjuk Andrinban egy sárga, aprólevelű mimózafa mellett, aminek őstét egy, az ex-jugoszláv tengerparton, az Adria montenegrói térségében nevelkedett, nehéz illatú fácskával keresztezték, az ő mesterséges nászukkal nemesítették. Soha nem jártam Spanyolországban, nem is beszélem a nyelvet. Nincs jó nyelvérzésem, öregségemre se fogok megtanulni spanyolul, nem fogok beszélgetni az ottlakókkal, helyette kézzel mutogatok, tapogatok, simogatok majd. Úgy képzelem, nem fogja zavarni őket az érintésem. Kicsi, puha kezem van, májfoltosan, ráncosan is az marad. Az ötven család (a vagy százötven spanyol) nem rezzen össze, nem húzza, nem csukja össze magát, mint a tél végén virágzó mimózafa levele. Ezeket a leveleket azóta ismerem, amióta anyám tivati rokonai a nyolcvanas évek végén a beérkező hajnali vonattal magukkal hozták a bácskai alföldre. Minden februárban, a Herceg Novi-i Mimózafesztivál után halott mimózákat raktunk a szobákba. Azóta tudom, hogy a levágott, poros, csüngő virágokkal együtt fehér, zizegő papírba kell csomagolni őket. A leggyöngébb fuvallattól is óvni kell, és nemcsak a szomjas, hosszú úton kell szépen becézgetni, hanem akkor is, amikor már a váza vizében áznak. A becézéssel, a gondosan megválogatott szavakkal lehet elérni, hogy a tengerparttól messze, a halálukban is még napokig éljenek. Hogy a tömött, puha viráglabdacsok olyan rikítóan sárgálljanak, mint amilyen feltűnően villan ki az Andrin határában, a földeken dolgozó, kaszáló férfiak szakadt ingéből a csupasz, nedves hát. A szemérmetlen, vágyakozó és fáradt test, ami nem tud ellenállni a ráncos, májfoltos, ám kicsi, puha kéz érintésének.

Öregségemben egy idegen ország idegen szarvasmarháinak a fülébe magyarul fogok sutogni. Miközben északról a korábban csak kagylók mélyéből ismert óceán moráját viszi felém a szél, néma, feszülő tőgyű teheneknek, foltos bociknak, jóllakott üszőknek mondom el, hány férfit, mikor és milyen kértem, bújjon az ágyamba. Hány nyelven beszéltek hozzám, hány nyelvvel érintettek, és közben hányan akartak a maguk örökkévalóságában (a már halottá vált pillanatban) megőrizni. Kihajtogatni, kibontogatni, anyaggá gyúrni. Lefesteni, lefotózni, megírni, amiből végül, a sok ígélet ellenére, soha semmi nem lett.

Nem építke házat, az andrini polgármesternek és a feleségének, a szép, fekete hajú Mariának írok, találjanak nekem egy helyet, ahonnan többé már nem kell elmenekülnöm. Ahova a mimóza mellé ültethetem a Gézától, az orosházi barátomtól kapott magyar vilmoskörtefát, aminek a termése, hiába szeretném, hiába tapogatom nyaranta, soha nem fog beérni, és amiből soha nem főzhetek pálinkát. Nem itathatom a vagy száz felnőtt spanyolt a spanyolmagyar pálinkámmal, és elmondani se tudom majd nekik, miért nézem, vizsgálom olyan

* Elhangzott a Müller Miklós/Nikolás Müller a lencse előtt c. kiállítás megnyitóján, Szegeden, 2018. 10. 24-én.

gondterhelten az idegen földön növekvő fám kemény, haszontalan gyümölcsseit. A nem létező pálinkám iránti sóvárgásban négyszáz spanyol szarvasmarhának (néma, feszülő tőgyű tehénnek, foltos bocinak, jóllakott üszőnek) megrészegülve szavalok majd Ady Endrét, Juhász Gyulát, de leginkább Radnóti Miklóst. Azt, hogy „belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngé ága”, meg azt, hogy „ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!”. Nyugtalan álmok után, hajnalonként a kerítés mellett levő hegyvonulatot fogom nézni, miközben a hátam mögül nekem zúg, morajlik, nyöszörög és üvölt az óceán. Az orosházi barátomnak fogok telefonálni, csak neki tudom majd elmondani, magához hív a temérdek víz, és szüntelenül azt harsogja, „nem jó neked a föld”. A szobámban (a harmincnégy négyzetméternyi élettérben) felhalmozott, öregségemig gyűjtött, szelektált spanyol, filippínói, marokkói, magyarországi és szerbiai kacatok közül mondom el Gézának, „soha nem fogom lefényképezni az óceánt”, meg azt, „túl messze vagy”. Az andrini életemben a telefonvezeték fekete kacskaringói, a csigavonalból kifutó, a mély, néma, hallgatag világokat behálózó drót minden délután ötkor köt majd össze Gézával, ilyenkor a csukott ablakok segítségével kizárom a külvilág többi zaját. A beömlő, késő délutáni erős fény egy preparált, díszes bikafej (a halott madridi torreádor utolsó tróféája) üvegszemén lel otthonra. „Az óceán is meghal”, mantrázza majd minden nap a sercegő telefon.

Magyarországon vagyok, és azt álmodom, kicsi cserépbe kell beültetnem egy sérült, törött mimózaágat. Letérdelek, és ráncos markommal lapátolnám már a virágföldet, amikor azzal szembesülök, hogy nem elég a matéria. Boltba nem tudok menni, mert nincs bolt, csak több kilométernyire, én pedig nem hagyhatom magára az ágacskát. Az udvaron levő, virágatlan balkonládák között keresgélek, de nem használhatom fel a bennük levő, penészes, kemény földet. A gyilkos anyagot, ami bársonyos, szürkésfehér rétegével mindent szép lassan megöl, amivel csak érintkezésbe lép. Arra gondolok, ki kellene rakni a ládákat a napra, hátha a tavaszi meleg fény magába szívna és letarolná a puha szürkésfehér felszínt. Ha a nap ereje leszűretelné a penészt, lenne földem, amibe elültethetném a mimózám. Abban reménykedem, öregségem ellenére még lesz időm arra, hogy lássam, hogyan gyógyul meg egyik napról a másikra, hogyan erősödik, hajt ki. Talán lesz még időm, hogy végigmondjam, végigírjam, végigfessek, végigfotózzam, hogyan nő óriási, tömött viráglabdacs-fürtökben pompázó, cserpes fává.

Harminc vagy negyven év múlva Andrinban Gézának, a telefonba nyöszörgöm el, hogy egy törött mimózaágacskában alszom, és már nem számolom, hány nyugtalan éjszakán és nappalon vagyok túl. Ott, egy spanyol faluban értem majd meg, most már örökké velem alszanak a hasított ingű, verejtékes férfihátak, velem ringatóznak a halál suhintásától még gyanútlan spanyol, magyar, szerb és horvát aranyárga kalászfekék. Visszeres lábamban velem szaladnak a poros utakon a terelőkutyák, velem legelnek a határban a méla szarvasmarhák, én körözök mint alvajáró lélek a farkuk körül. Én menekülök el a filippínó férjemtől. Én menekülök el Magyarországról a nácik és a koncentrációs tábor elől. Én menekülök el a háborútól, a portugál Gestapótól, az araboktól. „Foltos tehene vagyok egy vén világnak, és egy elalvó mimózaágacskában alszom, Géza”, mondom a sercegő, fekete telefonba. „Nem vagyok én más világ, hiába szeretnék, nem lehetek.”

(A szövegben eredeti vagy torzított formában Radnóti Miklós- és Federico García Lorca-idézetek vannak.)

SZÍV ERNŐ

Kisbeszéd a hajlékról

Hosszú útra indultam éppen, és pakolgattam a szükségeseket. Gatyák, könyvek, aranyrudak. Mintha egy nő adta volna a szelíd tanácsokat, egy olyan gyönyörűséges Majmonka, természetesen Dayka Margit hangján. Szinbád hová tart. Hol hajtja le a fejét. S akkor egyszerre eszembe jutott a szó, hajlék. Azt hittem, csak úgy. De hát nem. Álltam egy félig telt, hosszú és boldognak ígérkező útra váró bőrönd fölött, és gondolkodtam, mint egy vasutasparancsnok, honnan is jött most ez a kicsi vonat, honnan, miért, miféle utasokkal. Kint nyarat akart hazudni az ősz. Frizurám, még zöld, kérek. Hasam, a szép fanszörzet fölött még meleg. Madárcsicsergésemmel visszhangzik, illetve látsz-e kisszoknyás, frissen tetovált nőket az utcákon. Bólintottam, látok, de. Csitt, csitt, ne tovább, nem kell az ellenkezés, hagyd a téltre. És nagy szörnyeteg gépek is dolgoztak a közelben, mintha nem lenne elmúlás. Valahonnan, talán a másodikról zene is szólt, lassú és szomorú dallamok keringőztek az őszvéres lombozattal, ez jó volt, hogy a szomorú zenétől mégis jobb lesz valahogy. Többször is kimondtam aztán, hogy hajlék. Ismételtem, hajlék. Mert egyre szebbnek találtam, egyre fontosabbnak, és egyre ismeretlenebbnek. Nekem még soha nem volt hajlékom. Nem tudom, milyen az. Tudom, jó, tudni vélem, mi az otthon. Tudni vélem, milyen az otthontalanság, a száműzetés. Emigráció. Migráció. Börtön. De a hajlék! Az biztosan olyan, hogy van is, meg nincsen is. Átmenetiség. Meg se jegyzed a nevét, helyét. Az otthon nem igazán drámai szó. A hajlék viszont az, mert aki hajlékot keres, aki hajlék után kutakodik, annak otthona nincsen, vagy messze van már, a kék, a láthatári fekete mögött, annak út szürke pora veri föl a ruházatát, az éhes, az szomjas, az nélkülöző. Ha azt mondd, otthon, nyugalmat mondasz, békét festesz, harmóniát idézel. De jó, azért mégsem tudod, miféle béke az. Lehet, hogy látszólagos, lehet, hogy csalóka, hazug, törékeny, gyilkos, ésatöbbi, a család pokla, de ez már egy másik dramaturgia. Viszont ha azt mondd, hajlék, akkor abból rád kiált egy történet, rád kiált az otthon elhagyásának, elvesztésének az érzése, és ennyiben ez a csendes, igazán visszafogott, igazán meghittséget árasztó szó mindig, és ez a fontos, mindig drámát tételez föl. Milyen mozgékony szó mégis! Szemben a többi hason értelmű barátjával. A dráma lényege a veszteség, a veszteség. De a dráma lényege az is, hogy találtál valamit. Látom, hogy az istenek hajléka gyakran az ember otthona, Philemon és Baucis. Ő, a boszorkány, az egyszemű szörny tanyája. De viszont az is igaz, hogy az ember egyik legnagyobb, legbensőségesebb, legfájdalmasabb és legkitartóbb reménye, maga a megváltás is hajlékon született. És most gondolkodom, hogy ezt, ezt a megváltást miért is nem lehetett egy valamilyen otthon melegére bízni.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Bende Tamás
Koman Zsombor
Nemes Z. Márió
Frank O'Hara
Sylvia Plath
Szálinger Balázs
Szeles Judit
Szunyog Ágota
Tandori Dezső
versei

Balogh Dávid
Bátyi Zoltán
Hidas Judit
Milorad Pavić
prózája

Tanulmányok
a 100 éve lezárult I. világháborúról

Diákmelléklet
Takács Zsuzsa költészetéről

Fotók Müller Miklósról

